

T.C.

160041

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİMDALI

RAZİ TEFSİRİNDE İNSAN TABİATİ İLE İLGİLİ AYETLERİN
YORUMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENVER BAYRAM

ANKARA, 2005

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM TEFSİR BİLİMDALI

RAZİ TEFSİRİNDE İNSAN TABİATİ İLE İLGİLİ AYETLERİN
YORUMLARI

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:A.Nedim SERİNSU

Üyeler:

Prof.Dr. A.Nedim SERİNSU
Prof.Dr. Halis ALBAYRAK
Prof.Dr. Nahide BOZKURT

İmza:
Halis Albayrak
Nahide Bozkurt

Tez sınav tarihi 05-07-2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR.....	6
GİRİŞ.....	7
1.Araştırmanın Konusu ve Önemi	7
2.Araştırmanın Metodu.....	8
3. Kur'an'ı Kerim'in İnsan Tabiatına İlişkin İçeriğine Bir Bakış.....	9
4. Razi'nin Tefsirdeki Metodu Hakkında.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

RAZİ TEFSİRİ'NDE İNSAN TABİATI'NIN OLUMLU NİTELİKLERİNE İLİŞKİN YORUMLAR.....25

1. İnsanın En Güzel Biçimde Yaratılması	25
2. İnsanın Halife Olması.....	25
3. İnsanın Fıtrat Dini Üzerine Yaratılması.....	27
4. İnsanın Utanma Duygusu ve Hayası.....	28
5. İnsanın Allah'tan Bir Nefha Oluşu.....	30
6. İnsanın Ümit ve Korku İçinde Olması.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

RAZİ TEFSİRİNDE İNSAN TABİATI'NIN OLUMSUZ NİTELİKLERİNE İLİŞKİN YORUMLAR.....35

1.İnsanın Ölümsüzlük Arzusu.....	35
2.İnsanın Nankör Olması.....	36
3.İnsanın Aceleci Olması.....	40
4.İnsanın Zayıf Yaratılması.....	42
5.İnsanın Kuruntu / Hayal İçinde Olması.....	42
6.İnsanın Unutkanlığı ve Hata Yapması.....	43
7.İnsanın Nefse Uyma Arzusu.....	47
8.İnsanın Kıskanç Olması.....	49
9.İnsanın Cimriliği.....	50
10.İnsanın Öfke ve Kızgınlığı.....	53
11.İnsanın Taklit ve Atalar Kültüyle Hareket Etmesi.....	56
12.İnsanın Zulmü.....	59
13.İnsanın Cehaleti.....	62
14.İnsanın Tartışmacı Olması.....	64
15.İnsanın Kan Dökmesi.....	66
16.Dünya Sevgisi.....	67
a. Cinsellikte Sapma.....	69
b. Evlat Düşkünlüğü.....	70
c. Mal Biriktirme Düşkünlüğü.....	72
d. Makam Düşkünlüğü	74
SONUÇ.....	75

BİBLOGRAFYA.....77

ÖZET.....82

SUMMARY.....83

ÖNSÖZ

Kur'an insanlığa gönderilmiş son ilahi mesajdır. O'nun bir özelliği de insanı tanıma hususunda önemli materyalleri bize sunmasıdır. İnsan bu materyaller vasıtasıyla kendini daha iyi tanıyarak Kur'an'ın ilkelerini hayata geçirme noktasında önemli bir mesafe kat etmiş olur. Bu mesafenin zirve noktasında da Kur'an'ın istediği Homo-Qur'anicus(Kur'an'ın insanı) yer almaktadır. Ne zaman insan bu profili yakalarsa Kur'an'ın tanımladığı birey haline gelir.

Kur'an insanı yeryüzünün halifesi olarak tanıtmaktadır. Bu nedenle yeryüzünün imar görevini insana yüklemiş ve onu bu görevle sorumlu tutmuştur. Sorumluluğun bir gereği olarak da insana akıl ve seçme hürriyeti vermiştir. Bu sebeple insan taat ve ibadetleriyle melekler seviyesine çıkarken, işlemiş olduğu günahlar sebebiyle de hayvanlardan daha aşağı bir konuma inebilmektedir. Bundan dolayı insana yakışan şey, kendisine verilen bu yetenekleri değerlendirerek en zirve noktaya ulaşmaktır. İnsanın fitratı bu donanıma sahiptir.

Bu çalışmamızda insanı insan yapan kendi tabiatını Kur'an ayetleri ile ele aldık; ardından da Razi'nin yorumları ile bir açılım ve keşfe yöneldik. Bu amaçla birinci bölümde Kur'an'ı Kerimin insan tabiatına ilişkin olumlu özellikleri Razi tefsirine göre ele alınıp incelenmiştir. İkinci bölümde ise, insanın olumsuz özellikleri yine Razi tefsirine göre incelenmiştir. Konularla bağlantılı olan ayetler orijinal metinleriyle verilmemiş olup meal olarak yazılmıştır. Sadece bazı Arapça ifadeler türkçe olarak metinde yer almaktadır. Önemli kelime ve kavramlar *italik* olarak yazılmıştır.

Yapmış olduğumuz bu yüksek lisans tezinde elimizden geldiği kadar konuları öz ve anlaşılır tutmaya gayret ettik. Buna rağmen hatalar mutlaka olmuştur. Yöneltilebilecek eleştiriler ileride yapacağımız daha kapsamlı çalışmalar için bir basamak olursa bu da ilim yolculuğumuza katkı sağlayacaktır.

Çalışmamda katkısı bulunan ve değerli görüşleriyle yolumu aydınlatan tez hocam saygıdeğer Prof. Dr. A. Nedim SERİNSU ile tezimi yazıp bana çalışmamda her türlü desteği sağlayan değerli eşime teşekkür etmeyi bir borç kabul ediyorum.

Enver BAYRAM

20. 05. 2005

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
A.Ü.İ.F	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak.
AŞ.	Anonim Şirket
Bsk.	Baskı
C	Cilt
çev	Çeviren
D.İ.B.Y	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
H	Hicri
Hız	Hazret
Haz	Hazırlayan
Ltd	Limited
Ltd Şti	Limited Şirket
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
S	Sayfa
Sad	Sadeleştirenler
T.D.V.Y.	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
T.İ.B.K.Y	Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
Ts	Tarihsiz
vs	Ve Saire

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Klasik tefsirler Kur'an'ı ayet ayet tefsir etmişlerdir. Halbuki konuların bir bütün halinde ele alınması Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında daha uygun bir yöntem olarak düşünülebilir. Bunun için biz de insan tabiatına hitap eden ayetleri bir bütün halinde ele alıp incelemeye çalıştık.

Razi tefsirine göre insan tabiatını incelediğimiz bu çalışmamızda, özellikle insanın iç alemini ele aldık. İnsan sadece yiyip içen, uyuyan, biyolojik ihtiyaçlarını karşılayan bir varlık değil, aynı zamanda o, düşünen, kızan, kaygılanan, kıskanan yani psikolojik boyutu da olan bir varlıktır. Bunun için Kur'an insanı esas almıştır. İnsanın kendisini daha iyi tanıyabilmesi için, Allah, insan tabiatı hakkında Kur'an'da bilgi vermektedir. İnsan bu bilgi ile kendisi hakkında farklı bir bilgi birikimine sahip olabilir. Bu, öyle bir bilgidir ki, her şeyi var eden, insanı insandan daha iyi bilen Yüce Yaratıcı katından gelmektedir.

Geçmişte ve bugün İslam alimleri tarafından insanın iç alemine yönelik bir çok araştırma yapılmasına ve bu konuda bir çok kitap kaleme alınmasına rağmen insanın iç alemi tam olarak gün yüzüne çıkarılamamıştır. Yine bugün batı dünyasında, psikoloji bilimi altında insanın iç alemiyle ilgili yoğun araştırmalar yapılmaktadır. İnsan madde olmadığı için onun üzerinde istenildiği şekilde deneyler de yapılamamaktadır. Bu da insanın bir çok yönden, özellikle de psikolojik yönden, özelliklerinin tam olarak açığa çıkmamasını doğurmuştur. Bunun sonucunda da insanı net bir şekilde tanıma imkanına sahip olamamaktayız. Oysa ki insanı var eden Yüce Yaratıcı, kitabında yarattığı varlığı en ince detayına kadar anlatmakta, onun özelliklerini gözler önüne sermektedir. Bu özellikleri, insanın öfkesi, zulmü, cehaleti, ölümsüzlük arzusu, nankörlüğü vs. şeklinde sıralayabiliriz. Bu bilgiler sayesinde insan, kendini daha iyi tanıma fırsatına sahip olacak ve kendisine verilmiş yeteneği Allah'ın istemiş olduğu yöne kanalize edecektir. Kendini daha iyi tanıyan bir kimse, bazılarının hadis olarak kabul ettiği "Kendi nefsinı tanıyan Rabbini tanır." ifadesi gereği her şeyden önce Yaratıcısını

tanımış olacaktır. Bu tanıma hali, ona davranışlarını daha şuurlu yapma imkanını verecek, başı boş yaratılmadığını anlatacaktır.

Özetle, insan önce kendi tabiatını tanıyacak, bunu tanımak için de ilahi vahye başvuracaktır. Böylece eksikliklerini gidererek insanı kamil olma yolunda ilerleyecektir

2. Araştırmanın Metodu

“Razi tefsirinde insan tabiatı ile ilgili ayetlerin tefsiri” adlı çalışmamız, büyük oranda psikoloji alanında üretilmiş bilginin konumuz çerçevesinde ele alınmasına dayanmaktadır. Çünkü Kuran ve Hadislerin insan konusunda verdiği materyallerin bir çoğu, psikoloji biliminin alanı bazında cereyan etmektedir. Ancak bu konuda yapılacak bir çalışma da örneğin, i’caz konusunu ele alan bir çalışmada olduğu gibi başka konulara ait verileri de kullanabilecek bir teşebbüs olmalıdır. Nitekim konumuzda olduğu gibi psikolojik bir tefsirin zorunluluğu olarak el atacağı konular hususunda Emin el-Huli’ nin şu ifadeleri bu hususa ışık tutmaktadır: “Psikolojik tefsir: Belağatla psikoloji ilmi arasında bir ilişki olduğu hakkında, artık yerleşmiş olan kanaat, Kuran’ın psikolojik i’cazı olduğunu söyleyebilmeye zemin hazırlamış ve yine bu durum, Kur’an için mümkün olduğunca geniş tutulması gereken psikolojik bir tefsire duyulan ihtiyacın da ortaya çıkmasına neden olmuştur.”¹

“Kur’an incelendiğinde, insan sahasıyla ilgili psikolojik tahlillerde bulunduğu, centilmen davranışları tavsiye edip, kaba davranışlardan sakındırdığı, hatta bu hususlarda peygamberini dahi uyardığı, toplum esaslarının üzerine kurulabileceği hassas dengelere işaret ettiği rahatlıkla görülecektir. Özellikle Mekki surelere bakıldığında, bunların insan zaaflarının üzerinde önemle durdukları, gayet derin ve güçlü psikolojik etki yükü oldukları görülecektir.”² Bu açılımlara dayanarak biz de tezimizde Razi’nin meşhur tefsiri Mefatih’ul-Gayb’de insan tabiatına ilişkin yorumlarını ele alıp tasnif etmeye çalıştık.

Klasik müfessirlerimiz Kur’an’ı ayet ayet tefsir ettiklerinden dolayı, insan tabiatını derli toplu bir şekilde ortaya koyamadıkları konusunda eleştirilmişlerdir. Fakat

¹ Emin Huli, Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metod, çev. Mevlüt Güngör, Bayrak Matbası, İstanbul 1995, s.91.

² Fazlur Rahman, Ana Konuları İle İslam, cev. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ, Selçuk Yayınları, Ankara 1993, s.41.

Razi'nin yapmış olduğu psikolojik tahlillerle bu müfessirler arasında farklı bir yerde durduğunu söyleyebiliriz. Biz de bu çalışmamızda Razi'nin insan tabiatıyla ilgili ayetlere getirmiş olduğu yorumları, insan tabiatının olumlu ve olumsuz nitelikleri başlıkları altında tasnif ederek ele aldık. Bunun yanında konunun anlaşılmasına katkı sağlayacak miktarda diğeri tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, sosyoloji, psikoloji ve felsefe kitaplarından da yararlandık.

Tezimizi zamanında yetiştirmek amacıyla Razi tefsirinin tamamı okunamadı. Bunun yerine öncelikle Kur'an'da ki insan tabiatı ile ilgili ayetler baştan aşağı tarandı ve bu ayetlerin yorumu için Razi tefsirine müracaat edildi. Yorumları bir noktada kesişen ayetler, bir ayet altında ele alındı. Yorumları bir noktada kesişmeyen ayetler ise farklı farklı ele alınarak incelendi.

3. Kur'an'ı Kerim'in İnsan Tabiatına İlişkin İçeriğine Bir Bakış

Kur'an'ı Kerim insanın cimriliği, kıskançlığı, insanın nankör olması gibi insanın olumsuz niteliklerinden bahsetmektedir. Bunun yanında az da olsa insanın olumlu niteliklerine değinmektedir. Kur'an-ı Kerim bu içeriğini, insanın kendi tabiatını tanıması için bir imkan olarak sunmakta ve ondan, bu olumsuz yönlerini olumluya çevirerek Allah'ın razı olduğu bir birey olmayı başarmasını istemektedir.

İnsanın yapısını ifade eden kelimeler genellikle cibilliyet, mizaç, tabiat ve hulk kavramlarıdır. Bunlardan cibilliyet, değişmesine imkan olmayan, tabiatın kendisinden oluştuğu şey, yaratılış ve huy şeklinde tarif edilmektedir. Mizaç ise bir şeye katılarak o şeye özelliklerini veren katkı olmakla birlikte, varlığın üzerinde yaratıldığı tabiat ve kuvvet şeklinde de tanımlanmaktadır. Tabiat, yaratılış veya adetlerden oluşan nefsin değişmez bir kimliğidir. Ancak bu, adetlerden daha fazla yaratılıştan kaynaklanan bir kimliktir. Hulk ise nefse yerleşen bir olgu olup düşünce ve tefekkür olmaksızın kendisine uygun olan fiillerin kolayca meydana geldiği şey, huy ve tabiattır.³

O halde bu kavramlardan mizaç ve cibilliyet, doğuştan olan hasletleri; tabiat, mizaç ve cibilliyeti de içine alan bir kısım doğuştan, bir kısımda adetlerden oluşan insanın doğal yapısını, hulk ise, sonradan tabiata sinen ve insanda ahlak olan hususu ifade

³Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s.26-27.

etmektedir. Asabilik, hilim gibi özellikler mizaç, cibilliyet ve tabiatın içinde barındırdığı özelliklerdir. Hz. Peygamberin “ Bir dağın yerinden oynadığını işittiğinizde inanınız fakat bir insanın tabiatını değiştirdiğini işittiğinizde ise inanmayınız. Herkes yaratıldığı tabiatına döner. ”⁴ hadisi bu yapıyı ifade etmektedir. ⁵

İnsanın yaratılış ve fitratında, ikili bir yön ve tabiat söz konusudur. İnsan göz ile görülen bir beden ve basiret ile bilinen bir ruh taşır. Ruh bedenden daha mühimdir, çünkü Allah, ruhu kendisine nispet etmekle⁶ şerefli kılmıştır. Beden; hava, su, besin gibi şeylere muhtaç olduğu gibi, ruhi yaşayış da ahlak, din ve sanat gibi manevi besinlere muhtaçtır. İnsanın manevi yönü, yine manevi cinsten besinlerle beslenmezse beden ile ruh arasındaki denge bozulur. ⁷ Kainatın en önemli prensiplerinden olan denge prensibi, iradi olarak yalnız insan tarafından bozulmaktadır. İnsan hem yapan, hem bozan, hem seven, hem kıran, hasılı zıtların birleştiği bir varlıktır. Bu çelişki onun, kendisini ve diğer insanları anlayabilmesini güçleştiren en önemli etkenlerden biri olmuştur. ⁸İnsan, en yüce duygularla, en sefil dürtüleri bünyesinde taşımaktadır. İnsan doğarken birbirinden farklı hatta birbirine zıt iki temel ihtiyaçla doğar. Birisi ait olma, diğeri de birey olma ihtiyacıdır⁹ Ancak ontolojik varlık olarak insan bir bütündür. ¹⁰

İnsan tabiatı, karşıt kutuplar arasında uzanan boyutların tanımladığı fertler arasında değişiklikler gösteren bir yapıdadır. Bu yapılanmayı Rabbimiz: “Kişiye ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene andolsun ki kendini arıtan saadete ermiştir. Kendini fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır. ”¹¹ buyurarak dikkatlerimize sunmaktadır. Bu ayet , insanda ki bu iki yönlü hassas dengeye işaret etmektedir. Fücür ve takvanın insana ilham edilmesi, insanın bu iki unsura da hazır ve duyarlı olmasını ifade etmektedir. Nefsinin kötülüklerinden arınanlar için ise, kurtuluş ve huzur vaad edilmektedir. Nefis kendine uygun olan gaye ve fiile yönelir.¹² Çeşitli deneyimlerden geçmeyip sınanıp denenmeden nefsin içyüzü bilinemez. Nefsin tabiatını ve

⁴ Ebu Abdillâh İbn Muhammed İbn Hanbel eş-Şeybani, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, c.6, s.443.

⁵ Aydın, a.g.e. s.27.

⁶ Sad 38/72.

⁷ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982, s.38.

⁸ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Remzi Kitapevi, İstanbul 199, s.15.

⁹ Doğan Cüceloğlu, *Savaşçı*, Sistem yayıncılık, İstanbul 2000, s.37.

¹⁰ Takiyyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1958, s.285.

¹¹ Şems 91/7-10.

¹² Nisa 4/128; Haşr 59/9; Tegabûn 64/16.

ondaki gelişip olgunlaşma gücünü sufilerden daha iyi kavrayıp pratiğe aktaran olmamış gibidir. ¹³

İnsan karmaşık bir organizmadır ve aynı zamana rastlayan, birbiri üzerine gelen psikolojik durumların her anında o vardır. İnsan tabiatı son derece karmaşık bir özelliğe sahip olduğu gibi zora ve baskıya karşı inatla direnme eğilimindedir. ¹⁴ Bazen insan kendini dahi anlamakta zorluk çekmektedir. Bu durum insanın değişik zamanlarda sergilediği kendi davranışları arasındaki farklılıklar göz önüne alındığında daha iyi anlaşılır. Dolayısıyla kişinin kendisi dahi ne zaman , nerede, nasıl davranıp ne yapacağını tam olarak bilememektedir. İstek ve arzularını kontrol edebilen olgun insanın, davranışları da bir kıvama erişmiştir ve denge içindedir. Nefis ve ruhtan gelen sesleri birbirine karıştırıp iyi ve doğru olanı fark edemeyenler ise bir çok hatalar işleyebilmektedirler. ¹⁵

Tek bir insan tabiatı değil, kültürler, cemiyetler ve sosyal grupların sayısı nispetinde pek çok insan tabiatı mevcuttur. Eğer insan tabiatı tabiri ile psikolojik sahanın faaliyetini idare eden temel dinamik prensipleri kastediliyorsa, o zaman insan tabiatı değişmez demek doğru olur. Bütün kültürlerdeki insanlar aynı temel dinamik prensiplere göre davranırlar. ¹⁶

İnsan kendi tabiatına uygun davranışlar üretir ve bu davranışlara uygun bir vicdan oluşturur. ¹⁷İnsan kötülüğe devam ettiğinde kötülük , iyiliğe devam ettiğinde ise , iyiliğin onda tabiat olduğu anlaşılmaktadır. O halde bir insan iyi bir kimse olmak istiyorsa iyilikleri kendisine davranış tarzı olarak seçer, Ruh ile beden bir birinden etkilenmesi gerçeğinden hareketle bir müddet bu iyiliklere zorlana zorlana devam etse de bunlar zamanla kendisinde tabiat olmakta ve ruhuna yerleşmektedir. ¹⁸Çünkü insan tabiatının Allah'a ibadete ve iyiliklere meyletmesi, yeme içmeye meyli gibi tabii olan bir davranıştır. Kötülüğü i'tiyad eden birinin bu tabii olan fitratından ayrılması , beden hastalanıp yemek içmekten kesilmesi gibi manevi ve psikolojik bir hastalıktır. Bu gibi kimselerin

¹³ Hayati Hökekleli, *Din psikolojisi*, T.D.V.Yayınları, Ankara 1996,s.27.

¹⁴ Geçtan, *a.g.e.*, s.13.

¹⁵ H.Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2004, s.31.

¹⁶ David Kresh, S.Richard Crutchfield, *Sosyal Psikoloji, (theory and problems of social psychology)*, çev.Erol Güngör, İstanbul 1980, s.66.

¹⁷ Hökekleli, *a.g.e.*, s.85.

¹⁸ Ebu Hamid Muhammed İbn Muhammed Gazali, *İhya-u Ulumiddin*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul ts.c.3/1,s.130-131.

hastalıkları küfür noktasına gelince, artık hakkı batıl, batılı hak görür ve ondan hoşlanmaya başlar. Bu durum Kur'an'ın ifadesiyle kalp mühürlenmesidir. ¹⁹ “Hayır! Doğrusu onların işleyip kazandıkları şeyler kalplerinin üzerine pas olmuştur. ”²⁰ Bu durumda olan bir kalp artık sıhhatli düşünme melekesini kaybeder. Nasıl ki hastalık neticesinde insanın mizacı bozulduğunda, şekeri acı, sirkeyi tatlı olarak algılıyorsa işte kalp mühürlenmesiyle ilgili ayetlerin arka planında da mevcut ilke böyle bir psikolojik kurala dayanmaktadır. ²¹

İslam, bir emir verirken veya insandan bir şey yapmasını isterken insan tabiatını dikkate almaktadır. Çünkü mutlu bir hayat bir insanın kendi doğası ile uyumlu olarak mümkün olabilir. ²² Kalpte iyiden yana değişim ve gelişmelerin olabilmesi için ilahi hidayete de ihtiyaç vardır. Kur'an'ın düzenlemeleri, insan tabiatının gerçek ihtiyaçlarını karşılayacak niteliktedir ve bu, Allah tarafından insana bahşedilen ilahi hidayet ve yol göstericiliğin bir devamıdır. ²³

Kur'an'da insan tabiatını canlı bir şekilde ortaya koyan pek çok ayet vardır. “İnsana her ne zaman bir nimet versek Allah'ı anmaktan yan çizer, umursamaz. Başına bir dert gelince de ümitsizliğe düşer. De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. Kimin daha isabetli olduğunu ise ancak Rabbiniz bilir. ” ²⁴ Buradaki insanın şükürsüz ve minnetsiz tavrı, nimet elden gidince de içine düştüğü küfran-ı nimet hali, net bir şekilde açıklanmaktadır. “Biz bu Kur'an'da her türlü misal ve öğüdü farklı üsluplarla tekrar ettik. Fakat bir çoğu bunları anlamadı. Zira bütün varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olan insandır. ”²⁵ buyurmaktadır. İnsan şahsiyetindeki temel özellikleri en iyi bilen onu yaratandır. İnsanı neyin nasıl motive ettiğini en iyi bilen O'dur. “Andolsun insanı biz yarattık ve onun nefsinin ona ne vermek istediğini de biliriz, biz ona şah damarından daha yakınız. ”²⁶

¹⁹ Mehmet Zahid Koktu, *Tasavvufi Ahlak*, Seha Neşriyat, ts s.90.

²⁰ Mutaaffin 83/14.

²¹ Fazlurrahman, *Ana konularıyla İslam*, Selçuk Yayınları, çev. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ, Ankara 1993, s.71.

²² Tom Morris, *Gerçek Başarı*, çev. Alev Önder, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1998, s.37.

²³ Sert, *a.g.e.*, s.32.

²⁴ İsra 17/83-84.

²⁵ Kefh 18/54.

²⁶ Kaf 50/16; Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, Anda Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1983, s.103-104.

Kur'an insanın huysuzluk, aç gözlülük ve hırslılık özelliğine dikkat çekmektedir. “İnsan gerçekten pek huysuz, hırslı ve açgözlü yaratılmıştır. Başına bir kötülük ve fenalık gelince feryat eder, Kendisine hayır dokundu mu kıskanarak cimrilik eder. Ayetteki “helu” kelimesi cimri, bencil, açgözlü, gönlü dar, çığırkan, sabırsızlık gösterip feryat eden manalarına gelmektedir. İnsanın mayasında ihtiras ve bencillik vardır. Bu özellik tembellik ve miskinlikten kurtulup hayatın canlılık kazanması noktasında kullanılacak olursa olumlu hale gelir. Ancak helal-haram sınırlarını aşarak başkalarının hakkına tecavüz noktasında kullanılacak olursa olumsuz bir tutum olur. Dolayısıyla ihtiras ve hırs da diğer menfi özellikler gibi kontrol altına alınıp olumlu şekilde değerlendirilmesi gereken bir tutumdur.”²⁷

Kur'an insanı aceleci olarak “İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır.”²⁸, zayıf olarak, “İnsan zayıf yaratılmıştır.”²⁹, dünyayı tercih eden, “Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz...”³⁰, nankör olarak, “Deniz de başınıza bir musibet geldiğinde ondan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında yine eski halinize dönersiniz. Zaten insan oğlu nankördür.”³¹, kıskanç olarak “...Zaten nefislerde kıskançlık hazırdır....”³² Cimri olarak, “...Zaten insan (tabiatı gereği) çok cimridir.”³³, zalim ve cahil olarak “O, çok zalim, çok cahildir.”³⁴, tartışmacı olarak, “İnsanlardan kimi Allah hakkında bilmeden tartışır ve her kaba şeytana uyar.”³⁵ vb. şekillerde tanımlamaktadır.

İnsanın sıkıntısı, umutsuzluğu kendi varoluşunun özüne derinden derine yabancılaşmasının farkına varmasıyla iyice hissedilir. İnsanın yabancılaşması, yalnızca Allah'la olan kişisel ilişki sayesinde son bulur. Bireye Allah'la kişisel ilişkiyi yalnızca inancı temin edebilir. ³⁶Allah'a inanmak sırf arzu ve eğilimlerin peşinde koşmaktan daha çok huzur verir. Allah ile iletişim ve bağ kurmayan kimseler diledikleri her şeyi yapsalar dahi iç huzuru ve gönül rahatlığına kavuşamazlar. Gözlerini öyle bir hırs bürür ki daha çok

²⁷ Sert, a.g.e., s.32-33.

²⁸ Enbiya 21/37.

²⁹ Nisa 4/28.

³⁰ Ala 87/16.

³¹ İsrâ 17/67.

³² Nisa 4/128.

³³ İsrâ 17/100.

³⁴ Ahzap 33/72.

³⁵ Hac 22/3

³⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1997, s.700.

dünyalık isterler ve büsbütün cimri kesilirler. Herhangi bir gerçek anlam ve amaçtan yoksun olmayı dile getiren bu ruh hali, Kur'an'da manevi açıdan darlık ve kısırlık içinde bulunma şeklinde ifade edilmiştir.³⁷ “De ki: Hepiniz oradan inin, birbirinize düşmansınız. Şimdi benden size bir hidayet geldiği zaman kim benim hidayetime uyarsa o, sapmaz ve sıkıntıya düşmez. Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için dar bir geçim vardır.”³⁸ Ayette tasvir edilen kimse büyük miktarda mal ve imkan sahip olabilir, fakat Allah ile olan bağı kesmesi yüzünden gerçek mutluluk ve huzurdan her zaman yoksun kalır.³⁹

İlk insan Hz. Adem topraktan yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in çeşitli surelerindeki değişik ayetlerinde Allah insanı topraktan, işlenebilen balçıktan, kara topraktan, süzme çamurdan yarattığını ve ona ilahi ruhtan üflediğini açıklamaktadır. Kur'an'da bu ilk insanın ham maddesi olan toprağın çeşitli hallerine değişik isimler verilir. Bunlar: toprak (turab), çamur (tin), yapışkan cıvık çamur (tin-i lazib), değişken cıvık çamur (hame-i mesnun), çamurdan süzölmüş öz (sülaletin min tin), kuru çamur (salsal), biçimlenmiş kuru çamur (salsalin ke'l-fahhar) ilahi ifadeleridir. Toprağın bu şekilde değişik hallere sokulabilmesi ancak su ile mümkündür. O halde ilk insanın yaratılışında su kullanılmıştır. Toprak ve su karışımı ortaya çıkan çamura çeşitli şekiller verilmiş, değişik merhalelerden geçerek insan şeklini almıştır. Ona bu şekli ve sureti veren Allah, ona ayrıca ruh üfleyerek son ve mükemmel haline getirmiştir.⁴⁰

İnsanın bedeni biyolojik olarak topraktan, kokuşmuş balçıktan, çamurdan yaratılmıştır. Ancak ona ilahi ruhtan üflenince o, manevi gerçeğine bürünmüştür. Toprak ve ruh birleşmiş insan oluşmuştur. Bunlardan toprak aşağıyı ruh yukarıyı, yükseği, yüceliği temsil eder. İnsan bu şekliyle ikili bir birleşimdir. İki çelişik kutuptur. Bir yandan balçık bir yanda ilahi nefha...O ilahi üfleme, nefha yönüyle sonsuz temizlik, yücelik, güzellik, güç, irade, yaratıcılık, bilinç, görme, bilme, özgürlük vb. bütün ilahi ve beşeri üstün değer ve faziletlerin kaynağıdır. Balçık ve toprak yönüyle de her zaman

³⁷ Kenan Gürsoy, *J.P.Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s.83; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan*, Nursan Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2002, s.19.

³⁸ Taha 20/123-124

³⁹ Ebu'l ala el-Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, çev.Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul 1987, c.3, s.256.

⁴⁰ Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, Esra Yayınları, Konya 1996, s.14-15.

donuklaşmaya aşağılığa, çirkinliğe, dönüşmeye, kokuşmaya, kötülüğün timsali olmaya elverişli bir yaratıktır.⁴¹

Kur'an'ı Kerim, insanları görünüşlerine ve fiziki yapılarına göre değil; huylarına, karakterlerine, inançlarına, ve kısaca davranışlarına göre değerlendirir. İnsanı yaratan ve onu en iyi şekilde tanıyan Allah, insanın şahsiyetini oluşturan huylarını, mizacını, karakterini, Kur'an'da olumsuz ve olumlu yönleriyle ele almış ve psikolojik açıklamalarda bulunmuştur.⁴²

Kur'an'da insanın yaratılışı ve yapısı bilimsel bir tasvirle sık sık tekrarlanır. İnsanın maddi ve bedeni yönüyle, manevi ve ruhi yönüne çokça işaret edilir. İnsanın sahip olduğu çelişkili iki yapı sebebiyle hareketlerinde iki yönlü olması doğaldır. Gelişme ve mücadele alanı sürekli insanın kendisidir. İki yön, iki güç arasındaki mücadele bir bakıma insanın evrimi, tekamül edip yücelmesi için zorunlu ve gereklidir. İnsandaki yücelme balçıktan Allah'a doğrudur. İnsan için bu yücelmenin basamakları, organları, kullanılan alet ve araçları vardır.⁴³

Kur'an, insanın kendi ben'i ile karşı karşıya gelmesini, "dünya içinde varlık" oluşunun farkına varmasını Aşkın varlığın bilincine erişmenin yolu olarak görür. Mutlak varlık, insanın ben'inde ve evrende ona aşkın varlığını fark ettirir. Yani kendi beninde aşkın varlığı fark edemeyen insan kendini fark edemiyor, unutuyor, kendi ben'ine yabancılaşıyor. "Şu, Allah'ı unuttuklarından dolayı (Allah'ın da) onlara kendi nefislerini unutturduğu kimseler gibi olmayın."⁴⁴ Ayette sözü edilen kimseler sırf fizyolojik güdülerinin ve psikolojik eğilimlerinin doyumuyla ilgilendiklerinden benliklerindeki kutsal öz ve ilahi yaratılış konusunda dalgınlık ettiler, ihmalkar davrandılar. Onlar Allah'ı unuttunca Allah da onlara benliklerini, benliklerini ilgilendiren hususları unutturdu.⁴⁵

⁴¹ Gölcük, a.g.e, s.37.

⁴² Celal Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, 4.Baskı, İstanbul ts, s.364.

⁴³ Gölcük, a.g.e., s.38.

⁴⁴ Haşr 59/19.

⁴⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1997, s.1134

İnsan, Allah ile “beraber varolan” bir varlıktır. “Ben, sen” bağı içerisinde “mutlak sen” yani Allah ile en derin, en sıcak ilişkileri kurabilir. Allah insana kendi ben’inden daha yakın olan “mutlak sen”dir. “Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz, çünkü biz ona şah damarından daha yakınız.”⁴⁶ İnsanın içindeki benliğin (nefs) “ona fısıldaması,” arzuların, eğilimlerin onu dürtmesi, motive etmesi demektir. Burada birbiriyle karşılaşan iki potansiyel, insan doğasında birlikte bulunan iki temel eğilimi gösterir. Yani insanın iç güdüsel dürtü ve arzuları (id) ile bunların üstünde var olan kontrol mekanizmasını (süper ego).⁴⁷ Bu ayet, insan’ın hem bir “ben” olarak varolduğunu vurgulamakta, hem de onun “Mutlak sen” ile beraber varolduğunu, “Mutlak sen”in insana kendi ben’inden daha yakın olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

Sosyal bir varlık olan insan, sosyal çevrenin içerisinde, dil, din, hukuk, sanat, bilim, ahlak, devlet gibi yapılar meydana getirmiştir.

Allah, peygamber gönderdiği dönemlerde toplumlarla daha yakından ve doğrudan ilgilenmiştir. Allah toplumdaki zafiyeti bildiği için o toplumun yaşanan problemlerine cevap teşkil edecek hukuki düzenlemeler getiriyordu. Yani toplum herhangi bir hükme ihtiyaç duymadan önce Allah bir tespitte bulunmuyor; toplum ne zaman bir konuya ihtiyaç duyuyorsa o zaman Allah’ın açıklamaları, emirleri, yasakları ve tavsiyeleri geliyordu. Bu da Kur’an’da hukukla ilgili ifadelerin bir sebebe, bir illete göre yer aldığını gösterir. Yani Kur’an’da yer alan herhangi bir hüküm o zaman ki toplum gerçeği ile doğrudan alakalıdır. Şu halde Kur’an’da ki hükümlerin tarihle, toplumla, sonraki dönemlerle de ilişkisinin kurulması gereklidir. Şunu da vurgulamak gerekir ki Kur’an’da hukuki ifadelerin bulunması, onun bir hukuk kitabı veya bir anayasa gibi algılanmasını icap ettirmez. Zaten hukukla doğrudan ilgili ayetlerin sayısı fazla değildir. Bu hukuki ayetlerin çoğu da Medine dönemine aittir.⁴⁹

Ahlak, ister din temelli olsun ister olmasın, insanların iç dünyaları ile doğrudan alakalıdır. İnsan bir şeyin iyi veya kötü olduğunu kendi düşünce, inanç ve kanaatleri

⁴⁶ Kaf 50/16

⁴⁷ Esed, a.g.e., s.1063.

⁴⁸ Kasapoğlu, a.g.e., s.13.

⁴⁹ Halis Albayrak, *Kur’an’da İnsan-Gayb ilişkisi*, ŞuleYayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, s.86-87.

doğrultusunda belirler. Yani o, iyiyi kötüden ayırt edebilecek bir yaratılıştadır. Zaten Kur'an ahlak konusunda insanın hep vicdanına seslenir. Onun için Kur'an'ın iyi dediği ile insanların iyi dediği arasında bir paralellik vardır.⁵⁰

Kur'an'a göre insan tabiatı hakkındaki temel gerçek onun zihni-ahlaki hayatının sınırlarını oluşturan zıt kutuplar arasında denge sağlamaktır. Bu hassas denge “orta tutum” olarak isimlendirilmiştir. Bu hassas denge sağlanmadıkça bu hedefin gerçekleşmesi imkansızdır. İnsan için bu dengeyi başarmak ve korumak gerçek bir başarıdır. Kur'an'ın insan hakkında en fazla yaptığı eleştiri onun, düşüncesiz, dar görüşlü, bencil, böbürlü, başına buyruk, ümitsizliğe ve çaresizliğe kapılan ve kendini her şeyin ölçüsü olarak görme gibi şeylerdir. “İnsana nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirip yan çizer; ona birde zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer.”⁵¹ Kur'an'ın temel hedefi insandaki bu aşırı uçlar arasında bir zihin hali yaratmak ve bunu devam ettirmektir. Bunun için davranışlarda denge ya da orta yol çok önemlidir. Zira insan bu aşırı uçlardan birisine takılıp kalması halinde işlevini göremez hale gelir. İşte insana ahlaki canlılık veren hayat kaynağının reddi olan “küfür” de budur. İnsan bu noktada ya tamamen ümitsiz olur ya da kendisi dışındaki bir ölçüte veya standarda teslim olmasını sağlayacak alçak gönüllülükten yoksun hale gelir. Kur'an bu ikisi arasında bir zihin hali yaratma çabasıdadır ki, bu ancak kendini kontrol ve güven hali olarak tanımlanabilir. Bu noktada insanın yaratıcı enerjisi ve niteliği en üst düzeye çıkarılarak zihin halinin yoğunlaştırılması gerekmektedir. İşte bu hal küfrün zıddı olan, hiçbir şeye indirgenemez zihin hali dediğimiz imanın ta kendisidir.⁵²

Öğrenmenin, insanın bilebildiği her şeyin kaynağı Allah'tır. İnsanın sahip olduğu her bilgi; varlığın, hayatın, insan benliğinin sırlarını içeren bütün bilgiler Allah'tandır. Aslında bilginin kaynağı tektir. Bir Kur'an kavramı olarak “kalem”, kendisiyle hem vahyi bilginin hem de tecrübi insan bilgisinin kaydedilebileceği bir araçtır. Kalemle yazabilme yetisini yaratarak bilgisiz insanın öğrenmesini sağlayan Allah herhangi bir araç olmaksızın da öğretmeyi dileyebilir.⁵³

⁵⁰ Albayrak, *a.g.e.*, s.83-84.

⁵¹ İsra 17/83.

⁵² Fazlurrahman, *a.g.m.*, s. 26-27.

⁵³ Ebu Muhammed Abdullah İbn Galib İbn Atiyye el-Endelusi, *El-Muharrerul Veciz fi Tefsiri'l Kitabı'l Aziz*, c.5, s.502, Daru'l -Kütübil İlmiyye, Beyrut 1993, c.5, s.502.

Kur'an'ın temellendirdiği bilimin hedefi, Yaratıcıyı bütün yetkin isimleriyle tanıtmak; Kur'an'ın temel gayelerine vurgu yapmak ve onaylamaktır. ”⁵⁴ Dünyevi bilim, varlıkların özelliklerini ayrıntılarıyla inceler, ama anlamlarına her hangi bir önem atfetmez. Kur'an ise tam tersine varlıkların mahiyetinden, onların doğal özelliklerinden kısaca söz eder, onların, Yaratıcılarının isimlerine nasıl ve ne şekilde işaret ettiklerine ayrıntılı bir biçimde değinir. ⁵⁵

Yüce Allah bütün canlı varlıklar arasında sadece insana yaratıcı akıl / zeka vererek, tabiatı bilinçli biçimde kullanma yeteneği ile donatmıştır. Kur'an insanın, kainattaki varlık ve olaylar hakkında bilgi sahibi olma etkinliklerini “nazar”, “akletme”, “tefekür”, “tezekkür” gibi kavramlarla dile getirir. Bu etkinliklerin, Yaratıcı'nın sıfatlarını bilme amacını da beraberinde taşımasını en önemli tercih olarak değerlendirir. ⁵⁶ Bu kavramlarla ilgili Kur'an'ı Kerimde bir çok ayet zikredilmektedir. “Göklerin, yerin melekutuna ve Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakıp ibret almadılar mı? ”⁵⁷ “Bakıyorlar mı develere, nasıl yaratıldı? Göğe, nasıl yükseltildi? Dağlara, nasıl dikildi? Yere, nasıl döşendi? ”⁵⁸ “Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. ”⁵⁹ “Göğü sağlam yaptık, biz genişleticiyiz. Yeri biz döşedik, ne güzel döşeyiciyiz! Her şeyden iki çift yarattık ki düşünüp öğüt alasınız. ”⁶⁰ gibi ayetlerle Allah insanı düşünme üzerine sevk etmektedir.

İnsanın fizik görünümü organlarının orantı ve ahengi bütün canlılar içerisinde en güzel olanıdır. ⁶¹İnsan gerek yüz güzelliği ile gerekse organlarının ahenk ve estetiği ile diğer bütün canlılardan üstün bir yaratılışa sahiptir. ⁶²Allah “Gökleri ve yeri hak ile yarattı, sizi şekillendirdi, şekillerinizi güzel yaptı. ”⁶³

Kur'an'a göre sanat, gayeden çok araçtır, işlevsel ve faydacıdır. Bu faydacılık sadece bu dünya ile sınırlı değildir. Arzuları tatmin etmek, güdülerini doyurmak, haz almak

⁵⁴ Frithjof Schuon, *Varlık, Bilgi ve Din*, çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s.107.

⁵⁵ Kasapoğlu, *a.g.e.*, s.221.

⁵⁶ *a.g.e.*, s.222.

⁵⁷ A'raf 7/185.

⁵⁸ Gaşiye 88/17-20.

⁵⁹ Al-i İmran 3/191.

⁶⁰ Zariyat 51/47-49.

⁶¹ Sabuni, *a.g.e.*, c.3, s.391.

⁶² Endelusi, *a.g.e.*, c.5, s.318.

⁶³ Teğabün 64/3.

için değil, Allah'ı anmayı sağladığı için sanata ilgi duyulur. İnsan, sanatında O'nu anlamaya ve yüceltmeye çalışacaktır. Mutlak güzel olan Allah'ı aradığının farkında olacaktır. Sanatın amacı, gerçeklerin duyurulmasında mesaj vazifesi görmektir. Bu vazifeyi görmeyen sanatın özelliği nedensizlik ve amaçsızlıktır. Bu da Kur'an'ın eleştirdiği sanattır. Sanat sanat içindir, sanatçının güzellik yaratmasından başka gayesi yoktur gibi durumlar sanatı anlamsızlaştırır, sonuçta gerilim ve boşluktan başka bir şey çıkmaz. Gerçek sanat, insanı duyarsızlık ve unutkanlıktan kurtararak ilahi tefekküre yaklaştıran sanattır.⁶⁴

Kur'an'ı Kerimin bir çok ayetinde insanın kişisel sorumluluğuna dikkat çekilmektedir. “Ki hiçbir günahkar başkasının günah yükünü yüklenmez.”⁶⁵ Ayette geçen *vizir*, günah ve ağır yük manasına gelir ki, burada günah ve günahın cezasını çekmek anlamındadır. Yani ahirette ceza çekecek kimse, hiç kimsenin günahının cezasını çekecek değil, herkes kendi suçunun cezasını çekecektir. Bizde meşhur olan “Her koyun kendi bacağından asılır.” tabiri bunu en güzel ifade etmektedir. Bunun fıkhıdaki karşılığı, “Ukubatta niyabet cari olmaz” (yani cezalarda vekillik geçerli değildir,) genel kuralıdır. Şu halde birisi, başkasının günahını boynuna almakla onu kurtaramaz, ancak kendi üzerine aldığı için yani sorumluluğunun cezasını çeker. Zira “Onlar kendi yüklerini, kendi yükleriyle beraber başka yükleri de taşıyacaklar...”⁶⁶ ayetinde de aynı anlam vardır. Ayrıca “Her kim kötü bir çığır açarsa, onun günahı ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin günahı da, o çığırı açanın boynunadır.” hadisi de böyledir.⁶⁷ “Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur.”⁶⁸ Doğrusu insanın çalışmasından başkası kendisinin değil, ancak çalışması kendisindir. Yani bir insan başkasının günahından dolayı hesaba çekilmeyeceği gibi, çalışmasının dışında bir şeyle sevap alması da kendi has hakkı değildir. Olursa başkasının hediyesi, bağışı olur. Gerçi “Herkesin kazandığı iyilik kendilerine, kötülük de kendi aleyhinedir...”⁶⁹ ayetinden ilk bakışta insanın çalışmasından başkası yoktur anlaşılırsa da, insana gerek dünyada gerek ahirette kazancından başka Allah tarafından verilen nice nimet, rahmet ve ilahi bağışların bulunduğu da şüphe

⁶⁴ Kasapoğlu, *a.g.e.*, s.205.

⁶⁵ Necm 53/38.

⁶⁶ Ankebut 29/13.

⁶⁷ İbn Mace, Mukaddime, 14.

⁶⁸ Necm 53/39.

⁶⁹ Bakara 2/286.

yoktur.⁷⁰ Geçmiş ataların faziletlerini dile dolamakla kalınmamalıdır. Herkes ameliyle hesaba çekilecektir. Kendi yaptığından sorumlu tutulacaktır. ⁷¹ “De ki: Her biri kendi asli tabiatına göre hareket eder. O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbin daha iyi bilir. ”⁷² Herkes, kendi nefis cevherinin şakilesine, kalıbına; ruhuna muktezasına göre amel eder. Eğer nefsi aydınlanmış, hayırlı, temiz ve ulvi, yüce bir nefis ise, ondan , faziletli ve kıymetli ameller sudur eder. Yok eğer nefis, bulanık, adi, kötü, sapıtmış ve zulmani, kararmış ise, ondan da, kötü ve değersiz fiiller sadır olur. ⁷³

İnsan doğar doğmaz kendini fiziki ve sosyal iki çevrenin içinde bulur. İnsanın etrafındaki her türlü nesne onun çevresini oluşturur. ⁷⁴ Havanın basıncındaki, ısısındaki veya nemindeki değişiklikler; vücuttaki nörokimyasal olayları etkiler ve davranışta nörokimyasal değişiklikler kendini gösterir. Mesela, bizim bahar yorgunluğu dediğimiz ruh halinde iklimle ilgili faktörler yatar. ⁷⁵

İnsan, toplumsal hayat yaşayan bir varlık olduğu için her zaman başkalarıyla görüşmek ve bir arada bulunmak arzusunu benliğinde taşımıştır. Söz konusu arzu kişiyi diğer insanlara yakınlaştıran güçlü bir bağıdır. Başkalarıyla münasebet kurma isteği insan benliğinin temelinde mevcut, kökleri çok derin bir duygudur. İnsanların her yerde başkalarıyla bir arada olmaktan haz aldıkları görülür. İnsan sevincini, üzüntüsünü, ümit ve heyecanını başkalarıyla paylaşmak ister. Bu gereksinimle birlikte yaşayan irili ufaklı toplumların meydana gelmesini sağlamaktadır. ⁷⁶ İnsan yaratılışı gereği doğal, hatta içgüdüsel olarak diğer insanlarla birlikte yaşama isteği gösterir. Birisiyle ya da bir çok kişiyle olma, beraber yaşama arzusunun evrensel olduğu söylenir. ⁷⁷ Birlikte yaşadığımız kişiler, kendimizi tehayyül ettiğimiz gibi değil de, gerçekte bizi olduğumuz gibi gösteren aynalardır. ⁷⁸

⁷⁰ M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad.İsmail Karaçam ve diğerleri, Azim Dağıtım, İstanbul ts, c.7, s.322.

⁷¹ Yazır, *a.g.e.*, c.1, s.428.

⁷² İsra, 17/84.

⁷³ Fahrüddin Razi, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, c.15, s.32.

⁷⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s.271-272.

⁷⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s.37,27.

⁷⁶ Kasapoğlu, *a.g.e.*, s.106.

⁷⁷ Alparslan Usal, Zeynep Arslan, *Davranış Bilimleri*, Barış Kitabevi, İzmir 1995, s.194.

⁷⁸ E.F.Schumacher, *Aklı Karışıklar İçin Kılavuz*, İz Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul 1999, s.125.

Çevre, insanın hareketlerini kontrolde önemli bir etkiye sahiptir. Kişi, içinde bulunduğu çevrenin özelliklerini hal, tavır ve davranışlarıyla yansıtmaktadır. Bundan dolayı insana, olumlu davranış kalıpları sunan toplumda bulunmak ve iyi arkadaşlıklar edinmek, kişilik gelişimi açısından önemlidir. Kişinin kendi kabiliyetlerini keşfetme ve ortaya koyabilmesi için, bu tür olumlu ve verimli çevrelere ihtiyaç vardır. İnsan neyin iyi, neyin kötü olduğunu belirlerken toplumun kendisine karşı takındığı tavırdan etkilenir. Toplumun kontrol ve yaptırımı ne kadar olumlu olursa, ortaya çıkacak insan ve davranış tipi de o kadar olumludur.⁷⁹

Kur'an, sosyal çevrenin içerisinde yer alan evlatlarımızın ve tabii çevremizde yer alan mallarımızın bir imtihan aracı olduğunu ve bunların, insanı Allah'tan uzaklaştırmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. "Ey İnananlar! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır."⁸⁰

4. Razi'nin Tefsirdeki Metodu Hakkında

Razi, tefsirinde ayetleri diğer müfessirlerden farklı bir metodla tefsir etmiştir. O, tefsirinde, Fatiha'da tembih mahiyetinde geniş bir mukaddime yapmıştır. Her sure müstakil bir kitap halindedir. Kitaplar bablara, her bab da meselelere tahsis edilmektedir. Her meselede mukaddimeler, hüccetler, latifeler, hükümler, vecihler yer almaktadır. Bablar kısımlara, kısımlar faidelere, nüktelere ayrılır. Bir çok fıkhi meseleler sıralanır. Akli sırlar, lügatler, kelami mevzular anlatılarak, okuyucu konudan konuya geçer. Bu sebepten bir çok kimse "onda tefsirden başka her şey vardır" demekle, onun bu eserini tefsir sınıfından dışarı çıkarmak isterler. Hakikatte bu, büyük bir hatadır. Zira Razi kelami yönlerin istinbatını Kur'ana dayanarak yapmaktadır. Tefsirinin mevzularına girerken ilmi akli metodu kullanır. Bu arada Müslümanların ahlaki yönlerde meleke sahibi olmaları için, salih kimselerin hikayelerini, sofilerin kıssalarını, hakimlerin mevzelerini, adil hükümdarların davranışlarını anlatmayı da ihmal etmez. Razi tefsire başlarken, o mevzuda varid olan bütün fikirleri ortaya koyar, sonra onların delillerini arz ederek münakaşalara girişir. Bunlar arasında seçmeler ve tercihler yapar ve delillerini ortaya koyar. Mühim bir fikir

⁷⁹ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s.28.

⁸⁰ Münafikun 63/9; Teğabün 64/15; Enfal 8/28; Keff 18/46; Hadid 57/20.

bulduğunda, eğer o fikir okuyucu tarafından tatbik edilebilecekse, onu muhtelif şekillerde takdim eder. Ayetteki kültür yönlerini açıklar. Okuyucuyu geçmiş tefsirlere sevk etmeye çalışarak, eski tefsirlerdeki hulasalar olarak vermeye çalışır.⁸¹

Razi, bir ayeti tefsir ederken, o ayeti tefsire yardım eden diğer bir çok ayetleri zikreder ve orada pek çok faydaları da kaydetmeyi ihmal etmez. Akli mahreçli ayetler için daima aklını kullanır. Zaten o, dini kaideler için açık olan akli vecihlere tabi olmuştur. Akli delillerle nakli teyid etmeye çalışmıştır. Bütün meseleleri ikna edici bir üslupla ve sağlam felsefi münakaşalara dayandırarak incelemiştir. Nübüvvet ve mucizeler hakkında kuvvetli akli deliller ortaya koymuştur. “Hz. Musa’nın asasının yılanı dönüşmesi, Hazreti Muhammed’in Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya bedeniyle gidişi (İsra) nadirattandır; fakat akli yönden onları inkara da imkan yoktur. Her mümkünün olması düşünülebilir.” Müfessirimiz bir taraftan hayat, güneş, yıldızlar gibi alemlerin durumunu incelerken, bir taraftan da ruh hallerini araştırır ve ifadelerinde sofi görüşlere bağlı olduğu görülür. Nakl, sahih ve sabit olduğu zaman onu esas olarak alır. Şayet bir hususta nakilde bir şey bulamazsa akla müracaat eder.⁸²

Razi, usul ve fîru’daki akli kaidelere dayanarak, tefsir ilmine de akli unsuru bol miktarda sokmuştur. Ona göre sahih olan nakil, sahih olan akla muhalif olmaz. Zira her ikisi de aynı kaynaktan çıkmaktadır. Aralarında hakiki bir zıtlığın varlığı mümkün değildir. Razi bu hususu tefsirinde tatbiki olara isbat etmiştir.⁸³

Razi, insan tabiatı ile ilgili ayetlerde de aynı metodu izlemiştir. Razi, ayetin tefsirine geçmeden önce nüzul sebebini zikretmektedir. Mesela “Bize kavuşmayı ümit etmeyenler dediler ki bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi? Yahut Rabbimizi görmeli değil miydik? Andolsun ki onlar işlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır.” ayetini, nübüvveti ve öldükten sonra dirilmeyi inkar eden, Ebu Cehil, Velid İbn Muğire ve arkadaşları hakkında nazil olduğunu Kelbi ve Mukatil’den rivayet etmiştir.⁸⁴

⁸¹ İsmail Cerrahoğlu, “*Farrüddin er-Razi ve Tefsiri*”, Akçağ Basın Yayın Pazarlama a.ş., 1.Baskı, Ankara 1988, c.1, s.19-20; (Bu, Razi Tefsirinin 1. cildinde yer alan İsmail Cerrahoğlu’nun makalesidir.)

⁸² Cerrahoğlu, *a.g.m.*, s.20.

⁸³ *a.g.m.*, a.y.

⁸⁴ Fahrüddin er-Razi, *a.g.e.*, c.17, s.210.

O, ayetlerin siyak ve sibak çerçevesine dikkat etmiştir. “Kafirler, “Biz sana katiyen inanmayız; ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın”⁸⁵ deyince, mallarının artması ve geçimlerinin genişlemesi için nehirlerin ve pınarların akıtılmasını istemiş oldular. İşte bunun üzerine Allah onlara, “Allah’ın rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, cimrilikte ve kıskançlıkta devam eder, hiç kimseye faydalı olmak istemezsiniz” dedi. Buna göre, onların istedikleri o şeyleri yerine getirmenin bir faydası yoktur. İşte ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti hususundaki izahımız budur.”⁸⁶ Razi, ayetleri yorumladıktan sonra en doğruyu Allah’ın bildiğini söyler. Aynı zamanda O, ayeti ayetle tefsir etmeğe öncelik vermektedir. Buna örnek olarak İsrâ 83. ayeti örnek olarak verebiliriz. “Allah “Ona şer dokununca da, pek ümitsiz olur”⁸⁷ buyurmuştur. Allah insana ne zaman bir nimet verse insan o nimetle şımarır ve Allah’ı unuttur. O nimet elinden gidince bu sefer Allah’ı hatırlar. Bunun bir benzeri de “Ammâ insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de kendisine ikram eder, nimetler verirse Rabbim beni şerefli kıldı der. Fakat ne zaman da onu deneyerek, ona olan rızkını daraltırsa, şimdi de Rabbim beni alçalttı der.”⁸⁸ ayetidir.”⁸⁹

Razi, bazı ayetlerde geçen kelimelerin kıraat farklarına dikkat çekmektedir. “İnsana nimet verdiğimiz zaman, yüz çevirir, yan çizer.”⁹⁰ Ayette geçen “Nea” kelimesi dört şekilde okunmuştur. Nun ve hemzenin fethasıyla; “Nae” şeklinde; iki fethanın da imalesiyle; nun’un fethası ve hemzenin kesresiyle okunmuştur.⁹¹ Yine Razi bu ayette olduğu gibi kelimelerin lugat ve terim anlamını vermiştir. Ayette geçen a’rada kelimesi, sırtını döndü; yani sırtını başka bir yöne çevirip sıvışıp gitti, uzaklaştı anlamındadır. Nea kelimesi Arapça’da uzaklaştı anlamındadır. Bir şeyden yüz çevirmekte o şeye yüzünü yan çevirmektir deyimi, ona yanını döndü ve sırtını çevirdi, büyüklenmek istedi demektir.⁹²

Razi, ayetlerde kelime ve cümle bazında nahiv ve sarf bilgilerine başvurur. “De ki: Rabbinin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, O zaman harcanmaktan tükenir

⁸⁵ İsrâ 17/90.

⁸⁶ Razi, *a.g.e.*, c.15, s. 72.

⁸⁷ İsrâ 17/83.

⁸⁸ Fecr 89/15-16.

⁸⁹ Razi *a.g.e.*, c.15, s.31.

⁹⁰ İsrâ 17/83.

⁹¹ Razi, *a.g.e.*, c.15, s.31.

⁹² *a.g.e.*, a.y.

korkusu ile hiç şüphesiz cimrilik ederdiniz. Gerçekten insan çok cimridir.”⁹³ “Ayetteki “lev entüm” ifadesi ile biri nahiv diğeri de beyan ilmi ile ilgili iki bahis vardır. Lev edatının özelliği, fiilin başına gelmesidir. Çünkü bu kelime, bir şey bulunmadığı için diğeri bir şeyin de olmayacağını ifade eder. İsim, zatlara; fiil ise işlere tesirlere delalet eder. O halde yok olan zatlara değil, fiiller ve tesirlerdir. Bunun için lev kelimesinin fiillere has olduğu sabit olur. Razi bu görüşünü desteklemek için Mütelemmis’in şiirini delil getirmiştir. İlmi beyana gelince söz de önce zikredilmek “tahsise” delalet eder. O halde ayette ki “entüm temlikun” ifadesi, bu cimrilik ve kıskançlığın onlara mahsus olduğuna delalet eder.”⁹⁴

Yine bir örnek olarak Razi, tefsirinde alimlerin çeşitli görüşlerini verdikten sonra kendi görüşünü belirtir. “İnsanlar Ashab-ı Kehf hakkında ihtilafa düştüler. Sayıları hususunda tartıştılar. Hz. Ali onların yedi kişi olduğunu söylemiştir. Yine İbn Abbas da Onların sayıları yedidir, sekizincileri köpekleridir demiştir. Binaenaleyh doğrusu “(Onlar) yedidir, sekizincileri de köpekleridir.” şeklindeki görüşdür. Bil ki bu izahların bir kısmı bir kısmına nazaran daha zayıf ise de, hepsi birbirini destekleyince, bu konuda ki delil tam ve delil mükemmel olmuş olur.”⁹⁵ Ayrıca Razi, faraziye sorular sorup bu soruları kendisi birkaç yönden cevap verir.Örneğin Allah insanı cimri olarak tanıttıktan sonra insanda da bir cömertlik vardır, denilirse buna birkaç yönden cevap verilebileceğini söyler.⁹⁶

1. “Aslında insan cimridir, çünkü muhtaç olarak yaratılmıştır. Muhtaç olan ise, mutlaka sayesinde ihtiyacını gidereceği şeyleri sever ve onları kendisi için tutup muhafaza eder. Fakat insan, bazen harici sebepler ile bu şeylerde cömertlik yapar. Böylece insanın aslında cimri olduğu sabit olur. “

2. “İnsan, malını övülmek, teşekkür edilmek ve görevlerini yerine getirmek için harcar. Gerçekte o bir karşılık almak için harcamada bulunmuş olur. O halde o, gerçekte cimri demektir.”

⁹³ İsra 17/100.

⁹⁴ Razi, *a.g.e.*, c.15, s.73.

⁹⁵ Razi, *a.g.e.*, c.15, s.149.

⁹⁶ Razi, *a.g.e.*, c.15, s.73.

BİRİNCİ BÖLÜM

RAZİ TEFSİRİNDE İNSAN TABİATI'NIN OLUMLU NİTELİKLERİNE İLİŞKİN YORUMLAR

1. İnsanın En Güzel Biçimde Yaratılması

“Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik”¹

İnsanın en güzel şekilde yaratılmasını iki şekilde anlayabiliriz. Allah insan dışındaki canlıları yüzün koyun yürüyecek şekilde yaratmıştır. İnsanı ise dimdik, boylu boslu ve ellerini kullanabilecek bir şekilde yaratmıştır. ²Diğer bir anlayışa göre ise insanın en güzel şekilde yaratılması; akıl, ilim, edep, anlayış ve açıklamalarının en mükemmel olmasıyla alakalıdır. ³Dolayısıyla birinci görüş insanın zahiri yönüne, ikinci görüş ise batını yönüne işaret etmektedir.

İnsanın aşağıların aşağısına indirilmesi erzel-i ömür, güçsüzlük, çaresizlik ve cehenneme giriş olarak yorumlanabilir. ⁴ Bu aşağıların aşağısına indirmek kişinin kendi asli fitratından sapması, başka bir deyişle yozlaşmasının bir sonucudur. Bu sapmanın neticesine Kur'an: “Andolsun cehennem için de , bir çok cin ve insan yarattık ki kalpleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var; fakat onlarla görmezler; kulakları var; fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapık... Ve işte gafiller onlardır! ”⁵ ayetiyle işaret etmektedir. ⁶

2. İnsanın Halife Olması

Sözlükte, başkasının yerine geçen, onun yerinde, onun adına görevi yapan kimse demek olup Kur'an'da geçen “*halife*” ve çoğulu “*hülefa*” kelimeleri sözlük

¹ Tin 95/4-5.

² Fahrüddin Razi, *Tefsir-i Kebir Mefatih'ül Gayb*, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, c. 23, s. 245.

³ Razi, a. g. e., c. 23, s. 245.

⁴ Razi, a. g. e., c. 23, s. 246.

⁵ A'raf 7/179.

⁶ H.Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004, s. 43.

anlamıyla bağlantılı bir anlam taşır. Allah, Kur'an'da yeryüzüne bir halife bırakacağını, melekler, iblis ve insan arasında Adem ve Adem oğullarının, yani insanın halife seçildiğini bildirmektedir. ⁷ “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi ben bilirim, dedi. ”⁸ Halife ‘hükmetme ve hüküm verme hususunda Allah’a vekil olan demektir. ⁹ Ayette geçen halife kelimesiyle:

a- Hz. Adem (a. s)’dir. ¹⁰ Buradaki halifeden muradın Hz. Adem(s. a) olduğunu söyleyenler Allah’ın Adem(a. s)’i niçin halife diye isimlendirdiği hususunda ihtilaf etmişlerdir ve bu konu da iki görüş zikretmişlerdir.

a-1) Allah cinleri yeryüzünden sürüp Adem (a. s)’i yeryüzünde yerleştirdiğinde Adem(a. s) kendisinden önce ki bu cinlerin halefi, halifesi olmuştur.

a-2) Allah Adem(a. s)’i halife olarak isimlendirmiştir. Çünkü Adem (a. s) Allah’ın mükellef kulları arasında hükmetme hususunda Allah’ın halifesidir. ¹¹ Bu görüş “Muhakkak ki biz seni yeryüzünde halife yaptık öyleyse sen insanlar arasında hak ile hükmet. ”¹² Burada halifeden kasıt Hz. Davud (a. s)’tur. Hz: Davut’un halife oluşunun izahı hususunda iki şey söylenebilir. Birincisi; Hz. Davud, Allah’a çağırma ve insanları idare etme hususunda kendinden önceki peygamberlere halef kılınmıştır. İkincisi; Hz. Davut (a. s) insanların maliki ve onlar üzerinde hükmü geçen bir kimse kılınmıştır. İşte bu anlamda ona, Allah’ın halifesi denilmiştir. ¹³

b-Halifeden murat, Adem(a. s)’ın zürriyetidir. Allah onları, onlar birbirlerinin yerlerine geçtikleri için halife olarak isimlendirmiştir. “Sizi yeryüzünün halifeleri yapan o Allah’tır. ”¹⁴ ayeti de bu görüşü desteklemektedir. Buna göre halife kelimesi

⁷ M. Kemal Atik ve diğerleri, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları: 2, Ankara 1997, s. 281-282.

⁸ Bakara 2/30.

⁹ Razi, a. g. e., c. 2, s. 253.

¹⁰ Razi, a. g. e., c. 2, s. 244.

¹¹ Razi, a. g. e., c. 2, s. 244.

¹² Sa’d 38/26.

¹³ Razi, a. g. e., c. 19, s. 69.

¹⁴ En’am 6/165.

müzekker ve müennes için olduğu gibi, müfred ve çoğul manada da kullanılabilen bir kelimedir.¹⁵

Kur'an, helak edilmiş kavimlerin yerine başka toplulukların geçirilmesini, sonrakilerin nasıl iş göreceklarının denemeye tabi tutulması gerekçesine bağlar.¹⁶ "Sonra da nasıl davranacağınızı görmemiz için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık."¹⁷ Allah, insanın amellerine bakıp ne yapacağını görmek için onu yeryüzünde halife kılmıştır.¹⁸

Kur'an'ın bu ve benzeri ayetlerinde geçen halife-hülefa kelimeleri insanın yeryüzünde yetkili ve görevli kılındığını, halife olmak için insan olmanın yeterli olduğunu anlatmaktadır.¹⁹ Nitekim Kur'an'da insanlara hitaben şöyle buyrulur. "O, sizi yeryüzünde halife kılandır. Öyleyse kim nankörlük ederse kendi aleyhinedir. Nankörlük, kafirlerin inkarları, Rableri katında azabı artırmaktan başka işe yaramaz. Kafirlerin küfrü sadece onların zararını artırır."²⁰ Allah, sizin dikkatlerinizi hem gelmiş geçmiş kimselere, hem de onların hallerine dikkat çekmiştir. Çünkü eğer sizin için, peygamberlerini yalanlayanların helak olduğuna dair bir bilgi meydana gelmediyse inadınız en gizli, fesadınız en hafif olur. Fakat size mühlet verilip Peygamberlerin lisanı ile emrolundunuz ve sizler yeryüzünün halifeleri kılındınız. Yani bir halifenin peşisıra diğer bir halife olarak sizler eskilerin halini bilmiş, öğrenmiş ve onların hallerine razı olanlar oldunuz. Dolayısıyla bütün bunlardan sonra kim kafir olursa küfrü kendi aleyhinedir.²¹

3. İnsanın Fıtrat Dini Üzerine Yaratılması

Fıtrat kelimesi yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icat etmek manalarına gelen "fatır" kökünden isim olup yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamında kullanılır. İlk yaratılış, bir bakıma mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde telakki edildiğinden dolayı, fıtrat kelimesiyle ifade edilmiştir. Buna göre fıtrat,

¹⁵ Razi, *a. g. e.*, c. 2, s. 244.

¹⁶ M. Kemal Atik ve diğerleri, *a. g. e.*, s. 282.

¹⁷ Yunus 10/14.

¹⁸ Razi, *a. g. e.*, c. 12, s. 324.

¹⁹ M. Kemal Atik ve diğerleri, *a. g. e.*, s. 282.

²⁰ Fatır 35/39.

²¹ Razi, *a. g. e.*, c. 18, s. 421.

ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir.²²

İnsanın doğuştan getirdiği özellikler onun gaybla gireceği diğer ilişkilerinde en önemli belirleyicidir. İnsan bir gayb varlığı olan yaratıcı Allah'a, yine bir gayb olgusu olan ahirete inanırken onun fitratı, en güçlü belirleyici rolünü oynar. Nitekim İslam bilginleri fitratı, "Allah'ın dinini kabule yatkın tabiat" olarak tanımlamışlardır. Allah da fitratı, yaratılış olarak belirliyor ve dini de fitratla adeta çakışan bir olgu olarak veriyor.²³ "O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allah'ın insanları üzerine yarattığı fitratına çevir. Allah'ın yaratmasında değişiklik yoktur".²⁴ Fitratallah'tan kasıt Allah'ın tevhidinde yapışmaktır. Çünkü Allah insanları o tevhit (inancı) üzerine yaratmıştır. Allah'ın bir olması insanların kalbinde yerleşmiştir. Bunda bir değişiklik yoktur.²⁵

Allah Resulü de "Her doğan çocuk fitrat üzere doğar." diyerek fitratın Yaratana varlıksal ilişkinin bir sonucu olduğuna işaret ediyor. O halde sürekli oluş halindeki insanın doğuştan getirdiği bütün nitelikler Yaratanın ona bahsettiği nimetlerdir. Bu konuda inananla inanmayan arasında gaybla ilişkinin mahiyetinde bir değişiklik yoktur. Ancak inanan bu durumun farkındadır ve bundan dolayı O'na hamd eder. İnanmayan ise Yaratıcısıyla olan bu ilişkisinin farkında değildir.²⁶

4. İnsanın Utanma Duygusu ve Hayası

Sözlükte; utanmak, başkalarının yanında küçük düşmek veya gülünç olmak hissine kapılmak, mahcup olmak, çekingen ve sıkılgan davranmak gibi anlamlara gelirken, haya; utanma ve sıkılma duygusu, Allah korkusu sebebiyle kötü, ahlak dışı ve günah olan şeylerden kaçınma, ahlak kaidelerine bağlı olma, edep, ar ve namus gibi anlamlara gelmektedir.²⁷

²² Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, c. 13, s. 47. 25.

²³ Halis Albayrak, *Kur'an'da İnsan-Gayb ilişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 184.

²⁴ Rum 30/30 .

²⁵ Razi, a. g. e. , c.18, s.1, s. 184.

²⁶ Rum 30/30.

²⁷ Albayrak, a. g. e. , s. 184-185.

²⁸ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, İz Yayıncılık, 1996, s.474, 1098.

İblis, defalarca Hz. Adem’le karşılaştı ve onu yasak ağaçtan yemesi için ikna etmeye çalıştı. “Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye yasakladı , dedi. Ve onlara : Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü: Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı? ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nida etti.”²⁸ Sonuçta İblis’in sözü Hz. Adem’e tesir etti ve onlar yasak meyveden yediler.²⁹

“Liyübdıye lehüma”, “Kendisine göstermek için” ifadesinin başındaki “*lam*” hususunda iki görüş ileri sürülmüştür.

a-Bu lam “lamu’l-akibet” tir. Şeytan vesvesesiyle onların avret mahallerinin açılmasını kastetmemişti. Yine o, Hz. Adem(a. s) ve Havva’nın o ağaçtan yemeleri halinde avret mahallerinin açılacağını bilmiyordu. Onun kastı sadece onları günaha sevk etmektir.

b-Bu lam “lamu’l- garad”(maksat, gaye lamı)dır. Lam’ın böyle olması halinde şu iki izah yapılabilir.

1-Avret mahallerinin açılması onların saygınlıklarının düşmesi ve makamlarının elden gitmesi manasından kinayedir. Buna göre mana, “İblisin o vesveseyi Hz. Adem(a. s)’e vermesinden maksadı, onun itibarının gitmesi ve makamının da elden çıkmasıdır.” şeklinde olur.

2-Belki de o İblis, Hz. Adem’in o ağaçtan yemesi halinde avret mahallinin açılacağını levh-i mahfuzda görmüş ya da bazı meleklerden duymuştu. İşte bu avret mahallinin açılmasının son derece zararlı olduğuna ve açan kimsenin saygınlığının kalmayacağına delalet eder. Dolayısıyla İblis bu maksadını gerçekleştirmek için Hz. Adem’e vesvesede bulunmuştur.³⁰

²⁸ Ara’f 7/20-22.

²⁹ Razi, a. g. e. , c. 10, s. 322.

³⁰ Razi, a. g. e. , c. 10, s. 322-323.

İbn Abbas'a göre; sanki Adem ile Havva, avretlerini örtecek bir elbise giymişlerdi. Ama isyan ettiklerinde bu elbise üstlerinden çıkıp gitti. Bu da Allah'ın "ağacı tattıkları anda ise o çirkin yerleri kendilerine açılıverdi..." buyruğundan anlaşılan husustur. Bu ayet, avret mahallini açmanın münkerattan olduğuna, insanların tabiatlarında müstehcen olmaya ve onların akıllarında çirkin görülmeye devam ettiğine delalet etmektedir.³¹

Avret mahalleri ortaya çıkıp üzerlerindeki nurdan elbise yok olunca "Ve üzerlerine cennet yapraklarından üst üste örtmeye başladılar." Bu ayette avret mahallini açmanın Hz. Adem'den beri çirkin bir iş olduğuna bir delil bulunmaktadır. Onlar fitratlarında avret mahallini açmanın çirkinliği fikri bulunduğu için hemen onu örtmeye yönelmişlerdir.³²

5. İnsanın Allah'tan Bir Nefha Oluşu

Ruh; sözlükte, can , ruh, silah namlusu gibi anlamlara gelir.³³ Ruh denildiği zaman başlıca üç görüş açısı göz önünde bulundurulmuştur. Kendisi ile hareket yapılan şey, yani hareketin başlangıcı; kendisi ile hayat olan şey, yani hayatın başlangıcı; kendisi ile anlaşılan şey, yani anlayışın başlangıcıdır. Hareketin başlangıç noktası olması düşüncesiyle ruh, maddenin tam karşılığı olan kuvvettir. Hayatın başlangıcı düşüncesi ile ruh ise, bitkilerin de hayatını kapsayan genel bir hayat ve hayvanlara ait hayattır. Sonra idrak (anlayış) ın başlangıcı olan ruh ise insan ruhudur. İnsanın nefsini hayvani ruhtan ayıran ve insana ait bilgiyi Hakka ulaştırarak kendini ve başkalarını bildiren bu ruh hakkındadır ki "Ruhumdan ona üflediğim zaman..."³⁴ Biz bunu (ruhu)kendisi ile duyar, vicdan, irade, akıl erdirme, içten konuşma gibi etkileri ile tanırız.³⁵

Üfleme, havayı bir cismin boşluğuna kaydırmaktır, akıtmaktır. Bu lafzın zahiri, bize ruhun hava ve rüzgar gibi bir şey olduğunu ihsas ettirir. Yoksa burada

³¹ Razi, a. g. e. , c. 10, s. 323.

³² Razi, a. g. e. , c. 10, s. 328.

³³ Serdar Mutçalı, *el-muğcemu-l Arabi-l Hadis, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık, Dağarcık Yayınları* Eğitim ve Reklamcılık Hizmetleri Şti, İstanbul ts, s. 346.

³⁴ Hicr 15/29.

³⁵ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam ve diğerleri, Azim Dağıtım, İstanbul ts, c.5, s.320.

onun üflendiğini söylemek doğru olmazdı. Burada Allah onu şerefliendirmek ve kıymetini göstermek için , Hz. Adem'in ruhunu "ruhumdan" diyerek zat-ı ilahîyesine nispet etmiştir. ³⁶Bu nispet de tıpkı (beyt-ev) kelimesinin Allah'a izafe edilip de "Beytullah-Allah'ın evi "Allah'ın evi denilmesi gibi, teşrif ve gaye vermek içindir³⁷

"Sana ruhu sorarlar. Deki: "Ruh rabbimin emrindendir. (zaten) Size az bir ilimden başkası verilmemiştir. "³⁸ Bu ayeti kerimede ruhun Allah'ın bir emri olduğu ifade edilmektedir. Ruhun, Allah'ın emrinden olması, yüce Allah'ın yalnız "Kün"(Ol)emrinden yaratılan ve başka bir unsur ve çıkış yeri bulunmayan ilahi bir harika olmasıyladır. ³⁹ "Emr" kelimesi bazen fiil, iş manasına gelir. Nitekim Allah, "Firavunun emri, yani işi , hiç de dürüst değildir. "⁴⁰ ve "Emrimiz, yani fiilimiz geldiğinde, o memleketin üstünü altına getirdik. "⁴¹ buyurmuştur. O halde ayetteki "Ruh Rabbimin emrindendir. "ifadesi, "Rabbimin işleri cümlesindendir. "manasındandır. Bu şekilde ifade , kafirlerin ruhunun kadim mi hadis mi olduğunu sordukları ve Allah'ın buna " Hayır aksine ruh hadis'tir. Ancak Allah'ın fiili, var etmesi ve yaratmasıyla meydana gelmiştir. , "diye cevap verdiğini göstermektedir. Allah sonra da ruhun hadis olduğuna , "Size az bir ilimden başkası verilmemiştir. "ifadesi ile hüccet getirmiştir. ⁴²

İnsan, bedeni ve ruhuyla çift bir tabiata sahiptir. ⁴³ Ruh ve madde insanda birbirinden kopuk ve birbirinden bağımsız halde bulunmaz. Her ikisi de birbirini tamamlayan ve birbirleriyle uyum içinde bulunan bir bütün içinde kaynaşmış bulunmaktadır. Bu, birbirini tamamlayan ve birbirleriyle uyum içinde bir bütün şeklinde kaynaşmış bulunan yapıdan insanın zatı ve şahsiyeti oluşmaktadır. İnsanın şahsiyetini, bu madde ve ruh unsurlarının kaynaşmasından oluşan yapısını bir bütün halinde göz önünde bulundurmadan bütün incelikleriyle anlayamayız. ⁴⁴

³⁶ Razi, a. g. e, c. 14, s. 94-95.

³⁷ Razi, a. g. e. , c. 18, s. 201.

³⁸ İsrâ 17/85.

³⁹ Yazır, a. g. e, s. 321.

⁴⁰ Hud 11/97.

⁴¹ Hud 11/82.

⁴² Razi, a. g. e, c. 15, s. 35-36.

⁴³ Syed Muhammad Naquib, Al-Attas, *the Nature of man and the Psychology of the human soul*, *İnternational institute of islamic thought and civilization*, Malaysia, Kuala Lumpur 1990.

⁴⁴ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara 1998, s. 80.

Ruh'un cevheri şeffaf, nurani, elementleri ulvi ve cevheri kudsi olan bir takım maddelerden ibaret olup, bu, bedende, tıpkı ışığın havada, ateşin de kömürdeki nüfuz ve hareketi gibi hareket edip ona sirayet eder.⁴⁵

6. İnsanın Ümit ve Korku İçinde Olması

Sözlükte, beklenti anlamını ifade eden ümit, Kur'an'da tama' ve reca ile ifade edilmektedir. Tama' kalbin ileride meydana gelecek olan şeyi arzu edip ona yönelmesi, bu konuda hırs göstermesidir. Reca ise ümitsizliğin zıddı olup, meydana gelmesi mümkün olan, arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesinin istenmesidir.⁴⁶

Korkuyu ifade eden havf ise, insanın zanna ya da bilgiye dayanarak bazı işaretlerden hareketle gelecekte hoşuna gitmeyecek bir şeyin gerçekleşmesinden veya sevilen bir şeyin elden gitmesi endişesine kapılarak bundan kalbinin acı duymasındır.⁴⁷ Kur'an'da geçen şefak, feza, havf, haşyet, takva, ru'b ve rehbet kelimeleri arasında farklar olmakla beraber, hepsi de korkuyu ifade etmektedir.⁴⁸

Kur'an da bu iki temel duyguyu ihmal etmemiştir. Rahmet ayetleriyle azap ayetleri, cennet yaşantısını anlatan ayetler birbiri peşi sıra dizilmiştir.⁴⁹ Müminlerin de bu iki temel duyguyu nazar-ı dikkate almaları "...Korkarak ve umarak Rablerine dua ederler."⁵⁰ şeklinde bildirilmiştir.⁵¹ Ayette geçen "korku ve ümit" kelimeleri ya mefulun leh (yani o korku ve ümitten dolayı) ya da hal (yani korkarak ve umarak) manalarında.⁵²

Kur'an'da ümit anlamında kullanılan tama', haram işleme,⁵³ Allah'tan mal verme⁵⁴, salihlerden olma⁵⁵, cennete girme⁵⁶ ve bulutlardan yağmur yağma beklentisi

⁴⁵ Razi, a. g. e., c. 19, s. 112.

⁴⁶ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş yayınları, İstanbul, 1999, s. 86.

⁴⁷ Aydın, a. g. e., s. 87.

⁴⁸ Aydın, a. g. e., s. 88.

⁴⁹ Rahman 55/41-47; Vakıa 56/8-9; Nebe 78/21-36.

⁵⁰ Secde 32/16.

⁵¹ Aydın, a. g. e., s. 87.

⁵² Razi, a. g. e., c. 18, s. 212.

⁵³ Ahzap 33/32.

⁵⁴ Müddesir 74/15.

⁵⁵ Maide 5/84.

⁵⁶ Araf 7/56; Mearic 70/38.

içinde olmak⁵⁷ ile rahmet ve bağışlanma, reca ve ümit⁵⁸ gibi hususlarda kullanılmaktadır. Ümit ifade eden reca ise, saygı bekleme⁵⁹ Allah'a kavuşma⁶⁰, rahmet ümidi içinde bulunma⁶¹ anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'an'da insana sunulacak olan ahiret nimetleri hatırlatıldıktan sonra "...İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar. "⁶²denilerek insanlığın enerjisini bu yarışta yoğunlaştırması istenmiştir. Bulanık, hızlıca son bulan nimetler hususunda değil de böylesine kıymetli ve sürekli olan ahiret nimetleri için yarışılması gerektiğine bir işaret vardır. ⁶³

İnsana bir fakirlik, bir hastalık veya belalardan bir bela gelip çatarsa, Allah'ın rahmetinden tamamen ümidini keser; oysa ki Allah'ın rahmetinden ancak kafirler ümidini keser. ⁶⁴

Korku insanın hayatını muhafaza etme ve tehlikelere karşı kendini korumak amacıyla insana verilmiş ve insan davranışlarını yönlendirme de etkili olan kuvvetli bir duygudur. ⁶⁵

Havf'ın kullanımı Ku'ran-ı kerim'de bütün inananlara hasredilerek "Eğer inanmış iseniz, benden havf edin. (korkun)"⁶⁶buyrulmuştur. Şeytanın dostlarından korkmayın, peygamberle beraber savaşa çıkın ve her emrine koşun, iman Allah'ın korkusunu insanların korkusuna tercih edip üstün tutmaktır. ⁶⁷

Haşyetin kullanımı ise alimlere hasredilmiştir. ⁶⁸ "...kulları içinde ancak bilginler Allah'tan (gereğince) korkarlar. Şüphesiz Allah azizdir, gafur'dur. "⁶⁹

⁵⁷ Ra'd 13/12; Rum 30/2.

⁵⁸ Araf 7/56; Secde 32/16; Şuara 26/51, 82.

⁵⁹ Nuh 71/13.

⁶⁰ Kehf 18/110; Ankebut 29/25; Ahzap 33/21; Mümtehdine 60/6.

⁶¹ Bakara 2/8; İsrâ 17/28.

⁶² Mutaaffifin 83/26.

⁶³ Razi, a. g. e. , c. 22, s. 581.

⁶⁴ Razi, a. g. e. , c. 15, s. 31.

⁶⁵ Sait Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çev. İlhan Kutluer, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1994, s. 80, 87; Muhammet Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, İşaret Yayınları, İstanbul, çev. Bekir Karlığa, s. 354.

⁶⁶ Al-i İmran 3/175.

⁶⁷ Razi, a. g. e. , c. 7, s. 219.

⁶⁸ Aydın, a. g. e. , s. 89.

⁶⁹ Fatır 35/28.

Çekinme ve saygı, saygı duyulan varlığın tanınıp bilinmesine göredir. Alim, Allah'ı bilir ve ondan korkar hem de ona ümit bağlar. Bu da alimin abidden daha üstün olduğunun delilidir. Zira Allah, “Sizin Allah katında en şerefli, en muttaki olanınızdır.”⁷⁰ buyurarak, şerefin ve kıymetin, takvaya göre; takvanın da ilme göre olacağını beyan etmiştir. O halde Allah katında şeref ve kıymet, amele göre değil, ilme göredir.⁷¹ Allah azizdir ve gafurdur buyrularak, korku ve ümidi gerektiren sıfatlardan bahsedilmiştir. Çünkü Allah'ın intikam alan, cezalandıran bir aziz olması, tam bir korkuyu; şirkin dışında ki günahlar için bağışlayıcı (gafur) olması da, ileri derecede bir ümidi gerektirir.⁷²

Mal ve makam korkusu, fakirlik korkusu, ölüm korkusu Kur'an'da geçen ve insanın doğasında var olan korkulardır.⁷³ Bu korku, insanın günlük yaşantısını aksatacak düzeye erişip normal işlerini engellediği ve psikolojik yapısını bozduğu zaman anormal olmuş olur⁷⁴ ve bu duygu kişi de olumsuz bir yaşantı meydana getirir.

İnsanda ki ümit çizgisinin görevi, bir yandan korku ile denge kurmak diğer yandan da insanlığı ileriye, yapıcılığa ve atılıma sevk etmektir. İnsan ümidini yitirince son derece üzgün olur ve hayat kapkaranlık gözüktür gözüne. Aşırı umutlanınca dünya ona bomboş bir hayal ve anlamsız bir hülya olur.⁷⁵

⁷⁰ Hucurat 49/13.

⁷¹ Razi, a. g. e., c. 18, s. 404.

⁷² Razi, a. g. e., c. 18, s. 404.

⁷³ Kasas 28/57; İsrâ 17/31; Bakara 2/268; Zariyat 51/58; Kasas 28/33; Nisa 4/77; Muhammed 47/20.

⁷⁴ Gazali, Ebu Hamid Muhammed ibn Muhammed Gazali, *İhya'u Ulum'id-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayın evi, İstanbul ts, c. 4/1, s. 289.

⁷⁵ Kutub, a. g. e., s. 356.

İKİNCİ BÖLÜM

RAZİ TEFSİRİNDE İNSAN TABİATI'NIN OLUMSUZ NİTELİKLERİNE İLİŞKİN YORUMLAR

1. İnsanın Ölümsüzlük Arzusu

Kur'an'da ölümsüzlük kavramı *huld* kelimesiyle ifade edilmektedir. ¹ *Ebed*, sonsuz zamanı , *huld* da bu sonsuz zaman içinde değişimden uzak ebedi yaşamayı ifade etmektedir. Nitekim Kur'an'da cennet ve cehennem ehlinin değişimden uzak, sonsuz yaşantıları hakkında *huld* kelimesi kullanılmıştır. ²

Kur'an, Ad kavmine, “Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edirsiniz?” ³ demek suretiyle dünyada sağlam yapılar veya sağlam sanayi tesislerini inşa etmeyi ebedi yaşama arzusunun bir tezahürü olarak kabul eder. ⁴ Ayette geçen “*Lealleküm tuhalledun*” tabiri , “Çünkü sizler dünyada ebedi kalmayı umuyordunuz. ” veya “Sizin durumunuz tıpkı ebedi yaşayacağına inanan kimsenin durumu gibidir. ” şeklinde anlaşılabilir. ⁵

Yüksek yüksek binalar yapmak yüceliği sevmeye, yer altında su mahzenleri edinmek ebediliği sevmeye işaret eder. Bunlar ise uluhiyyete ait sıfatlar olup, kul için gerçekleşmesi imkansızdır ve dünya sevgisinin bir sonucudur. ⁶

“Derken şeytan onun aklını karıştırıp “Ey Adem dedi; sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi? ” ⁷ ayeti de insanoğlunun dayanılmaz ölçüdeki ölümsüzlük arzusunu göstermektedir. İblis bu ifadesiyle ağacı ebediliğe nispet etmiştir.

¹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul, Timaş yayınları 1999, s. 82.

² Aydın, a. g. e. , s. 82.

³ Şuara 26/129.

⁴ Aydın, a. g. e. , s. 84.

⁵ Fahrüddin Razi, *Tefsir-i Kebir Mefatih'ül Gayb*, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, c. 17, s. 360.

⁶ Razi, a. g. e. , c. 17, s. 361.

⁷ Taha 20/120.

Onun iddiasına göre o ağaçtan yiyen herkes ebedi oluyor. Aynı şekilde ağaçtan yemek ebedi mülke delalet ediyor.⁸

Yahudi ve müşrikler, devamlı dünyada kalmayı arzuladıkları ve dünyaya aşırı düşkün oldukları için , Kuran onların ölümü temenni etmekten pek uzak olduklarını beyan etmektedir. ⁹“(O) malının kendisini ebedileştireceğini zanneder. ”¹⁰ ayetinde mal biriktirme, malını Allah yolunda harcamama bir nevi, dünyada ebedi kalma hırsının bir tezahürü olarak kabul edilmektedir. ¹¹Mal çokluğu, kişinin uzun emeline sahip olur ve aşırı gafleti ile uzun emelinden dolayı malının kendisini ölümsüz kılacağını zanneder. ¹²Bunun içindir ki Allah, insanın bu ölümsüzlük arzusundan dolayı Kur’an-ı Kerimin bir çok ayetinde ahiret hayatının ebediliğine “*halidine fiha*” lafzıyla dikkat çekmiştir.

2. İnsanın Nankör Olması

Sözlükte, gördüğü iyiliğin kıymetini bilmeyen, kendine yapılan iyiliği ve eline geçen nimeti inkar eden şeklinde tanımlanan nankörlük, Kur’an terminolojisinde “*nekr*” kelimesi ile ifade edilmektedir. Kur’an’da bu kavram, iki anlamda kullanılmaktadır . Biri; mutlak inkar anlamında dır ki bu, küfür olarak kabul edilmektedir. Bu nitelik, bir zaaf olmaktan ziyade kalbin ölümüdür. Diğerisi ise, genellikle bir çok zaafı içinde toplayan mutlak olarak nimetlerin değerini takdir etmemek anlamında olmakla beraber zaman zaman Allah’ın nimetlerinin şükrünü gereği gibi eda etmemeyi ifade etmektedir.¹³

Kefur (nankör), nimet-i ilahiyyeyi inkar eden; *asim* (günah işleyen) ise hangi günah olursa olsun, daima günah işlemeye yönelen kimsedir. Nitekim her *kefur*, *asim*dir; ama her *asim*, *kefur* değildir. ¹⁴Kefur günah çeşitlerinin en kötüsüdür. Dolayısı ile Allah bunun alabildiğine pis bir vasıf, bu vasfı taşıyan kimsenin Allah’tan alabildiğine uzak olduğuna dikkat çekmektedir. ¹⁵ “İnsan hayır istemekte usanmaz; fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen üzülür, ümitsiz olur. Andolsun ki,

⁸ Razi, *a. g. e.* , c. 16, s. 65.

⁹ Razi, *a. g. e.* , c. 1, s. 16.

¹⁰ Hümeze 106/3.

¹¹ Aydın, *a. g. e.* , s. 86.

¹² Razi, *a. g. e.* , c. 23, s. 406.

¹³ Aydın, *a. g. e.* , s. 110.

¹⁴ Razi, *a. g. e.* , c. 22, s. 358.

¹⁵ Razi, *a. g. e.* , c. 22, s. 359.

kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırırsak: Bu benim hakkımdır. Kıyametin kopacağını sanmıyorum, Rabbıma götürülmüş olsam bile muhakkak O'nun yanında benim için daha güzel şeyler vardır, der. Biz, o nankörlere yaptıklarını mutlaka haber vereceğiz...”¹⁶ Allah söz konusu bu insanı, ayet sonunda nankörlükle vasıflandırmıştır ki, bu onun kafır olduğunu açıkça ortaya koyar. ¹⁷ Ayette geçen anlık temas anlamını ifade eden *mess* kelimesi ile sıkıntı ve belaya azıcık uğrayınca, hemen ümitsizliğe, çaresizliğe ve nankörlüğe düştüğünü, yine ayetteki “*ezakna*” kelimesinin de tadılan şeyin en azını (azıcık tatmayı) ifade etmesi, o insanın, azıcık dünyevi bir hayrı elde edip tattığında da hemen inada ve azgınlığa girdiğini göstermektedir. ¹⁸

Müşrikler, kendilerine verilen bütün nimetleri görmelerine rağmen yeniden şirke dönmeleri¹⁹ ve Allah’a kız çocukları isnat etmekle apaçık nankör olmuşlardır. ²⁰ “Ama onlar , kullarından bir kısmını, onun bir cüzü kıldılar, gerçekten insan apaçık bir nankördür. ”²¹ Allah , insan tabiatının, kendi gösterdiği terbiye metotlarıyla terbiye edilmediği müddetçe bu nankörlüğün devam edeceğini “İnsan nankördür, ”cümlesiyle ifade etmiştir. ²² Kur’an insanın sıkıntı ve darlık anında ümitsiz ve nankör olduğuna, genişlik anında da şımarık ve kibirli olduğuna dikkat çekmektedir. “Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak tamamen ümitsiz ve nankör olur. Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette “Kötülükler benden gitti” der. Çünkü o, bunu derken şımarıktır, kibirlidir. Ancak(musibetlere) sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve bir büyük mükafat vardır. ”²³ Ayette geçen insan lafzından murat ya herhangi bir insan ya da kafir kişi olduğudur. ²⁴ Kafir nimetin kendisine gelişini tesadüf olarak kabul ettiği için, o nimetin bir daha kendisine döneceğini uzak görür ve ümitsizliğe düşer. Müslüman ise nimetin ancak Allah’tan olduğuna inanır ve kaybolması halinde ise ümitsizliğe düşmez. Allah’ın o nimeti daha mükemmel ve daha

¹⁶ Fussilet 41/49-50.

¹⁷ Aydın, a. g. e. , s. 111.

¹⁸ Razi, a. g. e. , c. 19, s. 406.

¹⁹ Razi, a. g. e. , c. 18, s. 180.

²⁰ Razi, a. g. e. , c. 19, s. 506.

²¹ Zuhurf 43/15.

²² Razi, a. g. e. , c. 19, s. 478.

²³ Hud 11/9.

²⁴ Razi, a. g. e. , c. 12, s. 513.

üstün bir şekilde kendisine ulaştıracağına inanır. Nimetin tahakkuk etmesi durumunda kafir bu nimetin tesadüfi olarak meydana geldiğine veya kendi çaba ve gayretiyle olduğuna inanır. Bu durumda da Allah'a şükretmez, nankör olur. Velhasıl kafirin elindeki nimet yok olunca ümitsiz, kendisine nimet verilince de nankör olur.²⁵

Allah'ın dilemesi müstesna insanın tabiatı onu nankör olmaya sevkeder.²⁶ “Kahrolası insan! Ne nankördür!”²⁷ *Ne nankördür*, cümlesi bir beddua olup bu Arapların yapmış olduğu en kötü beddualardandır. Zira ölüm dünyada ki bedduaların en ilerisidir. “Ne nankördür!” cümlesi de, bu insanın, alabildiğine bir nankörlük içinde bulunmasından dolayı hayret ve taaccüp ifade etmektedir. Bu demektir ki *Kutile-l İnsanı* ifadesi onların ilahi ceza türlerinin en büyüğüne müstehak olduklarına, *Ma Ekferah* ifadesi de, o insanın yaptığı bu hareketin, en çirkin ve en yadırganacak bir hareket tarzı olduğuna dikkat çekmektedir. Arapçada aynı cümlede gelen beddua ve taaccüple kastedilen şey, onların çirkin olan şeylerin en büyüğünü işlemeleri sebebiyle ceza türlerinin en büyüğüne müstehak olduklarını açıklamaktadır.²⁸ Bu ayette insanı kınayan Allah sanki şöyle demiştir: “İnsan oğlunun mebdei, necis bir nutfe, sonu dağılıp kokmuş bir cife (leş) olduğu ve o, bu iki nokta arasında ipi sırtında bir hamal olduğuna göre, onun kendini beğenmesi ve kendini üstün görmesine ne gerekçe, ne sebep var ki?...”²⁹

“O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür!”³⁰ İnsan Allah'ın vermiş olduğu nimetlerin şükrünü yerine getirmemek suretiyle zalim olmuş ve bu nimetlere karşı alabildiğine nankörlük ettiği için de çok nankör olmuştur. Ya da insan belamusibet esnasında şikayet edip feryad-ü figan-ı bastığı için, zalim; nimetleri toplayıp başkasına vermediği için nankördür.³¹ İnsan, unutma ve usanma karakteri üzere yaratılmıştır. O, bir nimet elde ettiğinde onu hemen unutup şükrünü eda etmemekle o nimete zulmetmiş olur. Bunu unutmasa bile kısa sürede ondan usanır da nankörlüğe

²⁵ Razi, a. g. e., c. 12, s. 515.

²⁶ Razi, a. g. e., c. 23, s. 350.

²⁷ Abese 80/17; Hac 22/66; Adiyat 101/6.

²⁸ Razi, a. g. e., c. 22, s. 508.

²⁹ Razi, a. g. e., c. 22, s. 508.

³⁰ İbrahim 14/34.

³¹ Razi, a. g. e., c. 14, s. 17-18.

düşer. Bununla beraber insan zalim olsa da Allah gafurdur. İnsan nankör olsa da Allah rahimdir.³²

Allah insanın iradesini hürleştirecek ona doğruyu yanlıştan ayırt etme kabiliyeti vermiş ve onun önüne iki yol çizmiştir. “Gerçekten biz ona yolu gösterdik; ister şükredici, ister nankör olsun.³³ İnsan ya *şakir* olur ki, bu Allah’ın muvaffak kılmasıylaadır. Yada *kafir* olur ki, bu da Allah’ın onu mahrum bırakmasıylaadır. Burada ki *şakir* ve *kefur* kelimelerini, şükür fiilini yapan ve nankörlük fiilini işleyen diye tefsir etmek mümkün değildir. *Şakir*, şükretmesi gerektiğini kabul eden kimse, *kefur* da bunu kabul etmeyen kimsedir.³⁴

“Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.”³⁵ Şeytan’ın Rabbine karşı kefur olması, kendi bedenini Allah’a isyan etme, yeryüzünde fesat çıkartma ve insanları saptırma hususunda kullanıp yıpratmasıdır. Bunun gibi Allah’ın kendilerine mal veya makam verip de o mal ve makamını, Allah’ın rızasına muvafık olmayan yerlerde harcayan her kişi de Allah’ın nimetine karşı çok nankör olmuş olur.³⁶

Nankörlük aynı zamanda insanın fırsatçı yönünü de göstermektedir.³⁷ insan sıkıntı anında O’nun fazlına ve rahmetine tutunduğu; rahatlık ve huzur halinde de ondan başkasına tutunduğu için, Allah’ın nimetlerine karşı çok nankördür.³⁸ “İnsana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize dua eder. Fakat biz onun sıkıntısını giderdik mi, sanki kendisine dokunan sıkıntıdan dolayı bizi hiç çağırmamış gibi çekip gider. İşte haddi aşanların yapa geldikleri ameller, kendilerine böyle süslenmiştir.”³⁹ İnsana bir musibet geldiğinde, sabrının; bir nimete mahzar olduğunda da şükrünün az olduğu açıklanmıştır. Nitekim kendisine bir zarar dokunduğunda, insan ayakta iken, oturarak, yan üstü yatarak, dua ve ibadete yönelip Allah’tan o sıkıntısını gidermesini diler ve o sıkıntısını nimete, lutfâ ve ikrama dönüştürmesi için yalvarıp yakarır. Bu sebeple Allah, kötü gidişi iyi bir yöne çevirdiği

³² Razi, *a. g. e.*, c. 14, s. 18.

³³ İnsan 76/3.

³⁴ Razi, *a. g. e.*, c. 22, s. 327-328.

³⁵ İsrâ 17/27.

³⁶ Razi, *a. g. e.*, c. 14, s. 458.

³⁷ Aydın, *a. g. e.*, s. 112.

³⁸ Razi, *a. g. e.*, c. 14, s. 536.

³⁹ Yunus 10/12.

zaman insan çekmiş olduğu sıkıntıyı hatırlamaz ve Rabbine karşı nankör olur. Bu durum insanın yapısının zayıflığına , gaflet ve şehvetin alabildiğince o insana hakim olduğuna delalet eder. Oysa ki Allah'ın insandan istediği şey sıkıntı anında sabırlı olması, genişlik zamanında da şükreden bir kul olmasıdır.⁴⁰

İnsan; zayıf, aciz, ve sabrı az olarak yaratılmıştır. Yine insan; mağrur, şımarık, unutkan, inatçı ve asi olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla onun başına bir bela geldiğinde acziyeti ve zayıflığı, onu, çokça dua etmeye , yalvarıp yakarmaya, huşu, hudu ve inkiyadını izhar etmeye sevk eder. Başındaki sıkıntı zail olup, o, rahata kavuştuğu zaman , kendisine unutkanlık hakim olur. Böylece Allah'ın kendisine olan lutfunu unuttur, haddi aşma, azgınlık ve tuğyan, küfür ve açıktan inkar içine düşer. İşte bütün bu durumlar, onun tabiatının ve karakterinin bir neticesi ve hilkatinin ayrılmaz bir vasfıdır.⁴¹ “De ki: ‘O sizi yaratan , size kulaklar , gözler ve gönüller verendir. Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz.’”⁴² Allah'ın nimetlerine şükretmek, bu nimetleri O'nun rızasına uygun yerlere yöneltmek demektir. Görme, duyma ve akletme nimetlerini O'nun rızasının olduğu yerlere sarf etmemek O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmektir.⁴³

Müslüman'ın İslam'ın emrettiği şekilde vefalı olması gerekir. Vefalı olma cahiliyye devrinde de en güzel hasletlerin başında yer almış ve İslam bunu reddetmeden bünyesine almıştır.⁴⁴

3. İnsanın Aceleci Olması

Acelecilik, ağır hareket etmenin zıddı olmak üzere süratli hareket etmek , bir şeyi vaktinden önce istemek ve elde etmeye çalışmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁵ Kur'an'da bu kavram , insanın aceleci tarafını ifade ettiği gibi, hızlı geçtiği veya ahiret yaşantısından önce gerçekleşmesi yönüyle , dünya hayatına da isim olmuştur.⁴⁶ “İnsan tıpkı , hayrı istediği gibi şerri de dua edip ister. Doğrusu, insan pek

⁴⁰ Razi, *a. g. e.* , c. 12, s. 317.

⁴¹ Razi, *a. g. e.* , c. 12, s. 321.

⁴² Mülk 67/23.

⁴³ Razi, *a. g. e.* , c. 22, s. 28.

⁴⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar yayınları, İstanbul 1991, s. 127.

⁴⁵ Doğan, *a. g. e.* , s. 4.

⁴⁶ Aydın, *a. g. e.* , s. 96.

acelecidir.”⁴⁷ İnsan bazen bir şeyin şer ve zarar kaynağı olmasına rağmen, kendisi hakkında hayır ve iyilik olduğuna inanarak, onu alabildiğine içten ister. Bu durum, onun işinde çok aceleci olmasından ve işlerin gerçek yüzünü araştırmadan, zahirine aldanmasından ileri gelir.⁴⁸ Ayette geçen insan lafsıyla kastedilen ya Hz. Adem’in bizatihi kendisi ya da bütün insan cinsidir. Her insan aşağı yukarı aceleci olmaktan uzak değildir.⁴⁹

“İnsan aceleci (bir tabiatta)yaratılmıştır. Size ayetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.”⁵⁰ Allah’ın azabının ve ayetlerinin hemen gelmesini isteyen insanlar “Bu vaid ne zaman ? ” diyorlardı. Ayette geçen ifade ile Allah, onları bu aceleci yaklaşımlarından vazgeçirmeyi istemiş ve önce insan türünü çok aceleci oluşundan dolayı kınamış, sonra onları bu işlerinden menetmiştir. Buna göre sanki Allah, “Sizin aceleci oluşunuz , uzak görülecek bir ihtimal değil. Çünkü siz zaten böyle yaratıldınız. Bu sizin huyunuz ve karakterinizdir.” demek istemiştir. Buna göre eğer, “Sözün önünün mutlaka sonu ile uygun olması gerekir. Ama insanın aceleci yaratılmış olması bu hususta mazur sayılmasını gerektirir.”Nitekim sözün başı böyle iken Alla niçin (sözün devamında), “Benden onu acele istemeyin.”denilirse ; engelleyen şey “ne kadar güçlü ve kuvvetli olursa, ona muhalefet de o nispette güçlü olur.”Nitekim Allah bu ifadesiyle aceleciliği bırakmanın, kıymetli, yüce ve arzulanan bir şey olduğuna dikkat çekmiştir.⁵¹

Kur’an’da Hz. peygamber’in vahyi çabuk belleme isteğinden kaynaklanan aceleciliğine de temas edilmektedir. “Gerçek yönetici olan Allah, yücedir. Sana onun vahyi tamamlanmazdan önce Kur’an’ı (okumakta)acele etme ve Rabbim benim ilmimi artır de.”⁵²Hz. peygamber Kur’an’dan her hangi bir şeyi kaçıracağından endişe ediyor, bundan ötürü de, vahiy esnasında, Cebrail ile birlikte okuyordu. İşte bu sebepten dolayı Allah ona , Cebrail okurken susmasını; o bitirdikten sonra okumaya başlamasını emretmiştir.⁵³

⁴⁷ İsra 17/11.

⁴⁸ Razi, a. g. e. , c. 14, s. 412.

⁴⁹ Razi, a. g. e. , c. 14, s. 423.

⁵⁰ Enbiya 21/37.

⁵¹ Razi, a. g. e. , c. 16, s. 142-143.

⁵² Taha 20/114.

⁵³ Razi, a. g. e. , c. 16, s. 56.

4. İnsanın Zayıf Yaratılması

“Allah sizden hafifletmek ister. İnsan da zayıf olarak yaratılmıştır.”⁵⁴ Allah , insanın zayıf olması sebebiyle, tekliflerini hafifletmiş, ağırlaştırmamıştır. Ayette bahsedilen zayıflığın, beden zayıflığına değil, aksine şehvet ve lezzetlere meyletmeye çağıran sebeplerin, amillerin çokluğu anlamına hamledilmesidir.⁵⁵ Yine insanın zayıf yaratılması, şehvetlere ve taatlerin meşakkatine sabredememektir.⁵⁶

“Allah sizi bir zaafıtan yaratan, sonra za’fın ardından kuvvet veren; sonra kuvvetin ardından da za’fa ve ihtiyarlığa getirendir. ”Sizin kuruluşunuz zayıflık üzerinedir. İnsan çocukluk halinde zayıf ve güçsüz olur. İhtiyarlayınca tekrar zayıf ve güçsüz bir hale döner.”⁵⁷

5. İnsanın Kuruntu / Hayal İçinde Olması

Sözlükte hayal, insanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey, imge ve belli belirsiz görünen şey , gölge anlamlarına gelir.⁵⁸

Zan ve tahmin sonucu oluşan kuruntu kavramına Kur’an’da tekabül eden kelime *ümniye*’dir. Bu ifadenin fiil şekli olan “*temenni*” gönlün arzu ettiği, ancak gerçekte ilişkisi az olan bir şeyin hayalde takdir ve tasvir edilmesidir. Ümniye ise takdir ve tasvir edilen bu şeyin zihindeki suretine denir.⁵⁹

Kuran, ümniyenin şeytan tarafından insan zihnine getirildiğine ve böylece insanın bununla haktan yüz çevirmeye kadar götürüldüğünü açıklıyor.⁶⁰ “O (şeytan)ki, Allah ona lanet etti ve o da: Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım dedi. Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları boş kuruntulara sokacağım...”⁶¹ Şeytan insanları saptıracağını iddia edince, “Onları mutlaka olmayacak kuruntulara sokacağım” demiştir. Bu da saptırmak hususunda, insanların kalplerine kuruntular atmaktan daha

⁵⁴ Nisa 4/28.

⁵⁵ Razi, *a. g. e.*, c7, s. 531

⁵⁶ Mahmut ibn Ömer ez-Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hakaik-ı Gavamizi’t-Tenzil*, Daru’l –Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995. c. 1, s. 521.

⁵⁷ Razi, *a. g. e.*, c. 7, s. 135.

⁵⁸ M. Akif Ordulu, *Türkçe Sözlük*, Feza Gazetecilik. Aş. Yenibosna / İstanbul Ts, Hayal Maddesi.

⁵⁹ Aydın, *a. g. e.*, s. 102.

⁶⁰ Aydın, *a. g. e.*, s. 102.

⁶¹ Nisa 4/118-119.

kuvvetli bir çaresinin bulunmadığını ihsas etmektedir. Kuruntuları istemek hırsı, tul-i emeli meydana getirir. Hırs ve tul-i emel, insanın özünden ayrılmazlar, insanda bir çok kötü ahlaka sebebiyet verirler. Hırs, bazen insanlara eziyet etmeye bazen de Allah'a isyana kadar götürür. Tul-i emel ise, tevbeden nasiplenememeye kadar insanı götürür.⁶²

Kur'an, peygamberlerin vahiy alırken bu tür evhamlardan uzak tutulduklarını açıklamaktadır. "Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermemiştik ki o, temenni ettiği zaman şeytan O'nun temennisine bir düşünce atmamış olmasın. Fakat Allah, şeytanın attığını siler, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır."⁶³ Bu ayet, peygamberlerin içtihatlarında bir beşer olarak kuruntu /hayal sonucu hata yapabileceklerini ancak vahiyde böyle bir şeyin asla söz konusu olamayacağını açıklar.⁶⁴ "...De ki: Onu kendiliğinden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü, Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım."⁶⁵ ayeti de bunu te'kid etmektedir. Allah, gönderdiği resulleri bilerek hata işlemekten alıkoysa da, onları yanılmadan veya şeytanın vesvesesine maruz kalmadan koruyacağına dair hiçbir garanti vermemiştir. Peygamberler bu konuda diğer insanlara benzemektedirler. Nitekim bu hususta peygamberlere, ilimlerine dayanarak yaptıkları şeylerde uyulması gerekliliği bildirilmiştir. İşte ayetteki muhkem ve sabit kılma da budur.⁶⁶

6. İnsanın Unutkanlığı ve Hata Yapması

Sözlükte unutmak; aklında kalmamak, hatırına gelmemek, gönülden çıkarmak, gereken önemi vermemek, bir şeyi dalgınlıkla bir yerde bırakmak, unutkan; çok unutan, unutma huyu olan, unutturmak; unutmasına sebep olmak anlamlarına gelmektedir.⁶⁷ Hata ise; istenmeyerek yapılmış iş, yanlış, yanlışlık, kusur anlamlarına gelmektedir.⁶⁸

⁶² Razi, a. g. e., c. 8, s. 322-323.

⁶³ Hac 22/52.

⁶⁴ Yazır, a. g. e., c. 5, s. 497.

⁶⁵ Yunus 10/15.

⁶⁶ Razi, a. g. e., c. 16, s. 345.

⁶⁷ Ordulu, a. g. e., s. 418.

⁶⁸ Ordulu, a. g. e., s. 153.

Kur'an'da unutkanlığı ifade eden *nisyan*, hatıra ve ezberin zıddı anlamlarına gelmektedir. İnsanın ya düşünce zayıflığından ya da gaflet ve kasıttan dolayı kendisine emanet bırakılan bir şeyi unutuluncaya kadar anması veya yeni bir çabayı gerektirecek derecede bir şeyin kalpten kaybolması anlamını da ifade etmektedir. Hafızanın kısmen işlevini yitirip hafif bir uyarma ile uyanmayı ifade eden *sehv* ise; düşüncenin herhangi bir etkisi olmaksızın, insanın gafletten dolayı bir şeyde yanlış yapması, düşüncenin ilgili işten başka şeye akması anlamına gelmektedir.⁶⁹

Genellikle hatıranın bir zaafı olarak meselelere önem vermemekten ve biyolojik yıpranmadan dolayı meydana gelen hata ve unutkanlığın biyolojik izahı şöyle yapılır: Organizmamızın en önemli bölümünü teşkil eden beyin, 18 yaşına kadar gelişimini tamamlamaktadır. Bu beyin yaklaşık 10-11 milyar sinir hücresine sahip olup tabiatın en karmaşık ve en mükemmel bir şaheseri olarak kafatasımız içerisinde yer almaktadır. Bu yaştan sonra beyin hücrelerimiz yavaş yavaş ölmektedir. İnsan zekası, 20 yaşını geçtiğinde 16; 80 yaşını geçtiğinde ise 12 yaş düzeyine inmektedir. Kur'an'da da "Kimi uzun ömür ile yaşatırsak, yaratılışını tersine çevirip değiştiririz. Hala akletmezler mi?"⁷⁰ ayeti de insanın bu biyolojik yıpranmasına işaret etmektedir.⁷¹

İnsanın başarısını olumsuz yönde etkileyen unutkanlık Kur'an'da değişik anlamlarda kullanılmıştır.

a-Normal Anlamda Unutkanlık: İnsanın beynindeki hücre kaybı, protein sentezinin olmaması gibi organik nedenlerden, önceki öğrenilenlerin sonraki öğrenilenleri unutturması (ileriye ket vurma) veya sonraki öğrenilenlerin önceki öğrenilenleri unutturması (geriye ket vurma), öğrenilenlerin kullanılmaması ve öğrenmek istemediklerini bilinçaltına atması sonucu bu tür unutkanlık meydana gelir.⁷² Ancak bu unutkanlıkta şeytanın etkisi⁷³ ile Allah'ın insan için gerçekleştirmek istediği bir amaç dairesindeki doğrudan etkisine de temas edilmektedir.⁷⁴ "İkisi iki denizin birleştiği yere ulaşınca balıklarını unuturlar...O da, gördün mü, o kayaya sığındığımız

⁶⁹ Aydın, a. g. e, s. 124-125.

⁷⁰ Yasin 36/68.

⁷¹ Aydın, a. g. e, s. 126.

⁷² Tuncer Öztürk, Yaşar Süriye, *L ise Psikoloji Ders Kitabı*, Düzgün Yayınevi, İstanbul ts, Unutmak Bölümü.

⁷³ En'am 6/28; Yusuf 12/42; Mücadele 58/19.

⁷⁴ Aydın, a. g. e, s. 127.

vakit doğrusu ben balığı unutmuştum, onu hatırlamamı bana ancak şeytan unutturdu...(dedi)⁷⁵ ayeti şeytan kaynaklı normal unutkanlığı göstermektedir. “Sana Kuran’ı okutacağız, Allah’ın dilemesi hariç sen onu unutmayacaksın...”⁷⁶ ayeti de Allah kaynaklı normal unutkanlığı göstermektedir.⁷⁷

Ka’bi, “Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu” ifadesi, unutmayı Allah’ın yaratmadığına ve irade etmediğine delalet eder. Aksi halde bunun burada şeytana değil de Allah’a nispet edilmesi gerekirdi. Çünkü unutmayı Allah yaratmış olsaydı, unutmanın meydana gelmesinde şeytanın hiçbir tesiri olmamış olurdu.” demiştir. Kadi ise şöyle der: “Ayette bahsedilen unutma ile insanın kalbinin, şeytanın işi olan vesveselerle meşgul olması manasınadır. Yoksa hatırlamanın zıddı olan unutma manasına değildir. Çünkü bu unutma ancak Allah tarafından yaratılabilir.”⁷⁸

Ala suresi 6. ayetteki “ unutmayacaksın” ifadesi nehiy ifade eden bir inşai cümle değil, ihbari bir cümle olup “Biz sana, unutmayacağın ve unutmaktan emin olacağın bir hale gelene kadar sana okuyacağız” manasınadır. Bu tıpkı, seni giydireceğim, dolayısıyla artık çıplak olmayacaksın , yani çıplaklıktan emin olacaksın, demen gibidir. 7. ayette geçen istisna, ya zahiri bir istisna ya da hakiki bir istisnadır. Bu istisnayı zahiri anlamda ele alacak olursak her işte inşallah demeyi, Allah unutturmaya murat etmese dahi unutturmaya gücünün yettiğini ve Hz. peygamberin her durumda uyanık olması gerektiğini ifade etmektedir. İstisnayı hakiki anlamda ele alırsak Hz. peygamber’de unutma bizatihi vaki olabilir ya da buradaki unutturmaya nesh manası kastedilmiş olabilir.⁷⁹

Normal türden olan bu unutkanlığa karşı Allah’ı anma tavsiye edilmektedir. “...Unuttuğun zaman Rabbini an ve de ki: Umulur ki Rabbim beni bundan daha yakın doğruya eriştirir.”⁸⁰ Bu tür unutma, idrak dışı olduğundan herhangi bir mesuliyeti ve sorumluluğu yoktur.⁸¹

⁷⁵ Kehf 18/61-63.

⁷⁶ Ala 87 / 6-7.

⁷⁷ Aydın, a. g. e. , s. 128.

⁷⁸ Razi , a. g. e. , c. 15, s. 218.

⁷⁹ Razi, a. g. e. , c. 23, s. 76-78.

⁸⁰ Kehf 18/24.

⁸¹ Aydın, a. g. e. , s. 128.

b-Önemsememe Anlamında Unutkanlık: Bu tür unutkanlık zihnin bazı etkilerin tesirinde kalması veya bünyenin biyolojik yönden zayıflığı gibi bazı nedenlerden kaynaklanmaktadır. ⁸² “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki kıldıkları namazdan gafilidirler. ”⁸³Bu ayette an salatihim ifadesinde fi harfi cer-i yerine an harfi cer-i’nin kullanılması bir çok müfessir tarafından namaza ehemmiyet vermemek olarak yorumlanmıştır. ⁸⁴Allah şekle nazaran muhataba “namaz kılanlar” demiş, batına ve gerçek hallerine nazaran da, “namazdan gafil olduklarına, yani namaz kılmadıklarına hükmetmiştir. Bu tıpkı “namaza kalktıkları zaman , tembel tembel kalkarlar, insanlara riya olsun diye namaz kılarlar ve Allah’ı hiç zikretmezler”⁸⁵ ayetinde anlatıldığı gibidir.⁸⁶

c-Nankörlük Anlamında Unutkanlık: “Kendisine Rabbinin ayetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden, kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zalim kim vardır! . . . ”⁸⁷Kendisine Allah’ın ayetleri , açıklamaları ve delilleri geldiği halde onları kabul etmeyen ve elinin yaptığı şeyleri unutan kimsenin inkarından daha büyük bir zulüm yoktur. Yani o kimse ilahi delil ve beyyineler üzerinde düşünüp ibret almamakta, yüz çevirmesinin yanında, yaptığı kötü ameller ile batıl inançlarını da unutmuştur. Ayette bahsedilen “unutma” ile, insanın üzerinde bulunduğu küfrünü sürdürüp ayetlere kulak asmaması kastedilmiştir. ⁸⁸

Allah’ı unutan kimseleri de Allah unutmuştur. “...Onlar Allah’ı unuttular, O da onları unuttu...”⁸⁹Onlar Allah’ın emrini terk ettiler de böylece de Allah adeta unutilan biri oldu. Allah ise onları mükafat ve rahmetinden mahrum hale getirmekle, adeta unutmakla cezalandırdı. Münafıklar Allah’ı ibadetleriyle zikretmeyi ve O’na sena etmeyi terk edince, Allah da onları rahmet ve lisanıyla zikretmeyi, hatırlamayı terk etmiştir. ⁹⁰

⁸² Aydın, a. g. e, s. 128.

⁸³ Maun 107/4-5.

⁸⁴ Aydın, a. g. e, s. 128.

⁸⁵ Nisa 4/142.

⁸⁶ Razi, a. g. e , c. 23, s. 445.

⁸⁷ Kehf 18/57.

⁸⁸ Razi, a. g. e, c. 15, s. 209.

⁸⁹ Tevbe 9/67.

⁹⁰ Razi, a. g. e , c. 12, s. 78.

Hatayı ifade eden *sehv* ise büyük oranda unutkanlıktan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar “Allah hata ve unutma hususunda ümmetinden mesuliyeti kaldırmıştır”⁹¹ gibi hadisler olsa da şu ayet “... Ey Rabbimiz, unutursak veya hataya düşersek bizi hesaba çekme...”⁹² insanın unutma ve hatadan da mesuliyet sahibi olabileceğini belirtir. Unutkanlık şayet umursamazlıktan meydana geliyorsa bu mesuliyet gerektirir. Ancak bu unutkanlık insan tabiatının doğal sonucu olarak ortaya çıkıyorsa yukarıdaki hadis gereğince herhangi bir mesuliyet gerektirmez. ⁹³

7. İnsanın Nefse Uyma Arzusu

Nefs; gazap ve şehveti içinde barındıran güç, öz benlik, ruh, subjektif iç alem , iç alemin duygusal değişikliklerinde etken ve edilgen olarak emredici bir kuvvet gibi anlamlara gelmektedir⁹⁴

Nefs, insanın yaşaması, beslenmesi, ilerleyip yükselmesini sağlar. Bu noktada akıl, nefsi iyi ya da kötü yönde şekillendirebilir. Nefsin iki temel duygusundan şehvetin tazyikine gazabı musallat kılmakla, gazabın tazyikine ise, şehveti musallat kılmakla nefis iyi yönde şekillendirilebilir. ⁹⁵

Kur'an 'da nefis kelimesi bazen zat, insanın kendi varlığı,⁹⁶ iç alemi olarak kalbi⁹⁷ ile mahiyet ve hakikatinde mecaz olmak üzere istek ve dürtülerinin kaynağı⁹⁸ olarak kullanılmıştır. ⁹⁹ “(Bununla beraber)ben , nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, daima kötülüğü emredicidir. Ancak Rabbimim esirgemiş bulunduğu müstesna. Çünkü Rabbim gafur ve rahimdir. ”¹⁰⁰ İnsandaki nefis tek şey olup pek çok sıfatı ve hali vardır. Binaenaleyh o nefis, ilahi aleme meylettiğinde “nefsi mutmaine”, şehvet ve gazaba yöneldiğinde ise “nefs-i emmare(kötülüğü emreden nefis)olmuş olur. Ona nefis-i emmare denilmesi mübalağa içindir. Çünkü nefis ilk başta maddi şeylere alışıır,

⁹¹ İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Yezid, *Sünen, Talak16*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, c. 1, s. 659.

⁹² Bakara 2/286.

⁹³ Razi, *a. g. e.* , c. 6, s. 105-107, .

⁹⁴ Aydın, *a. g. e.* , s. 120.

⁹⁵ Ebu Hamid Muhammed İbn Muhammed Gazali, *İhya-u Ulumiddin*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul ts. c. 3/1, s. 10-11.

⁹⁶ Maide 5/32.

⁹⁷ Ra'd 13/12.

⁹⁸ Kıyamet 75/2.

⁹⁹ Aydın, *a. g. e.* , s. 120.

¹⁰⁰ Yusuf 12/53.

onlardan hoşlanır ve onlara adeta aşık olur. Fakat mücerred alemini anlayıp, ona meyiletmesi bir nefis için nadir şeylerdendir. Bu olumsuzluktan dolayı “kötülükleri olanca şiddetiyle emreden” nefis anlamında nefsi emmare denilmiştir.¹⁰¹

Nefis, insandan bir şeyi yapılmasını istediğinde, amirin memura direktif vermesi gibi emreder. Çünkü Kur’an’da nefis, emmare olarak mübalağa kipi ile nitelendirildiği için emrettiği şeyde, kişiyi emirlerine boyun eğdirinceye kadar ısrar eder durur. Çünkü mübalağa kiplerinin özelliklerinden biri de, çokluk ve devamlılıktır¹⁰²

Kur’an nefsi çeşitli boyutlarıyla ele almıştır.

Birinci boyuttaki nefis; şehvetin baskısı altında olduğundan dolayı , buna kötülüğü emreden bir nefis olma özelliği sebebiyle nefis-i emmare denilir. Kur’an , bu boyuttaki nefse karşı başarı elde edeni cennetle müjdelemektedir.¹⁰³ Rabbinin makamından korkan ve nefisini kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegane barınaktır.¹⁰⁴

İkinci boyuttaki nefis; şehvetlere karşı direnen nefsi levvame’dır. Kur’an bu nefse “Kendini kınayan nefse yemin ederim”¹⁰⁵ ayetiyle atıfta bulunmuştur. Bu nefis Allah katında bir değer taşıdığı için Kur’an bu nefis üzerine yemin etmiştir. Ancak bu nefis tam olarak şehvetlerden kurtulamadığı için günah karşısında kendini kınar.¹⁰⁶

Levvame lafzı, bir tekrarı, yeniden yeniden yapmayı ifade eden bir lafız olup, aynı şey, “Levvam, azzab, darrar” kelimeleri için de söylenebilir¹⁰⁷

Üçüncü boyuttaki nefis; nefis-i mülhime’dır. “Nefse, onu düzenleyip biçimlendirene, sonra da ona fenalıklarını ve (bunlardan)sakınmasını ilham edene yemin olsun.”¹⁰⁸ Artık nefis bu aşamada Allah’la ilham bazında bir temasta

¹⁰¹ Razi, a. g. e. , c. 13, s. 263-264.

¹⁰² Aydın, a. g. e. , s. 123.

¹⁰³ Aydın, a. g. e. , s. 123.

¹⁰⁴ Naziat 79/40-41.

¹⁰⁵ Kıyamet 75/2.

¹⁰⁶ Aydın, a. g. e. , s. 123.

¹⁰⁷ Razi, a. g. e. , c. 22, s. 284 .

¹⁰⁸ Şems 91/7-8.

bulunmaktadır. Ondan yanlış ve doğru davranışlar hususunda doğrudan bazı tesirler almaktadır.¹⁰⁹

Nefse, kötülüğünün ve takvasının ilham edilmesi, ona bunların anlatılması, bunların düşünülmesi, birisinin güzel diğerinin çirkin olduğunun bildirilmesi ve nefse bunlardan dilediğini seçme imkanının verilmesidir . Ya da bu, “Allah, mü'min ve muttaki olana takvayı, kafiye de kötülüğü ilham etmiştir, demektir.¹¹⁰

Nefsin dördüncü, beşinci ve altıncı boyutları ise; nefs-i mutmainne, nefs-i radiyye, nefs-i mardiyyedir. Bu mertebelerdeki nefis ile Allah arasında dostluk atmosferi kurulduğu için Allah'ı anma bir zevk halini almıştır.¹¹¹ İnsandaki itmi'nan ancak insanın vacibü'l vucud'u zikri ile elde edilir.¹¹²

8. İnsan'ın Kıskanç Olması

Sözlükte, bir kimse, bir üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin başkasıyla ilgilendiği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutum diye tarif edilen kıskançlık,¹¹³ Kur'an terminolojisinde “*şuħh*” kelimesiyle ifade edilmektedir.¹¹⁴

Psikolojide ise kıskançlık, her türlü insani ilişkide karşımıza çıkan olağanüstü sıklığı ile dikkati çeken bir karakter özelliğidir. Kıskançlık, başkalarına güvenememe ve onlara pusu kurma, başkalarını sürekli eleştirme ve onlara bir takım kurallar koyma, aynı zamanda başkasını aşağı görmek ve küçük düşürmek gibi bir amaca da yönelmiş olabilir.¹¹⁵ Kıskançlık, içinde başka çeşitten reaksiyon unsurlarını, özellikle de nefret duygusunu bulunduran kompleks bir reaksiyondur.¹¹⁶

“Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?... ”¹¹⁷ Alimler kendisi sebebiyle insanlara haset edilen *fazl-u keremin* tefsiri hususunda iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir. Birinci görüşe göre bu gerek dini, gerekse

¹⁰⁹ Aydın, a. g. e, s. 123-124.

¹¹⁰ Razi, a. g. e., c. 23, s. 170.

¹¹¹ Aydın, a. g. e., s. 124.

¹¹² Razi, a. g. e., c. 23, s. 138.

¹¹³ Doğan, a. g. e, s. 649.

¹¹⁴ Aydın, a. g. e, s. 99.

¹¹⁵ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Ayda Yörükcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik matbaası, İstanbul, ts., s. 230-231.

¹¹⁶ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara 1998, s. 80.

¹¹⁷ Nisa 4/54.

dünyevi hususlarda kendisi sebebiyle nübüvvetin ve ikramın meydana geldiği fazl-u ilahidir. İkinci görüş ise, onlar Hz. Peygamber'in dokuz tane hanımı olduğuna haset etmişlerdir.¹¹⁸

Yine Kur'an, karı ile kocası arasındaki geçimsizliğe dikkatleri çekerek şöyle buyurmuştur. "Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden ya da kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir sulh yapmalarında onlara bir günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler de kıskançlığa hazırdır..."¹¹⁹ Müfessirler ayette geçen "*uhdirat*" kelimesinden hareketle bunun fitri bir zaaf olduğunu söylemektedirler. Çünkü bu fiilin sülasi mücerred bir mef'ul alırken, başına hemze ilave edildiğinde iki mef'ul almaktadır. Dolayısıyla ayetin takdiri anlamı, "Allah, kıskançlığı nefislerde hazırlamıştır. "şeklinde olur. Bundan dolayı Allah'ın bunu fitratta dercettiğini söylerler.¹²⁰ Razi ise bu ayette geçen "*şuhh*" kelimesine cimrilik anlamını yüklemiştir.¹²¹

Yine Kur'an, ehl-i kitabın içindeki kıskançlığa da dikkatleri çekmektedir. "Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler..."¹²² Bu ayette ehl-i kitabın, müminlerden, iman nimetinin zail olmasını candan istediklerini haber vermektedir.¹²³

9. İnsanın Cimriliği

Eli sıkılık, pintilik, hasislik ve nekeslik olarak tanımlanan cimrilik, maddiyatı hakimiyet altına almaya çalışarak normal-dışı tasarrufta bulunmaktır. Kur'an terminolojisinde cimrilik, *kutur*, *şuhh* ve *buhl* kelimeleriyle ifade edilmektedir.¹²⁴

Şuhh kelimesi hem zammeli, hem kesrelidir, "şuhh"ve "şihh" şeklinde de kıraatı vardır. "Şuhh" ve "buhl"(cimrilik) arasındaki fark; buhl, cimrilğin bizzat kendisidir. Şuhh ise insanın içinde bulunan ve cimriliğe sebep olan halin adıdır.

¹¹⁸ Razi, *a. g. e.*, c. 8, s. 88h.

¹¹⁹ Nisa 4/128.

¹²⁰ Aydın, *a. g. e.*, s. 100.

¹²¹ Razi, *a. g. e.*, c. 8, s. 351.

¹²² Bakara 2/109.

¹²³ El-Muhasibi, *Kalp Hayatı* (er-Riaye), çev. Abdulhakim Yüce, İzmir 2000, s. 495.

¹²⁴ Aydın, *a. g. e.*, s. 103.

“Şuuh”, insan nefsinin sıfatlarından olduğu için hiç şüphesiz Allah “Kim nefsinin şuuh’undan (cimriliğinden-mal sevgisinden) korunursa işte felaha erenler.... ” Yani, istediklerine nail olanlar “ onların ta kendileridir. ”¹²⁵ buyurmuştur. ¹²⁶

Cimrilik deyince yalnızca para biriktirme şeklinde ortaya çıkan bir açgözlülüğü değil, genellikle bir insanın başkasına zevk vermemesi, topluma ve başka insanlara karşı takındığı tavır da cimri davranması gibi belirtilerle ortaya çıkan daha genel cimrilik şekillerini de anlıyoruz. Cimriliğin bir yandan harislik ve boş gururla bağlantısı vardır; öbür yandan hasetle ilişkisi olması da mümkündür. ¹²⁷

Bazı ayetler, cimriliğin insan tabiatına yerleşen bir huy olduğunu ifade etmektedir. ”De ki: Eğer rabbimin rahmet hazinesine sizler sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. Zaten insan (tabiatı gereği) çok cimridir. ¹²⁸Bu ayet, cimriliğin insan psikolojisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu, nefsin cimrilikle damgalandığını belirtmektedir. ¹²⁹Allah’ın fazl ve rahmet hazineleri sınırsızdır. Buna göre mana “Eğer sizler sınırsız nimet ve hayır hazinelerine sahip olsaydınız bile, bu cimriliği yine de sürdürürdünüz. ” şeklinde olup, onların bu sıfatla olabildiğine mevsuf olduklarını göstermektedir. ¹³⁰

Aslın da insan cimridir. Çünkü muhtaç olarak yaratılmıştır. Muhtaç olan ise, mutlaka sayesinde ihtiyacını gidereceği şeyleri sever ve onları kendisi için tutup muhafaza eder. Fakat insan, bazen harici sebepler ile; bu şeylerde cömertlik yapar. Böylece insanın aslında cimri olduğu sabit olur. ¹³¹İnsan, malını övülmek, teşekkür edilmek ve görevlerini yerine getirmek için harcar. Binaenaleyh gerçekte o, bir karşılık almak için harcamada bulunmuş olur. O halde o, gerçekte cimri demektir. ¹³²

Bir başka ayette de hem cimriliği, hem de saçıp savurmayı kınayarak şöyle buyuruyor: “Eli sıkı olma, elini büsbütün de açma, sonra kınanmış, pişman bir halde

¹²⁵ Haşr 59/9.

¹²⁶ Razi, a. g. e., c. 21, s. 412.

¹²⁷ Adler, a. g. e, s. 234.

¹²⁸ İsrâ 17/100.

¹²⁹ Aydın, a. g. e, s. 105.

¹³⁰ Razi, a. g. e, c. 15, s. 73.

¹³¹ Razi, a. g. e, c. 15, s. 73.

¹³² Razi, a. g. e., c. 15, s. 73.

oturup kalırsın. Şüphesiz ki Rabbin kimi dilerse rızkını genişletir, daraltır. Çünkü O, kullarından gerçekten haberdardır, hakkıyla görendir.”¹³³

Her insan için, ifrat ve tefrit olmak üzere iki uç söz konusudur ki, bu ikisi de kınanmaktadır. Cimrilik, vermeme; eli sıkı olma, ifrattır. Tebzir, büsbütün vermek, saçıp savurmak da ifrattır ki, her ikisi de mezmum ve kınanmıştır. Üstün huy, adil ve orta olandır. Nitekim Allah, “Böylece sizi vasat (mutedil) bir ümmet yapmışıdır.”¹³⁴ buyurmuştur.¹³⁵

Başka bir ayette de cimrilikle korkaklık birbirleriyle ilişkilendirilerek sunulmuştur. “(Gelseler de) Size karşı pek hasistirler. Hele korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler...”¹³⁶ Cimrilikle korkaklık birbirinin kardeşidir. Bunun için Allah cimrilikten bahsedince bunun sebebi olan korkaklıktan da bahsetmiştir. Bunun sebebi; korkak, malı hususunda çok cimri davranıp onu Allah yolunda infak etmez. Çünkü bu galibiyete hiç ihtimal vermediği için ganimeti ummazlar. Böylece de bu, karşılığı alınmayacak bir harcamadır diyerek elleri bir türlü infaka varmaz. Fakat cesur kimse zafere ve zaferin ardından gelecek ganimete inanır ve infak eder.¹³⁷

“Kim nefsinin cimriliğinden korunursa ...”¹³⁸ ifadesine, “Kim nefsinin zulmünden korunursa...” anlamı da verilir ki buna göre burada cimrilik anlamına gelen “*şuhh*” kelimesi “*zulüm*” (zalimlik) manasına gelmiş olur. O halde *şuhh*’dan uzak durabilen kurtuluşa erenlerdendir.¹³⁹

Yine Allah, Kur’an’da yetime ve yoksula iyilik yapmayı, onları doyurmayı emretmiş ve gereğini yerine getirmeyeni şöyle zemmetmiştir. “Dini yalanlayanı gördün mü ? İşte o yetimi itip kakar, yoksulu doyurmaya teşvik etmez.”¹⁴⁰ Bu ayet, cimriliği inkarcılığın temel karakteri saymakta, mü’minleri bu kötü karakterden

¹³³ İsra 17/29-30.

¹³⁴ Bakara 2/143.

¹³⁵ Razi, *a. g. e.*, c. 14, s. 459-460.

¹³⁶ Ahzab 33/19.

¹³⁷ Razi, *a. g. e.*, c. 18, s. 248.

¹³⁸ Tegabün 64/16.

¹³⁹ Razi, *a. g. e.*, c. 21, s. 253.

¹⁴⁰ Maun 107/1-3.

sakındırmaktadır. ¹⁴¹ Hatta bir hadiste “Bir müslümanın kalbinde cimrilik ve iman bir arada bulunmaz. ”¹⁴² buyrulmuştur. Yetimi itip kakma ve yoksulu doyurmaya teşvik etmeme teşbih yoluyla getirilmiş iki misaldir. İnkâr eden kimse bu iki şeyle yetinmez, alabildiğine kötülüklerini işler. Yetimi itip kakanlar, yetime malını ve hakkını zulmederek verirler. Herhangi bir kimseye sahip çıkmazlar, yetimi dövüp kovarlar ve onu küçümserler. ¹⁴³ Niçin Allah yoksulu teşvik etmez yerine, yoksulu doyurmaz dememiştir? Bir kimse yetime hakkını vermediğine göre yoksula kendi malından nasıl yedirebilir. Bu kimse başkalarının malı hususunda bile cimridir. Böyle kimse alabildiğine cimri ve kıskançtır. Bunun için kendi malı hususunda haydi haydi cimri olur. ¹⁴⁴

Kur'an, servetin ve nefsin arınmasını ve temizlenmesini infaka bağlayarak şöyle buyurur. “O ki malını hayra vererek arınır. ”¹⁴⁵ Zekat, sadaka ve maddi iyiliklerle, nasıl kirli kanın atılmasıyla vücut esenlik buluyorsa, insanın malı da o şekilde temizlenmektedir. ¹⁴⁶

10. İnsanın Öfke ve Kızgınlığı

Sözlükte öfke; şiddetli kızgınlık hissi, hiddet, gazap olarak tarif edilirken ¹⁴⁷ kızgınlık; kızgın olma hali, sinirlilik, hiddetli olma, azgınlık ve şiddetlilik gibi anlamlara gelmektedir. ¹⁴⁸

Kur'an'da *gadap* ve *gayz* kelimeleri doğrudan kızgınlığı ifade ederken , *esef*, *gılzet* ve *şiddet* kelimeleri de asıl anlamları yanında tali bir şekilde öfke anlamını da içermektedir. ¹⁴⁹ Fıtrat itibariyle insanlar, gazap kuvvetinde ifrat, tefrit ve itidal sahibi olmaları sebebiyle üçe ayrılmışlardır. Tefrit yani aşırı gerilik, ya tamamen kaybolmasından ya da zayıflamasından kaynaklanır. Aşırı gazaba gelince, gazap sıfatının galeyana gelip din, taat ve aklın hakimiyetinden çıkmış olmasıdır. Artık bu

¹⁴¹ Aydın, a. g. e., s. 107.

¹⁴² Ebu Abdillâh ibn Muhammed eş-Şeybani İbn Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, c. 2, s. 256.

¹⁴³ Razi, a. g. e., c. 23, s. 441-442.

¹⁴⁴ Razi, a. g. e., c. 23, s. 443.

¹⁴⁵ Leyl 93/18.

¹⁴⁶ Aydın, a. g. e., s. 106.

¹⁴⁷ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, İz Yayıncılık, 1996 a. g. e., s. 873.

¹⁴⁸ Doğan, a. g. e., s. 654.

¹⁴⁹ Aydın, a. g. e., s. 113.

düşüncedeki insanda basiret, düşünce, irade ve fikir diye bir şey kalmaz. Övülen gazap ise akıl ve dinin işaretini bekleyen gazaptır. Bu da hikmettir ki hakkı hak bilir ona yapışır; batılı da batıl bilir ondan kaçınır.¹⁵⁰ Gazabın tamamen yok olması ise zemmedilen bir davranıştır. İnsan, hamiyetin icap ettirdiği yerlerde hiddetini gösterebilmeli; yumuşaklığın icap ettirdiği yerlerde ise hiddetini yenebilmeli, bu suretle itidali, orta dereceyi bulabilmelidir.¹⁵¹

Öfke ve kızgınlık; rengin değişmesi, söz ve hareketlerin şursuzca olması, dudakların köpürmesi, gözlerin kızarması, burun deliklerinin açılıp kapanması, suratın ekşimesi gibi hallere sebep olur.¹⁵² Aşağıdaki ayetler öfkenin bünyede meydana getirmiş olduğu fizyolojik değişikliğe değinmektedir. “Onlardan biri kız ile müjdelendiği zaman, öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.”¹⁵³ “Ayetlerimiz açık açık kendilerine okunduğu zaman, kafirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine ayetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar.”¹⁵⁴ Kız çocuğu ile müjdelenen kimsenin yüzü öfkesinden mosmor kesilirdi. “Yüzün mosmor kesilmesi ” deyimi insanın gamlanması ve üzülmeye anlamında bir kinayedir. Çünkü insan çok kuvvetli bir sevince kavuştuğunda gönlü ferahlar, kalbinin ruhu, kalbinin içinde genişler ve her yana yayılır. Bunun tesiri de yüzde görülür. Bu tesir yüze ulaştıkça , yüzün derisi iyice aydınlanır açılır ve ışıltır. Ama insan kederli olunca, ruhu kalbinin içinde büzülür ve bundan dolayı yüzün derisinde kuvvetli bir tesiri kalmaz. Dolayısıyla da yüzün rengi kaçır, sararır ve morarır.¹⁵⁵ Ayetler karşısında inanmayanların yüzlerinde görülen inkar alametleri, öfke ve kızgınlıklarıdır.¹⁵⁶

Kur’an, öfke hususunda müminlerin diğerleriyle olan ilişkisini şu şekilde belirler. “Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kafirlere karşı çetin, kendi aralarında da merhametlidirler.”¹⁵⁷ “Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihat et, onlara karşı sert davran.”¹⁵⁸ İnananların tümü de kafirlere karşı çok çetin

¹⁵⁰ Gazali, *a. g. e.*, c. 3/1, s. 376-379, Said Nursi, Risale-i Nur Külliyatı, İşartı’-l icaz, NesilYayımları, İstanbul 1996. c. 2, s. 1164.

¹⁵¹ Gazali, *a. g. e.*, c. 3/1, s. 379.

¹⁵² Gazali, *a. g. e.*, 3/1, s. 378.

¹⁵³ Nahl 16/58.

¹⁵⁴ Hac 22/72.

¹⁵⁵ Razi, *a. g. e.*, c. 14, s. 253.

¹⁵⁶ Razi, *a. g. e.*, c. 16, s. 367.

¹⁵⁷ Feth 48/29.

¹⁵⁸ Tevbe 9/73.

ama kendileri arasında alabildiğine merhametlidir. Hem çetin olma hem de merhametli olma özellikleri müminlerin tümünde mevcuttur anlamı elde edilmiş olur. Mü'minler hususunda bunların birbirlerine karşı merhametli; kafirlere karşı şiddetli olmaları gerektiği hususuna gelince bu Allah'ın "Mü'minlere karşı gayet mütevazî, kafirlere karşı son derece vakur..."¹⁵⁹ ayetinde anlatıldığı gibidir.¹⁶⁰

Kur'an mü'minleri öfke duygularını yenmeye davet etmekte ve bunu fazilet ve büyük bir erdem olarak kabul etmekle birlikte karşılığında cenneti vaat etmektedir.¹⁶¹ "Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi büyük işlerdendir."¹⁶² Rabbinizin başına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun! O takva sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah'ta güzel davranışta bulunanları sever.
„163

Mü'minler, öfkelerinin neticesini yürütmeyip, onu tutarak, içlerine geri çevirirler. Bu vasıf, sabrın ve hilmin çeşitlerinden biridir. Bu tıpkı "öfkelenedikleri zaman bağışlarlar"¹⁶⁴ ayetinde olduğu gibidir.¹⁶⁵ Hz. Peygamber de "Yiğit dediğin, güreşte rakibini yenen değildir, asıl yiğit kızdığı zaman öfkesini yenen adamdır." buyurmuştur.¹⁶⁶

Allah "gufran" lafzıyla beraber, özellikle "gadab" kelimesini zikretmiştir. Çünkü "gazap" ateş karakterindedir. O'na galip gelmek zor ve çetin, karşı durmak da meşakkatlidir.¹⁶⁷

¹⁵⁹ Maide 5/54.

¹⁶⁰ Razi, *a. g. e.*, c. 20, s. 184.

¹⁶¹ Aydın, *a. g. e.*, s. 119.

¹⁶² Şura 42/43.

¹⁶³ Al-i imran 3/133-134.

¹⁶⁴ Şura 42/37.

¹⁶⁵ Razi, *a. g. e.*, c. 7, s. 71-72.

¹⁶⁶ İmam Nevevi, *Riyazü's Salihin*, çev. ve Şerh. M. Yaşar Kandemir, İ. Lütü Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yayınları, İstanbul 2001, c. 3, s. 602.

¹⁶⁷ Razi, *a. g. e.*, c. 19, s. 466.

11. İnsan'ın Taklit ve Atalar Kültüyle Hareket Etmesi

Taklit; sözlükte, benzemeye veya benzetmeye çalışma, başka birinin fikir ve görüşlerine tahkiksiz uyma, onun gibi hareket etme, kült ise ibadet, tapınma, din gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁸

Kur'an'da taklidin kapsamında olmak üzere zaman zaman ümmet, ihtida, iktida kavramları kullanılmaktadır. Ümmet ve eser, tamamen bir toplumun nesilden nesile aktarılan hayat tarzı, toplumun alışkanlık haline getirdiği bir takım davranış kalıplarıdır.¹⁶⁹

Kur'an, atalarını körü körüne taklit eden müşrikleri zemmederek şöyle buyuruyor: “Onlara (müşriklere), Allah'ın indirdiğine uyun dense, hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yola) uyarız derler. Peki ama ataları hiç bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (atalarının yollarına uyacaklar.)?”¹⁷⁰

Allah onlara indirmiş olduğu açık delillere uymalarını emretmiş, onlar ise “Biz buna tabi olmayız, ecdadımıza tabi oluruz.” demişlerdir. İşte bundan dolayı sanki onlar, delile taklit ile karşı koymuşlardır. Allah da onlara “Onların ataları hiçbir şey anlamayan ve doğruyu bulamamış (kimseler) olsalar da mı (tabii olacaklar) ? diye cevap vermiştir.¹⁷¹

Cenab-ı Hakkın bu cevabı şu şekillerde izah edilir;

a-Taklit eden kimseye şöyle denilir. “Bir insanı taklit etmenin caiz oluşunun şartının o insanın doğruya isabet ettiğinin bilinmesi olduğunu kabul ediyor musun? yoksa etmiyor musun? Eğer bunu kabul ediyorsan biz o insanı taklit etmenin ancak , senin o kimsenin doğruyu bulmuş olduğunu bilmenden sonra olabileceğini anlarız. Buna göre sen o insanın doğruya isabet etmiş olduğunu nasıl biliyorsun. Eğer sen bunu bir başka taklit ile biliyorsan bu durumda teselsül söz konusu olur. Eğer sen bunu aklınla tanıyıp bildiysen bu sana yeter. Bu durumda taklide ihtiyacın kalmaz. Eğer “O

¹⁶⁸ Doğan, a. g. e. , s. 703, 1039.

¹⁶⁹ Aydın, a. g. e. , s. 23.

¹⁷⁰ Bakara 2/170.

¹⁷¹ Razi, a. g. e. , c. 4, s. 206.

insanı taklit etmek onun doğruya isabet etmiş olduğunu bilme şartına bağlı değildir, ” dersin bu durumda sen, o doğruya isabet edememiş bile olsa, o kimseyi taklit etmenin caiz olduğunu söylemiş olursun. O zaman da sen, kendinin hak üzere mi? batıl üzere mi? olduğunu bilmeden bir taklit içinde olursun.

b-Farzet ki taklit edilen kimse o şeyi biliyor; fakat biz o taklit edilen kimsenin o şeyi asla bilmediğini ve o hususta herhangi bir yolu tercih etmediğini farz edersek bu durumda sen ne yaparsın? Taklit edilecek bir kimsenin ve mezhebin olmadığını farz etmemiz halinde, mutlaka istidlale başvurmak gerekir. Burada da böyledir.

c-Sen , senden önce geçen birisini taklit ettiğinde, bu taklit ettiğin kimseyi sen nasıl tanıdın; taklitle mi, yoksa taklitsiz mi? Eğer onu taklitle tanıdınsa, bu durumda ya devr-i fasit veya teselsül gerekir. Eğer sen onu taklit yoluyla değil, deliller yoluyla tanıdıysan, sen o kimseyi taklit etmeyi kendine gerekli saydığın zaman taklit ile değil , delil ile bilgiyi araman gerekir. O taklit ettiğin kimse o bilgisini taklit ile değil de delil ile elde ettiği halde, eğer sen bu bilgiyi delil ile değil de taklit ile elde etmek istersen, taklit etmiş olduğun kimseye muhalefet etmiş olursun. Öyleyse taklidin caiz olması, onun olmamasını gerektirir. Buna göre taklit batıl olur. ¹⁷²Taklidin batıl olduğunu anlatan bu ayet, şeytanın adımlarına tabi olmayı men eden ayetin peşi sıra gelmesiyle şeytanın vesveselerine uymak ile taklide tabi olma arasında bir fark bulunmadığına dikkat çekmektedir. Bu ayette tefekkür ve istidlalin, hatıra gelen şeylere veya başkasının söylediği şeylere delilsiz olarak dayanmayı terk etmenin vacip olduğu hususunda kuvvetli bir delil vardır. ¹⁷³

Daha sonra Allah onların bu tutumunu şu misalle zemmetmiştir. “İnkâr edenlerin durumu, bir çağırış, bir çağırıştan başka bir şey duymayan şeylere seslenen kimsenin durumu gibidir. Onlar hiçbir şeyi anlamayan , sağır, dilsiz ve kördürler. ”¹⁷⁴Allah, müşrikleri kendi indirdiğine tabi olmaya çağırdığında tefekkür ve istidlali bir kenara bırakıp, kendilerini iyice taklide verip de “Hayır, biz ecdadımızı üzerinde bulduğumuz (dine) uyarız” dediklerini nakledince, onların içinde bulundukları duruma , Allah’ın dediklerine kulak vermemek ve dini meselelere ilgilerinin azlığı nedeniyle düşmüş

¹⁷² Razi, a. g. e. , c. 4, s. 206-207.

¹⁷³ Razi, a. g. e. c. 4, s. 207.

¹⁷⁴ Bakara 2/171.

oldukları duruma dinleyenlerin dikkatini çekmek için bu misali getirmiş, böylece onları bu hususta tıpkı “ hayvanlar” gibi kabul etmiştir. ¹⁷⁵

Hız. Peygamberi de davet ettikleri Ebu Talib’in evindeki bir toplantıda¹⁷⁶ Hız. Peygamber müşrikleri bir şekilde susturmayı başardıktan sonra elebaşları kendi aralarında “Yürüyün, mabutlarınıza tapmakta sebat edin. ”¹⁷⁷ diyerek Ebu Talib’in meclisinden ayrıldılar. ¹⁷⁸

Geçmişe herhangi bir eleştiri getirmeden taklit etmek şirk unsurlarından biri olabilmektedir. ¹⁷⁹ “Yahut daha önce babalarımız Allah’a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik.)Batıl işleyenlerin yüzünden bizi helak edecek misin? dememeniz için (böyle yaptık). ”¹⁸⁰ Biz ancak atalarımızı taklit ederek müşrik olduk. ¹⁸¹

Eski olsun yeni olsun Allah’ın indirdiği delillere bakmayıp da ataların halini, yalnız ata olduklarından dolayı taklit etmek, onları Allah’a eşler tutmaktır. ¹⁸²Buna karşılık Kur’an iyi davranışları taklit etmede bir sakınca görmemektedir. “Atalarım İbrahim, İshak, ve Yakub’un dinine uydum. Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. ”¹⁸³

Allah yine Kur’an ‘da onların tapmış oldukları şeylerin ilah olmadığına, aksine kendileri gibi bir beşer olduğunu şu şekilde belirtmektedir. “Ondan başka ilah yoktur. (Her şeyi o)diriltir ve öldürür. Sizin de Rabbiniz , önce ki atalarınızın da Rabbidir. ¹⁸⁴

Kur’an, eski milletlerin atalarına körü körüne bağlılıklarının sonucunda, kendilerine gelen Peygamberlere karşı zıt düştüklerine ve bu durumunda iman etmelerini engel olduğunu anlatmaktadır. Bunlar , Ad, Semud, Medyen, Hız. İbrahim

¹⁷⁵ Razi, a. g. e. , c. 4, s. 207-208.

¹⁷⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur’an-ı Hakim ve Mealî Kerim, Tefsirli Meal*, Risale Basın Yayın Ltd. şti, İstanbul ts, Neşre Haz. M. A. Yekta Saraç, c. 2, s. 478.

¹⁷⁷ Sad 38/6.

¹⁷⁸ Razi, a. g. e. , c. 19, s. 36.

¹⁷⁹ Aydın, a. g. e. , s. 226.

¹⁸⁰ Ara’f 7/173.

¹⁸¹ Razi, a. g. e. , c. 11, s. 145.

¹⁸² Yazır, a. g. e. , c. 1, s. 483.

¹⁸³ Yusuf 12/38.

¹⁸⁴ Duhan 44/8.

ve Hz. Musa'nın kavimleridir. ¹⁸⁵Bütün bu durumlar taklidin gerçekleri kavramada büyük bir engel olduğunu ortaya koymaktadır. ¹⁸⁶

12. İnsanın Zulmü

Sözlükte, zulüm; adalete uymayan hareket, haksızlık, hak edene hakkını vermeme, eziyet, cefa ve işkence¹⁸⁷ gibi anlamlara gelir. İsm-i faili olan zalim ise; Allah'ın emirlerine muhalefet edip, O'nun emirlerini terk eden, yasaklarını da çiğneyen kimsedir. İş olması gerektiği gibi yapmayan kimsedir¹⁸⁸ ya da kendisine nefsi i emmaresi galip gelip, ona emirler verip, böylece de nefesine boyun eğen kimsedir. ¹⁸⁹

Kur'an'da zulüm kavramıyla birlikte kullanılan *a'ted*, *bağy* ve *cebr* kelimeleri de zulmü ifade etmektedir. Bağy kelimesi kıskançlık , ezme, saldırı, horlama, zulüm, bozgunculuk anlamlarına gelirken, cebbar ise zorbalık anlamına gelmektedir. ¹⁹⁰

Öncelikle göklere, yere ve dağlara teklif edilen emanet, onların çekinmesi nedeniyle insana sunulmuş, insan o emaneti kabul etmiştir. “Biz emaneti , göklere, yere ve dağlara teklif ettikte de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. O'nu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir. ¹⁹¹

Gökler ve yer bu emaneti yüklenmezken niçin insan bunu yüklenmiştir? Emanet verilecek bu şeyin ne olduğunu gökler ve yer bilmiş; ama insan bilememiştir. Bundan dolayı Allah, insan hakkında, “Gerçekten o, çok zulümkar ve çok cahildir. ” buyurmuştur. ¹⁹²

Ayette geçen çok zulümkar ve çok cahildir ifadesi hususunda şunlar söylenebilir:

¹⁸⁵ A'raf 7/70; Hud 11/62; Enbiya 21/52-56; Yunus 10/78.

¹⁸⁶ Aydın, a. g. e. , s. 258.

¹⁸⁷ Doğan, a. g. e. , 1168.

¹⁸⁸ Razi, a. g. e. , c. 18, s. 410.

¹⁸⁹ Razi, a. g. e. , c. 18, s. 410.

¹⁹⁰ Aydın, a. g. e. , s. 233.

¹⁹¹ Ahzab 33/72.

¹⁹² Razi, a. g. e. , c. 18, s. 304.

a-Hz. Adem'in emre muhalefet etmesi suretiyle kendisine zulmetmesi ve cennetten çıkacağını kestirememesi

b-İnsanın çeşitli günahlara dalması ve sonucunda çarptırılacağı cezayı bilmemesi

c-Bu ifade "İnsanın işi zulüm ve cehalettir." manasınadır. Emanet tevdi edilince insanların bir kısmı olduğu gibi kaldı, bir kısmı ise zulmü terk etti. Nitekim Allah "İman edipte imanlarına zulmü karıştırmamış olanlar..."¹⁹³ buyurmuştur.

d-Meleğin zannına göre insanın çok zalim ve çok cahil olması¹⁹⁴ kastedilmiştir.

İnsana yüklenen emanet, işlenmesinde sevap, terkinde ise ikab olan ibadet ve davranışlarla, akıl ve düşünce kabiliyetidir. Kulluk ve akıl emanetine riayet edilmezse, zulüm ve bilgisizliğe sapılmış olur.¹⁹⁵

Allah, insana sayısız nimetler bahşetmiş ve ondan şükretmesini istemiştir. "Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız. Gerçekten insan çok zalim, çok nankördür."¹⁹⁶ İnsan unutmaya ve usanma karakteri üzerine yaratılmıştır. Bundan dolayı o, bir nimet elde ettiğinde, onu hemen unutur ve şükrünü yerine getirmemek suretiyle o nimete zulmetmiş olur.¹⁹⁷

Allah'ın insana bahşetmiş olduğu nimetlerden biri de iman nimetidir. İnsan Allah'a şirk koşarak ve onun ayetlerini yalanlayarak O'na zulmetmiş olur. Bu, insanın Allah'a yapmış olduğu en büyük zulümdür. "...Doğrusu şirk büyük bir zulümdür..."¹⁹⁸ "...Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi var mı?"¹⁹⁹

Şirk koşmak, mabudiyeti, tapınırlılığı Allah'tan başkasına vermektir. Halbuki onun dışındakiler, hiçbir zaman mabut olamazlar. Şirkin zulüm olarak nitelendirilmesine gelince, insanın kıymetli nefsinin adı şeylere ibadete hasretmesidir. O kimsenin bu işi uygun olmayan bir yöne yöneltmesi ve bu yönün de bu iş için uygun bir

¹⁹³ En'am 6/82.

¹⁹⁴ Razi, a. g. e., c. 18, s. 304-305.

¹⁹⁵ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, T. D. V. Y, Haz. Komisyon, Ankara, 1997, s. 426.

¹⁹⁶ İbrahim 14/34.

¹⁹⁷ Razi, a. g. e., c. 14, s. 18.

¹⁹⁸ Lokman 31/13.

¹⁹⁹ Kehf 18/15, 57; Ankebut 29/68; Secde 32/22; Zümer 39/32; Saff 61/7.

mahal olmaması sebebiyle zulüm büyük olarak nitelendirilmiştir. ²⁰⁰Kendisine delalet edecek bir delil olmadığı halde, bir şeyin mevcut olduğuna hükmetmek bir zulüm, Allah’a karşı bir iftira ve bir yalandır. ²⁰¹

Bir insan başka bir insana gayr-ı meşru bir harekette bulunursa bu da o insana yapılmış bir zulüm olur. “Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar...”²⁰² “Tutup yakaladığınız zaman, cebbarlar (zorbarlar) gibi mi yakalarsınız. ²⁰³Allah onların bu israf ve dünya hayatına karşı hırslarının yanı sıra, başkalarına karşı davranışlarının da zorbarların davranışları gibi olduğunu açıklamıştır. Bu vasıf her ne kadar Allah hakkında övgü ifade etse de kul için tam zıddıdır. Hak ederek değil de istila yoluyla başkasına hücum etmek “zorbarların yakalaması” olarak nitelendirilmiştir. Zorba olma ise ululukta ve büyüklükte tek olmaya delalet eder. Bu da uluhiyyete ait bir sıfattır. Böyle olunca da kul, kulluk sınırını aşmış oluyor. ²⁰⁴

Kur’an, inananlara yönelik zalim toplumun saldırılarını da bertaraf ettiklerini bildirmektedir. “Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman yardımlaşarak öç alırlar. ²⁰⁵

Bir de insanın ilahi emir ve yasaklara lakayt kalması vardır ki bu da insanın kendi nefesine yapmış olduğu zulümdür. ²⁰⁶ “...Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah’ın izniyle hayırda öne geçmek için yarışır...”²⁰⁷ Mü’min, günah işlerken kendisini olması gerekli olan yerin ve halin dışına koymuştur. O halde bu kişi günah işlerken kendisine karşı haksızlık yapmıştır. Hz. Adem de “Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik”²⁰⁸ demiştir. ²⁰⁹

²⁰⁰ Razi, *a. g. e.*, c. 18, s. 155.

²⁰¹ Razi, *a. g. e.*, c. 15, s. 135.

²⁰² Şura 42/42.

²⁰³ Şuara 26/130.

²⁰⁴ Razi, *a. g. e.*, c. 17, s. 361.

²⁰⁵ Şura 42/39.

²⁰⁶ Aydın, *a. g. e.*, s. 235.

²⁰⁷ Fatır 35/32.

²⁰⁸ A’raf 7/23.

²⁰⁹ Razi, *a. g. e.*, c. 18, s. 409.

Kafire gelince; o, sayesinde bedeninin değerlendirildiği kalbini konması gereken yerin dışına koymuştur. O halde kafir mutlak manada zalimdir. Mü'min'in kalbi ise imanla doludur.²¹⁰

Zulüm büyük oranda kalp mühürlenmesine sebebiyet vermektedir.²¹¹ “Allah her mütekebbir zorbanın kalbini mühürler.”²¹²

Haksız yere adam öldürme , zina gibi bir zulüm eyleminde o kişiye acınmaz ve cezası verilir. “...Allah'ın dini (ni tatbik) husun da acıyacağınız tutmasın...”²¹³

13. İnsanın Cehaleti

Sözlükte; bilgisizlik, habersizlik, toyluk, okur yazar olmamak, okumamışlık, cahil olma hali ve tecrübesizlik gibi anlamlara gelen cahillik²¹⁴ ilmin zıddıdır.²¹⁵ Cehalet kavramını hevaya göre hareket etmek olarak görebiliriz.²¹⁶

Kur'an'da cahiliye yaşantısı, ana hatları ile egoizm ve neme lazımcılık,²¹⁷ müstehcen giyiniş ve davranış,²¹⁸ ateşli milliyetçilik ve gurur²¹⁹, keyfe göre yaşayış²²⁰ olarak ele alınıp incelenmiştir.²²¹

Kur'an, puta tapma isteğini cahillik olarak nitelendirmiştir. “De ki: Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?”²²² Allah'ın, eşyayı yaratıcı yerin ve göklerin anahtarlarının maliki olmakla nitelenmiş olduğu; putların ise, herhangi bir fayda ve zarar vermeyen cansız varlıklar olduğu açıktır. Bunun için

²¹⁰ Razi, a. g. e. , c. 18, s. 409.

²¹¹ Aydın, a. g. e, s. 234.

²¹² Mü'min 40/35.

²¹³ Nur 24/2.

²¹⁴ Doğan, a. g. e. , s. 175

²¹⁵ Razi, a. g. e. , c. 3, s. 80.

²¹⁶ Aydın, a. g. e, s. 229.

²¹⁷ Al-i İmran 3/54.

²¹⁸ Ahzab 33/3.

²¹⁹ Fetih 48/26.

²²⁰ Maide 5/49-50.

²²¹ Aydın, a. g. e. , s. 228-229.

²²² Zümer 39/64; A'raf 7/138.

kim, bu yüce sıfatları taşıyan yüce yaratıcıya kulluk etmeyip de o değersiz nesnelere kulluk ederse, cehalette artık daha fazlası mümkün olmayan bir dereceye varmış olur.²²³

İlahi emirlere direnme,²²⁴ onlara karşı alayda bulunma da Kur'an'a göre birer cehalet örneğidir. "Musa, kavmine Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, demişti de: Bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."²²⁵ Alay etmekle meşgul olmak, ancak cahillikten dolayı olur. Peygamberlik makamı ise olaya müsait değildir. İşte bu nedenle, Hz. Musa kendisine nispet edilen şeyden değil, onun sebebi olan şeyden Allah'a sığınmıştır.²²⁶ Alayın bizzat kendisini cahillik diye adlandıranlar da olmuştur.²²⁷

Lut kavminin yapmış olduğu ahlaksızlık da cahillik ve beyinsizlik olarak nitelendirilmiştir.²²⁸ Ayetteki cehalet ile onların beyinsizlikleri ve işledikleri o cinayet anlatılmıştır.²²⁹

Yine bize Kur'an, eski kavimlerin peygamberlerinden azabı çabucak istemelerini de cehalet olarak nitelendirmiştir. "Hud da! Bilgi ancak Allah'ın katındadır. Ben size, bana gönderilen şeyi duyuruyorum. Fakat sizin cahil bir toplum olduğunuzu görüyorum, dedi".²³⁰ Hz. Hud'u azap konusunda kavmi sıkıştırınca Hz. Hud onların cahilliğine hükmetti. Bu cahillik üç şekilde anlaşılabilir. Birincisi; Sizlerin Peygamberlerin tebliği olarak gönderildiklerini bilmiyor olmanız, ikincisi; inkar ve cahilliğinizde ısrarcı olmanız, üçüncüsü de; azabı isteme de ısrarcı olmanızdan dolayı sizleri cahiller olarak görüyorum.²³¹

Kur'an kafirlerin dünya hayatına ait bilgiyi bilmelerine karşın ahiretten bir nasipleri olmadıklarını açıklamaktadır. "Onun için sen bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere yüz verme. İşte onların

²²³ Razi, a. g. e, c. 19, s. 217.

²²⁴ Hud 11/29.

²²⁵ Bakara 2/67.

²²⁶ Razi, a. g. e, c. 3, s. 81.

²²⁷ Razi, a. g. e, c. 3, s. 81.

²²⁸ Neml 27/55.

²²⁹ Razi, a. g. e, c. 17, s. 440.

²³⁰ Ahkaf 46/23.

²³¹ Razi, a. g. e, c. 20, s. 44.

erişebilecekleri bilgi budur. ”²³² Dünya hayatını tercih etmek onların, ilim namına ulaştıkları son noktadır. Yani bu tercih onların ilim namına ulaştıkları şeyin son noktasıdır. ²³³ Cehalet, arka çevirme ve dünyayı tercih etmekle olur. ²³⁴

İnsan fıtratı itibariyle her şeyin bilgisinden uzak ve azade olarak yaratılmıştır. İnsan nefsi yaratılışının başlangıcında marifetullahtan ve ilimlerden yoksun olarak yaratılınca, Allah ona bu ilim ve bilgilerden istifade etmesi için kulak , göz ve kalp vermiştir. ²³⁵ “Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi. ”²³⁶ Böylece insan da bu işin gereğini yapmakla sorumlu tutuldu.

14. İnsanın Tartışmacı Olması

Sözlükte cedel; tartışma, karşısındakini susturmak için yapılan tartışma, münakaşa, mücadele, çekişme, hırçınlık gösterme, diyalektik gibi anlamlara gelmektedir. ²³⁷

Kur’an’da cedel ikiye ayrılmaktadır. Cedele fiili, “fi” harfi ceriyle kullanılması halinde batıl bir mücadeleyi, “an” harfi ceriyle kullanılması halinde de meşru bir mücadeleyi ifade eder. ²³⁸

a-Hakkı anlatma hususunda yapılan, mücadele şeklinde olan cedeldir. Bu kısım mücadele Kur’an’da övülmektedir, aynı zamanda da peygamberlerin izlemiş oldukları metottur. ²³⁹ “Hikmetle güzel öğütle Rabbin yoluna çağır ve güzel biçimde mücadele et...”²⁴⁰ Burada cedel’in hikmetten ve güzel öğütten ayrı olarak zikredilmesi cedelin bu ikisinden farklı bir şey olduğunu göstermektedir ki bu da ilzam ve susturmadır. ²⁴¹ Bu tür cedel, hakikatine inanılan ve güvenilen delillerden hareketle yanlış düşünceleri

²³² Necm 53/29-30.

²³³ Razi, a. g. e. , c. 20, s. 539.

²³⁴ Razi, a. g. e. , c. 20, s. 539.

²³⁵ Razi, a. g. e. , c. 14, s. 302.

²³⁶ Nahl 16/78.

²³⁷ Doğan, a. g. e. , s. 181.

²³⁸ Razi, a. g. e. , c. 19, s. 245.

²³⁹ Razi, a. g. e. , c. 19, s. 245.

²⁴⁰ Nahl 16/125.

²⁴¹ Razi, a. g. e. , c. 14, s. 379.

silerek kişilerin doğruya inanmasını sağlamaktır. ²⁴²Yine bu tür cedel, ya cumhur nezdinde meşhur ve makbul olan bir takım önermelerden meydana gelmiş bir delil olur ya da bunu ileri süren kişi nezdinde makbul olan birtakım mukaddimelerden meydana gelmiş bir delil olur. ²⁴³

b-Yanlış olup Kur'an tarafından yerilen cedel; yanlış öncüllerden yola çıkarak insanları yanıltma amacı taşıyan ve sırf münakaşa amaçlı olandır. ²⁴⁴“Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? ” dediler. Bunu sana ancak cedel (tartışmak)için söylediler. Öyle ya onlar kavgacı bir toplumdur. ²⁴⁵Onlar bu meseli, hak ile batılın arasındaki farkı öğrenmek amacıyla değil, sırf cedelleşmek ve sözde galip gelmek amacıyla zikretmişlerdir. ²⁴⁶

Hasmına üstünlük ve onu susturmak, insanlar arasında yücelik ve fazilet elde etmekle böbürlenmek ve bu sebeple insanları kendine çevirmek için yapılan tartışmalar, Allah yolunda bütün kötü huyların kaynağı olup, bunun yanında şeytanın hoşuna giden bir haldir. ²⁴⁷ “Kendilerine gelmiş kat'i bir delil olmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında mücadele edenlerin kalplerinde, hiç şüphe yok ki, asla yetişemeyecekleri bir büyüklük hevesinden başka bir şey yoktur...”²⁴⁸ Onları bu batıl mücadeleye sevk eden şey, kalplerindeki kibirdir. Bu kibir ise onların, peygamberin emir ve yasaklamalarının altına girmelerinden kaynaklanmaktadır. ²⁴⁹Kibirli olan kafir ve münafıkların cedellerinin çokluğuna yine Kur'an-ı Kerim dikkat çekmektedir. “...Kafir olanlar ise, hakkı batıl ile ortadan kaldırmak için mücadele verirler...”²⁵⁰Yaratıcı, insanlara Peygamber göndermiş ve gerçeği kendi irade ve ihtiyarlarıyla bulmalarını istemiş; ama inanmayanlar hakkı batılla susturma yoluna gitmişlerdir. ²⁵¹

İnanmayanların Peygamberlerle yapmış oldukları cedel, Allah'ın azabının o kavim üzerine inmesine sebebiyet vermiştir. “Ayetlerimiz hakkında mücadele edenler,

²⁴² Aydın, a. g. e, s. 238 .

²⁴³ Razi, a. g. e. , c. 14, s. 378.

²⁴⁴ Razi, a. g. e. , c. 14, s. 378, Aydın, a. g. e. , s. 238.

²⁴⁵ Zuhurf 43/58.

²⁴⁶ Razi, a. g. e. , c. 19, s. 539.

²⁴⁷ Gazali, a. g. e. , c. 1/1, s. 116.

²⁴⁸ Mü'min 40/56.

²⁴⁹ Razi, a. g. e. , c. 19, s. 318.

²⁵⁰ Kehf 18/56; Enfal 8/6.

²⁵¹ Razi, a. g. e, c. 15, s. 208.

kendileri için kaçacakları bir yer olmadığını bilsinler. ”²⁵² Allah’ın ayetleri hakkında mücadele etmek onun hakkında “o sihirdir; o şiiirdir, o kahinlerin sözüdür; o evvelkilerin sözüdür; o evvelkilerin masallarıdır; onu, bir beşer talim etmiş ve uydurmuştur! ”demek ve onların buna benzer batıl şüpheler ileri sürmeleridir. Böylece Allah bunu ancak kafir olup haktan yüz çevirenlerin yapabileceğini belirtmiştir. ²⁵³

Kur’an’a göre şeytan da kendi yaratılışı hakkında, kendinin daha üstün olduğu hususunda Allah’la tartışmaya girmiştir. “Ben ondan daha hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu (Adem’i) da çamurdan yarattın. ”²⁵⁴ Zira üstünlük Allah’ın bir bağışı ve hediyesidir. Bunun için maddesinin üstün olması, suretinin de üstün olması anlamına gelmez. ²⁵⁵

Bütün bunlardan anlıyoruz ki insan tabiatı gereği tartışmaya düşkün bir varlıktır. Önemli olan bu meylini kötü yönde değil de iyi yönde kanallize etmektir. Yani Kur’an’ın övdüğü cedel yolunu seçmektir.

15. İnsanın Kan Dökmesi

Kur’an’da kan dökmek “*sevk*” kelimesi ile ifade edilmektedir. Sevk ise söz söylemek ve kan dökmek anlamlarında kullanılır. ²⁵⁶

Kur’an’da insan’ın bu zaafını fark eden melekler Allah’a şöyle demişlerdi. “... Biz hamdinle sana tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? ”dediler. ”²⁵⁷ Burada kan dökmekten maksat kurban keserek kan akıtmak değil, haram bir şekilde insan kanının dökülmesidir. Bu da, bu zaafın insanda doğal olarak bulunduğunu göstermektedir. ²⁵⁸ Melekler insanların fesat çıkarıp kan dökeceklerini ya kendilerine bildirilen vahiyle ya da bunu isidlal yoluyla söylemişlerdir. ²⁵⁹

²⁵² Şura 42/35; Mü’min 40/5.

²⁵³ Razi, *a. g. e.*, c. 19, s. 246.

²⁵⁴ Ara’f 7/12.

²⁵⁵ Razi, *a. g. e.*, c. 10, s. 303.

²⁵⁶ Aydın, *a. g. e.*, s. 241.

²⁵⁷ Bakara 2/30.

²⁵⁸ Aydın, *a. g. e.*, s. 242-243.

²⁵⁹ Razi, *a. g. e.*, c. 2, s. 252.

Doğal olarak varolan bu zaaf daha insanlık tarihinin ilk yıllarında kendini göstermiştir. Kabil kardeşi Habil'i haksız yere öldürdü. "Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü; bu yüzden de kaybedenlerden oldu."²⁶⁰ İnsan kasten ve haksız yere adam öldürmenin büyük günahlardan olduğunu düşündüğünde, bu düşüncesi onun bu işi yapmasına mani olur. Ama nefis çeşitli vesvese ve desiselerini getirdiğinde bu fiil insana çok önemsizmiş gibi gelir. Bu önemsiz görmeden dolayı da nefse itaat etmiş olur.²⁶¹

Kur'an, bir insanın öldürülmesini bütün insanların öldürülmesi gibi, diriltilmesini de bütün insanları diriltmek gibi görür. "...Kim , bir cana karşılık veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere)bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur..."²⁶² Nasıl bütün insanların öldürülmesi herkesçe çok büyük günah ve suç ise, aynı şekilde tek bir insanın öldürülmesi de çok büyük ve korkunç bir suçtur.²⁶³ Bu da İslam'ın birey hayatına vermiş olduğu önemi göstermektedir.

16. Dünya Sevgisi

Kökünü "dünv" veya "denaet"den alan dünya kelimesi "edna" ism-tafdilinin müennes sıygası olup²⁶⁴ yer, arz, en yakın, çok alçak, geçici hayat gibi anlamlara gelmektedir.²⁶⁵ Kur'an 'da geçen dünya kelimesi ahiretin karşılığı olarak kullanılmıştır. Nesnel dünyadan ise "arz" kelimesiyle bahsedilmiştir.²⁶⁶

Allah, insanın önüne iki yol çizmiş, birinin sonuna mükafatı, diğerinin sonuna azabını koymuştur. İnsandan da sonunda mükafat olan yolu seçmesini istemiştir. Mükafat da dünya hayatının geçiciliğini istemekle değil de kalıcı olan ahireti istemekle elde edilir. "Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı. " ²⁶⁷ Bir şeyle meşgul olan,

²⁶⁰ Maide 6/30.

²⁶¹ Razi, a. g. e, c. 9, s. 34.

²⁶² Maide 5/32.

²⁶³ Razi, a. g. e, c. 9, s. 42.

²⁶⁴ İbrahim Mustafa; Ahmet Hasan Ziyad; M. Ali Neccar, *Muğcemul Vasi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 299

²⁶⁵ Doğan, a. g. e, s. 311.

²⁶⁶ Aydın, a. g. e, s. 131.

²⁶⁷ Ankebut 29/64; Al-i İmran 3/14.

onunla meşgul olabilmesi için hiç şüphesiz onu başkasına tercih eder. Bu tercih etme işi bir işi diğerinin önüne geçirmekle ya da bir işe tamamıyla dalıp öbür işten tamamen yüz çevirmekle olur. O halde bu demektir ki, batıla yönelmek, “laib”(oyun); haktan yüz çevirme ise “lehv” (eğlence) dir.²⁶⁸ İnsan, oyun ve eğlence ile meşgul olurken, ondan lezzet alır. Sonra bu lezzet aldığı şeyler sona erip bitince , bunlardan geriye sadece bir pişmanlık kalır. İşte dünya hayatı da böyledir. Bu da sona erdiğinde, geriye sadece bir tehasür ve nedamet kalır.²⁶⁹ Oyun ve eğlencenin süresi azdır, çok çabuk sona erer. Bu dünya hayatının süresi de böyledir. Oyun ve eğlence , işlerin zahiriyle aldanma sırasında meydana gelir ve bunların makbul bir neticeleri de yoktur.²⁷⁰

Bundan dolayı dünyevi mutluluk ve hayırlar büyük eksiklik ve kusurlarla iç içedir. Ahiret ise bu kusur ve eksikliklerden hali olup daha mükemmel, daha kalıcı, takvaya daha uygun, arzu edilmeye daha layıktır.²⁷¹

Bununla beraber dünya hayatının bizzat kendisini kınamak mümkün değildir. Çünkü uhrevi saadetleri kazanmak ancak bu dünya hayatında söz konusudur.²⁷² “Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcıyarak) ahiret yurdunu gözet; ama dünyadan da nasibini unutma, Allah sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et...”²⁷³

Kur’an, dünya sevgisinin çok eski olduğuna ve ahiret karşısında tercih edildiğini ifade etmektedir. “...Fakat siz (Ey insanlar!) ahiret daha hayırlı ve devamlı olduğu halde dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Şüphesiz bunlar ilk gönderilen kitaplarda, İbrahim ve Musa’nın kitaplarında da vardır.”²⁷⁴ Dünyanın güzellikleri, lezzetleri, hemencecik insan’ın önüne konulmuştur. Ahiret ise şu anda insan için gayb olup görünmez haldedir. Bunun için insan acil olanı alıp gayb olanı arkasına atmıştır.²⁷⁵

²⁶⁸ Razi, a. g. e. , c. 18, s. 61.

²⁶⁹ Razi, a. g. e. , c. 9, s. 395.

²⁷⁰ Razi, a. g. e. , c. 9, s. 396.

²⁷¹ Razi, a. g. e. , c. 9, s. 398.

²⁷² Razi, a. g. e. , c. 9, s. 395.

²⁷³ Kasas 28/77.

²⁷⁴ Al’a 87/16-19.

²⁷⁵ Razi, a. g. e. , c. 23, s. 88.

Yine Kur'an bu duygunun kafirlerde had safhada olduğunu açıklamaktadır. “Kafir olanlar için dünya hayatı cazip kılındı...”²⁷⁶ Allah dünyada ortaya çıkarmış olduğu güzelliklerle, göz alıcı şeylerle inanmayanların gözünde dünyayı süslemiştir.²⁷⁷

İnsan, şairin dediği gibi fani olan dünyayı değil baki olan ahireti istemelidir.

Faniye bağlanan can-ü gönülden,

Ona zeval erse, üzülür durur.

Bakiye bağlanan tamamen kalpten,

*Ondan kalbi güzel ve rahat olur.*²⁷⁸

Dünya sevgisinin temelinde kadın, evlat, mal biriktirme ve makam düşkünlüğü yatmaktadır. Şimdi bunlar ele alınıp açıklanacaktır.

a- Cinsellikte Sapma

İnsanda doğumla birlikte bir içgüdü halinde bulunan ve kendisine bilim dilinde “*libido*” diye adlandırılan cinsel arzu, susuzluk ve açlıktan sonra en şiddetli motivlerden biridir. Hatta Freud’a göre cinsellik, kişiliğin temel yapı taşıdır.²⁷⁹ Aynı zamanda cinsellik canlı varlıkların nesillerini sürdürmesine kaynaklık eder.²⁸⁰

Allah, ilk önce Hz. Adem’i yaratmış daha sonra bir kadın olan Hz. Havva’yı insan türünden ona eş olarak yaratmıştır.²⁸¹ “Sizi bir tek candan (Adem’den) yaratan ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O’dur.”²⁸² Bünyede ruhsal dinginliğin sağlanmasında esas olacak olan sevgi ve aşktır. “Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de

²⁷⁶ Bakara 2/212; Necm 53/29-30.

²⁷⁷ Razi, *a. g. e.*, c. 2, s. 51.

²⁷⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, çev. Faruk Meyan, Bedir yayın evi, İstanbul 1999, s. 534.

²⁷⁹ Aydın, *a. g. e.*, s. 135.

²⁸⁰ Alexis Carrel, *İnsanlar Uyanın*, çev. Leyla Yazıcıoğlu, İstanbul 1959, s. 61.

²⁸¹ Razi, *a. g. e.*, c. 11, s. 199.

²⁸² Araf 7/189.

onun (varlığının) delillerindendir...”²⁸³ Bu sevgi ve aşk bitip yerine kin ve nefret oluştuğunda boşanma meşru kılınmıştır.²⁸⁴

Eşlerin kendi ihtiyaç halleri muhabbet; eşinin kendisine olan ihtiyaç hali ise rahmettir.²⁸⁵

Dünyada kendilerine şehvet duyulan dünya nimetleri ayette şöyle anlatılmaktadır. “Kadınlardan, oğullardan, kantarca yığılmış altın ve gümüşten, salma atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük insanlara süslü gösterildi.”²⁸⁶ En çok onlardan hoşlanıldığı, haz alındığı ve onlarla olan ünsiyet ve yakınlık daha mükemmel ve tam olduğu için Allah öncelikle kadınları zikretmiştir.²⁸⁷

Gerçekten insan psikolojisi açısından kadın o kadar değerlidir ki erkek bu uğurda çoluk çocuğunu bile terk edebilir. Kadına bu değer verme, ona tapınmaya kadar gidebilir. Bu derecedeki bağlılığa “*teteyyüm*” denilmektedir. Bu kişi, Tanrı gibi sevildiğinden şirk olarak kabul edilmiştir.²⁸⁸

b-Evlat Düşkünlüğü

Kur'an, evlat sevgisinin doğal bir duygu olduğunu belirtmektedir. Kadınlardan, oğullardan, kantarca yığılmış altın ve gümüşten, salma atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük insanlara süslü (cazip) gösterildi.²⁸⁹ Oğullara olan sevgi kızlara olan sevgiden daha fazla olduğu için, Allah özellikle oğulları zikretmiştir. Oğullardan istifade şekline gelince, onlardan dolayı sevinç duyma, onlarla çoğalıp artma gibi şeylerdir. Allah'ın insan kalbinde kadın ve çocuk sevgisini yaratmasında yüce bir hikmet vardır. Bu sevgi olmasaydı doğum ve çoğalma meydana gelmez, bu da insan neslinin sona ermesine sebebiyet verirdi. Bu sevgi adeta fitri bir özelliktir. Bundan dolayı bu sevgi hayvanlarda da bulunmaktadır.²⁹⁰ En zayıf

²⁸³ Rum 30/21.

²⁸⁴ Aydın, *a. g. e.*, s. 136.

²⁸⁵ Razi, *a. g. e.*, c. 18, s. 95.

²⁸⁶ Al-i İmran 3/14.

²⁸⁷ Razi, *a. g. e.*, c. 6, s. 192.

²⁸⁸ Aydın, *a. g. e.*, s. 137.

²⁸⁹ Al-i İmran 3/14.

²⁹⁰ Razi, *a. g. e.*, c. 6, s. 192.

yaratıklardan olan tavuk, civcivini köpeğe kaptırmamak için ona karşı bir canavar kesilmektedir.²⁹¹

Ayette, şehvet hususunda kadınların erkeklere, çocuk sahibi olmada ise, erkeğin kıza tercih edilmesi, her birinin kendi konusunda fitneye daha çok sebep olmasından dolayıdır. Yani cinsel şehvette kadın, evlat sahibi olmada da erkek evlat, kız evlattan daha fazla hisleri tahrik etmede etkilidir.²⁹²

Allah, kitabında mal ve evladın ancak bir imtihan olduğunu ifade etmektedir. “Bilin ki mallarınız da evlatlarınız da birer imtihandır. (Asıl) büyük mükafat ise, şüphesiz Allah katındadır.”²⁹³ Burada ki fitne(imtihan)sözü , bela ve insanı ahiretten alıkoyan şeylerdir. İnsan, çocuğu sebebiyle imtihan edilir. Çoğu kez insan, çoluk çocuğu sebebiyle Allah’a asi olur. Bu yüzden başkasının malını çalmak, gasbetmek gibi haramları işler.²⁹⁴

Kur’an’da evlat sevgisi konusunda Hz. Zekeriyya’nın bir evlat sahibi olma temennisine yer verilmiştir. “Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver.”²⁹⁵ Hz. Musa’nın annesi tarafından nasıl kahramanca korunduğuna da yer verilmiştir. “Musa’yı sandığa koy, sonra onu denize bırak, deniz onu kıyıya atsın da benim düşmanım ve onun düşmanı olan biri onu alsın...”²⁹⁶ Babası tarafından aşırı bir şekilde sevilen Hz. Yusuf’un kaybolmasıyla, gözüne hüzünden dolayı ak inmiştir. “Onlardan yüz çevirdi. Ah Yusuf’um ah! diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine boz geldi.”²⁹⁷

Ayrıca Kur’an, Hz. Nuh’un, oğlunun boğulmaması için imana gelme hususundaki çaba ve gayretini anlatmaktadır. “Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma! şeklinde seslendi.”²⁹⁸ Hz. Nuh’la oğlu arasındaki nesep

²⁹¹ Said Nursi, *Sözler*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1977, s. 58.

²⁹² Aydın, a. g. e., s. 142.

²⁹³ Enfal 8/28; Tegabün 64/16.

²⁹⁴ Razi, a. g. e, c. 21, s. 523.

²⁹⁵ Meryem 19/5.

²⁹⁶ Ta’ha 20/39.

²⁹⁷ Yusuf 12/84.

²⁹⁸ Hud 11/42.

yakınlığı en kuvvetli şekilde tahakkuk etmişti. Fakat, aralarında din yakınlığı olmadığı için Allah'ta “o katiyen senin ailenden değildir. ” şeklindeki çok belîğ bir ifadeyle aralarında hiçbir yakınlık bulunmadığını söylemiştir. ²⁹⁹

c- Mal Biriktirme Düşkünlüğü

Arapça'da “*m-y-l*” kökünden gelen mal kelimesi bir kimsenin sahip olduğu serveti ifade etmektedir. Mal kelimesi Kur'an'da değişik türevleriyle beraber 86 defa geçmektedir. ³⁰⁰ Mal, insanın ayakta durabilmesi ve hayatını sürdürebilmesinin bizzat kendisidir. ³⁰¹ Kur'an da bu gerçeğe şöyle dikkat çekmektedir. “Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin...”³⁰² İnsanın gönlü hoş olmadığı müddetçe dünya ve ahiret nimetlerini elde etmesi mümkün değildir. Çünkü menfaatleri elde etme, zararları defetmek ancak mal sayesinde olmaktadır. Kim bu maksatla dünyayı isterse dünya o kimse için ahireti kazanmaya vesile olur. Kim de dünyanın bizzat kendisini isterse, o zaman dünya, ahiret mutluluğunu elde etmekten uzaklaştıran sebeplerin en büyüklerinden olur. ³⁰³

Mal sevgisi insanda doğal olarak bulunmaktadır. Nitekim şu ayetlerde insanın zaaf bağlamında mala karşı aşırı düşkünlüğü dile getirilmekle beraber, bu sevginin fitri olduğu da vurgulanmaktadır. ³⁰⁴ “Malı pek çok seviyorsunuz”³⁰⁵ Mala çokça düşkün olanlar sadece dünyaya hırs ve tamah gösterirler. Ahiretten ise yüz çevirirler. ³⁰⁶ Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağıllık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünya hayatının metaıdır...”³⁰⁷ Altın ve gümüş, bütün eşyanın bedeli olabilecekleri için sevilmektedir. Bu ikisine sahip olan her şeye sahip olmuş gibidir. Bir şeye sahip olmak kudreti ifade eder. Kudret ise bir kemal

²⁹⁹ Razi, a. g. e., c. 13., s. 36.

³⁰⁰ Aydın, a. g. e., s. 144.

³⁰¹ Razi, a. g. e., c. 7, s. 349.

³⁰² Nisa 4/3.

³⁰³ Razi, a. g. e., c. 7, s. 349.

³⁰⁴ Aydın, a. g. e., s. 145.

³⁰⁵ Fecr 89/20.

³⁰⁶ Razi, a. g. e., c. 23, s. 132.

³⁰⁷ Al-i İmran 3/14.

sıfatıdır. Kemal ve mükemmellik ise, zatı itibariyle sevilen bu kemalin elde edilmesinin en mükemmel vesilesidir.³⁰⁸

Kur'an; mal, makam, şan-şöhret çokluğu ile övünmeye dikkat çekmektedir. "Sizi çoklukla böbürleniş(o derece oyaladı)".³⁰⁹ Mal, makam, taraftar ve akraba ile övünmek, mutluluk sebeplerinin en düşük dereceleriyle övünmek demektir. Halbuki bununla meşgul olmak, insanı ilim ve amel vesilesiyle, ruhani mutlulukları elde etmekten alıkoyar. Böylece bu da, mutluluk derecelerinin en düşüğünü, en kıymetlisine tercih etmek olur.³¹⁰

İnsan, kendisi istediği ve bu uğurda çaba sarf ettiği; böylece de işte bu çaba yüzünden servet ve zenginliği elde ettiğini, yoksa onu Allah'ın ona vermesiyle elde etmediğini sandığı için kendini müstağni addeder.³¹¹ "Hayır hayır, doğrusu insan kendini zengin görünce azar."³¹²

Mal bizatihi kötü değil, malı kötü yolda kullanmak kötüdür. Hz. Süleyman kendisine verilen malı Rabbini anmaya bir vesile saymış, bu da onun tevazusuna tevazu katmıştır.³¹³ "Süleyman: Gerçekten ben hayır (mal)sevgisine, Rabbimi anmayı sağladığı için düştüm, dedi."³¹⁴

Kur'an, mal sebebiyle azmış ve kınanmış milletlerin durumundan da bahsetmiştir. "Nuh: Rabbim! dedi, doğrusu bunlar bana karşı geldiler de malı ve çocuğu kendi ziyanını artırmaktan başka bir işe yaramayan kimseye uydular."³¹⁵

Kur'an'da, rüşvet,³¹⁶ hırsızlık,³¹⁷ eksik tartma³¹⁸ gibi mala aşırı derecede düşkünlüğün sebep olduğu bazı sapmalarda ele alınmıştır.

³⁰⁸ Razi, *a. g. e.*, c. 6, s. 194.

³⁰⁹ Tekasür 102/1; Hümeze 104/1-4.

³¹⁰ Razi, *a. g. e.*, c. 23, s. 370.

³¹¹ Razi, *a. g. e.*, c. 23, s. 263.

³¹² Alak 96/6-7.

³¹³ Razi, *a. g. e.*, c. 23, s. 263.

³¹⁴ Sa'd 38/32.

³¹⁵ Nuh 71/21.

³¹⁶ Tevbe 9/34; Bakara 2/188.

³¹⁷ Yusuf 12/77.

³¹⁸ Mutaaffin 83/2.

d-Makam Düşkünüğü

İnsan makam sevgisine düşkündür. Bu düşkünlük insan ruhundan kaynaklanmaktadır. “Sana ruhtan sorarlar de ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.”³¹⁹ “...Ona ruhumdan üflediğim zaman ...”³²⁰ gibi ayetlerde ruh rabbani bir emir olarak tarif edilmektedir. İşte bundan dolayı insan makam sahibi olmayı sever. Çünkü bu ona tanrılık zevkini vermektedir.³²¹

Tarih içinde bu sevgi insanları tanrılık iddiasına kadar götürmüştür. “Ben sizin en yüce Rabbinizim ...”³²² sözüyle Firavun, halkı üzerine hükümranlığını sürdürmüştür. Firavun bir yaratıcının olmadığını ileri sürerek, insanların mükellefiyetlerinin, sadece meliklerine itaat etmeleri ve onun emirlerini dinlemeleri olduğunu söylemiştir. İşte Firavunun uluhiyyet iddiası ile kastedilen, onun göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu iddia etmesi değil, mabut olduğunu iddia etmesidir.³²³

İslam’ın ilk günlerinde ekke müşrikleri de Hz. Peygambere, bu dinden vazgeçmesi halinde kendisine liderliğin ve melikliğin verileceğini söylemeleri de bu sevgidendir.³²⁴ Neticede o müşrikler bu makamlarını koruma sevgisi için bile bile iman etmemişlerdir.³²⁵ “Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yerlerimizden atılırız...”³²⁶ Rivayet olunduğuna göre Haris b. Amir b. Nevfel b. Abdimenaf, Rasulullah’a şöyle demişti.” Söylediğin şeyin doğru olduğunu kesinkes biliyoruz. Fakat bunu kabul etmemize mani olan, yerimizden yurdumuzdan koparılmanız, sürülüp çıkarılmanız korkusudur. Yani Araplar, bizimle savaşmak için toplanır ve bizi yerimizden, yurdumuzdan çıkarırlar.”³²⁷ Zamanımızda bütün ihtişamıyla insanoğlunun bu husustaki hırsı müşahede edilmekte, makam elde etmek için bütün manevi değerler ayak altına alınmakta, vicdanların kabul edemeyeceği hile ve tertiplere başvurulmaktadır.³²⁸

³¹⁹ İsra 17/85.

³²⁰ Hicr 15/29.

³²¹ Gazali, a. g. e., c. 3/2, s. 616-617.

³²² Naziat 79/24.

³²³ Razi, a. g. e., c. 17, s. 520.

³²⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayıncılık ve tic. çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993/1414H, c. 1, s. 101.

³²⁵ Aydın, a. g. e., s. 154.

³²⁶ Kasas 28/57.

³²⁷ Razi, a. g. e., c. 17, s. 541.

³²⁸ Aydın, a. g. e., s. 153.

SONUÇ

İnsan, ruh ve bedenden müteşekkil karmaşık bir varlıktır. Bu karmaşık varlığı tanımak, biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel etmenlerin bilinmesiyle mümkündür. Özellikle insanın psikolojik ve sosyo- kültürel yönü somut, tanımlanabilir olmadığı için ayrı bir öneme sahiptir. Biz de bu çalışmamızda, bu iki yönün olumlu ve olumsuz özelliklerini Kur'an'ın insana insanı anlattığı ifadeleri çerçevesinde ve Razi'nin yorumları ile ele alıp değerlendirmeye çalıştık.

İnsan tabiatı zıt yönlü bir yapıya sahiptir. İnsan bir taraftan cömertken, diğer taraftan da cimridir. Bir taraftan şükredici iken diğer taraftan da nankördür(nimetlere şükretmeyendir). Biyolojik olarak topraktan yaratılan insan, seçme hürriyeti, bilgisi ve aklıyla diğer varlıklardan daha üstün bir konumdadır. Bu konumda olan insan, doğal olarak hem çevresini etkilemiş hem de çevresinden etkilenmiştir. Bu etkileşim sonucunda hukuk, ahlak, sanat ve bilim gibi kurumlar ortaya çıkmıştır.Kur'an-ı Kerim'in tanımlarına göre insan bu kurumları iyi yönde kullanırsa Allah'a yaklaşır, aksi halde Allah'tan uzaklaşır.

Birinci bölümde, insanı insan yapan özellikler Razi tefsirine göre ele alınmıştır. Allah insanı biyolojik ve psikolojik olarak en güzel şekilde yaratmış, ona kendi ruhundan üfleyerek, onun değerini en zirve noktaya taşımış ve ona yeryüzünün halifesi unvanını vermiştir. Melekleri dahi hayrete düşüren bu unvan sayesinde insan, diğer varlıklar arasından sıyrılıp kendi olma yolunda adım atmıştır. Bu adım atma, kendisine Yaratıcısı tarafından bahşedilen üstün yetenek ve meziyetlerin farkına varılmasıyla mümkün olacaktır. Razi de insan tabiatının olumlu niteliklerini anlatan ayetleri Allah-insan irtibatını gözeterek tefsir etmiştir.Ona göre insanın, yaratılışındaki olumlu özellikleri dikkate alması bu irtibatın güçlenmesini, dikkate almaması ise bu irtibatın zayıflamasını sağlamaktadır.

İkinci bölümde ise, insanın doğuştan getirmiş olduğu olumsuz psikolojik özellikleri yine Razi tefsirine göre ele alınıp incelenmiştir. Bu bölümde ele alınan özellikler Razi'nin yorumuyla insanın zaaf noktalarını teşkil etmektedir.Bu zafiyetlerin

başında ise insanın zayıf yaratılması gelmektedir. Bu zayıflık, bedeni değil; şehvet ve lezzetlere çağıran sebep ve etkilerin çokluğuyla alakalıdır. İnsan, öncelikle bu zaaf noktalarını tanıyacak ve bunları olumlu yönde kullanma girişimlerini başlatacaktır. Öfkesini masum insanlara zulmetmek için değil, haksızlıkları ortadan kaldırmak için kullanacaktır. Kıskançlığını, başkasının elinden bir menfaatin gitmesini istemek için değil, iffetini korumak için kullanacaktır. Diğer yandan Razi'ye göre hayal kurmanın, insanı gerçek hayattan uzaklaştırmaması ve dini nassların değiştirilmemesi kaydıyla, insan hayatında olumlu etkileri vardır. Bütün icatlar, keşifler yapılırken önce insanın hayal gücünden yararlanılmış, daha sonra icraatlar ortaya çıkarılmıştır. Bunun için bu duygu insanın zengin iç dünyasını gösterir. Dolayısıyla, sayılan diğer zaafı da insan, bu örneklerde olduğu gibi lehine çevirmesini bilecektir. Razi'nin insana önerisi budur.

Razi'ye göre Kur'an, zaafı hususunda nefisle mücadeleyi ön planda tutarak, bunlar üzerinde irade ve vicdana bir nevi *otokontrol* yüklemiştir. Bunlarla mücadelede insan bir çok merhaleden geçmektedir. Sonuçta insanın Allah'ın peygamberler vasıtasıyla bildirdiği kuralların hedeflediği ideal noktaya ulaşacağını Razi özellikle vurgulamaktadır. Kur'an-ı Kerim, mücadele sahasında birtakım kevnî ayetlerle deliller getirerek yakın denilen kesin bilgi oluşturulmayı hedef göstermektedir.

Razi, Kur'an-ı Kerim'in bu sahada bununla da yetinmediğini ve bu sefer terhib (korkutma) ve terğib (ümitlendirme) metodunu devreye soktuğunu vurgulamaktadır. Kıyamet, hesap, cehennem gibi olgular bir kamçı gibi kullanılarak insan, Allah'ın rahmet kucığına doğru ilticaya sürüklenmektedir. Ümit bağlamında ise, insanın dünyada yaptığı iyi tutum ve fiiller vasıtasıyla verilecek cennet nimetleri dile getirilmekte ve bununla da, kişi iyilikleri şevkle yapmaya teşvik edilmektedir. Bu tarz davranış Kur'an'ın insan psikolojisine verdiği önemi ve bu sahadaki üstünlüğünü ortaya koymak açısından hayli önem taşımaktadır. İşte bu, Kur'anın kitleler üzerindeki derin tesirini sağlayacak metotları içinde en etkili olanlarından biri olmuştur.

BİBLOGRAFYA

ADLER, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Ayda Yörükkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, İstanbul ts.

ALBAYRAK, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb ilişkisi*, ŞuleYayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.

ATİK, M. Kemal, ve diğerleri. , *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları: 2. Bsk. , Ankara 1997.

AL-ATTAS, Syed Muhammad Naquib, *the Nature of man and the Psychology of the human soul, international institute of islamic thought and civilization*, Malaysia, Kuala Lumpur 1990.

AYDIN, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş yayınları , İstanbul 1999.

BAYRAKLI, Bayraktar, *İslamda Eğitim*, Anda Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1983. .

CARREL, Alexis, *İnsanlar Uyanın*, çev. Leyla Yazıcıoğlu, İstanbul 1959.

CERRAHOĞLU, İsmail , *"Farrüddin er-Razi ve Tefsiri "*, Akçağ Basın Yayın Pazarlama a. ş, 1. Baskı, Ankara 1988.

CEVDET, Sait, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çev. İlhan Kutluer, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1997.

CÜCELOĞLU, Doğan, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2000. *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996

....., *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996

ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim*, *Tefsirli meal*, Risale Basın Yayın, Ltd. şti, İstanbul ts. , Neşre Hazırlayan; M. A. Yekta SARAÇ.

DOĞAN, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İz Yayıncılık, 1996.

Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1996.

ENDELUSİ, Ebu Muhammed Abdullah İbn Galib İbn Atiyye, el-muharreru'l Veciz fi Tefsiri'l Kitabı'l-Aziz, Daru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

ERZURUMLU, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, çev. Faruk Meyan, Bedir yayın evi, İstanbul 1999.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1997.

Fazlurrahman, *Ana konularıyla İslam*, Selçuk Yayınları, çev. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ, Ankara 1993.

GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed ibn Muhammed, *İhya_u Ulum'id-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayın evi, İstanbul ts.

GEÇTAN, Engin, *İnsan Olmak*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1996.

GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kur'an ve İnsan*, Esra Yayınları, Konya 1996.

GÜNGÖR, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

GÜRSOY, Kenan, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

HULİ, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör, Bayrak Matbası, İstanbul 1995.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayıncılık ve tic, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993/141.

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din psikolojisi*, T. D. V. Yayınları, Ankara 1996.

HULİ, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör, Bayrak Matbası, İstanbul 1995.

İBN HANBEL, eş-Şeybani Ebu Abdillâh ibn Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Yezid, *Sünen, Talak*16, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, c. 1 s. 659.

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.

KARAMAN, Hayreddin ve Diğerleri, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, T. D. V. Y, Ankara 1997.

KRESH, David –CRUTCHFIELD, S, Richard , *Sosyal Psikolji, (theory and problems of social psychology)*, çev. Erol Güngör, İstanbul 1980.

KASAPOĞLU, Abdurrahman , *Kur'an'da İnsan*, Nursan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2002.

KIRCA, Celal, , *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, 4, Baskı, İstanbul ts.

KOTKU, Mehmet Zahid , *Tasavvufi Ahlak*, Seha Neşriyat, ts.

KUTUB, Muhammet , *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, İşaret Yayınları, çev. Bekir Karlığa, İstanbul ts.

MEVDUDİ, Ebu-l Ala , *Tefhim'ul Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul 1987.

MENGÜŞOĞLU, Takiyyettin, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1958.

....., *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

MORRİS, Tom , *Gerçek Başarı*, çev. Alev önder, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1998.

MUHASİBİ, *Kalp Hayatı* (er-Riaye) çev. Abdulhakim Yüce, İzmir 2000.

MUTÇALI, Serdar, *el-muğcemu-l Arabi-l Hadis*, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık, Dağarcık Yayınları Eğitim ve Reklamcılık Hizmetleri Şti, İstanbul ts.

NECATİ M, Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara 1998,

NEVEVİ, *Riyazü's Salihin*, çev. ve şerh. M. Yaşar Kandemir ve diğerleri, Erkam Yayınları, İstanbul 2001.

NURSI, Said, *Risale-i Nur Külliyatı*, İşartü'-l icaz, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.

-----, *Sözler*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1977.

ORDULU, M. Akif, *Türkçe Sözlük*, Feza Gazetecilik. Aş, Yenibosna / İstanbul ts.

ÖZTÜRK, Tuncer, YAŞAR, Süriye, *Lise Psikoloji Ders Kitabı*, Düzgün Yayınevi, İstanbul ts.

RAZİ, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982. .

SERT, H. Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayıncılık, Eğitim Sağlık Hizmetleri ve Ticaret a. ş. 1. Baskı, İstanbul 2004.

SCHUON, Frithjof, *Varlık, Bilgi ve Din*, çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

SCHUMACHER, E. F, *Aklı Karışıklar İçin Klavuz*, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 1999.

USAL, Alparslan, ARSLAN, Zeynep, *Davranış Bilimleri*, Barış Kitabevi, İzmir 1995.

YAZIR, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdulah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul ts.

ZEMAHŞERİ, Mahmut ibn Ömer, *El-Keşşaf an Hakaik-ı Gavamizi't-Tenzil*, Daru'l -Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 1995.

ZİYAD, Ahmet Hasan ve Diğerleri, *Muğcemul Vasit*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996,

ÖZET

BAYRAM, Enver, “Razi Tefsirine Göre İnsan Tabiatı İle İlgili Ayetlerin Yorumları”, Yüksek Lisans Tezi, 83 s.

Danışman: Prof. Dr. A. Nedim SERİNSU,

Bu çalışmada , insan tabiatı ile ilgili ayetlerin yorumları Razi tefsirine göre ele alınmıştır.

Tez; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Giriş kısmında araştırmanın önemi ve metodu üzerinde durulmuştur.

- 1. Bölümde, Razi tefsirinde insan tabiatına ilişkin olumlu nitelikler incelendi.***
- 2. Bölümde, Razi tefsirinde insan tabiatına ilişkin olumsuz nitelikler incelendi.***

Sonuç bölümünde ise, Razi'nin konu ile ilgili yorumları değerlendirilip, bir neticeye varılmaya çalışıldı.

SUMMARY

BAYRAM, Enver, “The interpretation of the verses concerning the human nature in the exepesis of al-Razi”, Masters Thesis, 83 s.

Advisor: A. Nedim SERİNSU.

In this study, the interpretations of the verses concerning the human nature according to the Qur’anic exegesis of Fakrh al-din al-Razi are dealt with.

This thesis is comprised of introduction, two chapters and conclusion.

In the introduction, the significance at the method of the research are given.

In the first chapter, we have dealth with some positive aspects of the nature of human being in Razi’s Exegesis

In the second chapter, on the contrary, we have studied negative aspects of the nature of human being as exposed in Razi’s Exegesis.

In the concluding chapter, we have evaluated commentaries of Razi on the subject, arriving at a general result.